

BK. 78

**OBAVEŠTENJE VRHOVNE KOMANDE OD 25. JULA 1941.
MINISTARSTVU SPOLJNIH POSLOVA O TELEGRAMU MU-
SOLINIJA GLAVNOM KOMANDANTU ORUŽANIH SNAGA
U ALBANIJI DA PREUZME CIVILNU I VOJNU VLAST NA
TERITORIJI CRNE GORE¹**

VRHOVNA KOMANDA

Personalno odeljenje opštih poslova

Prot. 001/Poverljivo

MINISTARSTVU SPOLJNIH POSLOVA

Kabinet P.P.

Predmet: Civilna i vojna vlast u Crnoj Gori

Dostavljam sledeći telegram koji je Duče poslao generalu armije Pirciju Biroliju, glavnom komandantu oružanih snaga u Albaniji:

„br. 20983/op/. Sati 13.30, 24. jula 1941—XIX.

Otiđite u Cetinje da bi na'licu mesta upravljali operacijama koje već liče na rat. Preuzećete zajedno sa vojnom i civilnu vlast.² Mussolini"

Ekselencija Pircio Birolino stigao je danas u 12 sati u Cetinje.³

NAČELNIK GLAVNOG GENERALŠTABA GENERAL
Ugo Kavalero

¹ Kopija originala (pisana na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 5/4, k. 738.

² U vezi s tim, Mussolini je 26. jula 1941. izdao tri nove naredbe: jednom je Macolinija razrešio dužnosti visokog komesara Crne Gore/drugom je civilnu vlast na teritoriji Crne Gore preneo na komandanta okupacione vojske na istoj teritoriji, a trećom je vrhovnog komandanta ovlastio da ne imenuje civilnog komesara za teritoriju Crne Gore ako, „iz naročitih razloga“, smatra da to nije potrebno. Na osnovu ovih naredbi, Pircio Birolino je istog dana izdao obaveštenje da preuzima punu vojnu i civilnu vlast nad celom teritorijom Crne Gore (vidi Arhiv VII, reg. br. 3/1—1 i 8/2, k. 740).

³ Pircio Birolino je u Cetinje stigao 25. jula 1941, a sutradan je zvanično preuzeo vojnu i civilnu vlast u Crnoj Gori (vidi Arhiv VII, reg. br. 42/3, k. 72, reg. br. 10/1, k. 48).

BR. 93

**IZVEŠTAJ KOMANDE DIVIZIJE „GRANATIERI DI SARDE-
NJA" OD 26. JULA 1941. KOMANDI 11. ARMIJSKOG KOR-
PUSA O POSEDANJU DEMARKACIONE LINIJE OD SAVE
DO PANSKE REKE I ČIŠĆENJU GRANIČNE ZONE ISTOČ-
NO OD LJUBLJANE¹**

prethodni I odelj.
Arm. korp. (akt 1/1700 od 23/7f

Br. 4568/Op.

V.P. 81, 26. jula 1941. god. XIX
(Pov.)

KOMANDA PEŠADIJSKE DIVIZIJE „GRANATIERI DI SARDENJA"
Odeljenje načelnika Štaba
Operativni odsek i službe

. . . Odeljenje

KOMANDA XI ARM. KORP.
STAB

. . . Odeljenje

Stiglo 28. jula 1941—XIX

Br. 6743/M/41 12

Predmet: Izveštaj o čišćenju.

KOMANDI XI ARMIJSKOG KORPUSA

Komandant 55. legije crnih košulja saopštava sledeće:

„Jutros u 3 sata posednuta je demarkaciona linija od Save do reke Panske.

Posedanje su izvršili:

- a) — od Save do južnog dela kote 455 — 2. četa 80. bataljona pojačana sa 50 pripadnika crnih košulja iz 55. legije;
- b) — od južnog dela kote 455 do Tabora — 1. četa 80. bataljona pojačana sa 100 ljudi iz 55. legije;
- c) — od Tabora do Panske 2. četa 3. brdskog bataljona crnih košulja.

Duž celog rasporeda bio je uključen 31 karabinijer i 10 nacionalnih vojnika.

Okupacija je izvedena putem dislokacije patrola od 3 čoveka duž čitave gore navedene linije, u ležećem stavu, međusobno povezanih vizuelno.

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 15/4, kut. 457.

² Dopisano olovkom.

BR. 93

DNEVNI IZVEŠTAJ KOMANDE PESADIJSKE DIVIZIJE
„TARO“ OD 26. JULA 1941. KOMANDI ČETRNAESTOG
ARMIJSKOG KORPUSA O OPERATIVNOJ DELATNOSTI
JEDINICA I POKRETIMA USTANIKA U CRNOJ GORI¹

Zf Poverljivo

KOMANDA PESADIJSKE DIVIZIJE „TARO“ (48-ma)

„Napred po svaku cenu“

Odeljenje načelnika štaba

Operativni odsek i službe

XII—15

br. 3187/op. prot.

V. P./A, 26. juli 1941—XIX

Predmet: Izveštaj u 18 časova 26. jula 1941—XIX

Komandi XI armijskog korpusa — Op. odelj. — *V.P. 14/A*

Komandi 207. pešadijskog puka

Komandi U/207, pešadijskog puka

Komandi II/208. pešadijskog puka

Komandi 48. artiljerijskog puka

Komandi 164. legije cr. koš.

i na znanje:

Ekselenciji prefektu *Kotora*

Vojnoj pomorskoj komandi *Tivat*

Komandi divizije „Mesina“ *V.P. 91/A*

Komandi divizije „Marke“ *V.P.*

1) — *Operativna aktivnost*

a) — *Obalska zona*

Pošto je ispunila određeni zadatak, kolona Policio je u potpunosti stigla u zonu Budva.²

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 3/8, k. 550.

² Reč je o koloni 208. pešadijskog puka (bez jednog bataljona) divizije „Taro“, koja je pod komandom pukovnika Policija (Polizio) nastupala iz zone Bar—Mišići ka Budvi. Prema depeši prefekta Kotora od 25. jula 1941. guverneru Dalmacije, ova kolona je stigla u Budvu 25. jula „nailazeći na neznatan otpor“, uz gubitke od „dva poginula i 15 ranjenih“ (vidi tom III, knj. 4, dok. br. 152 i 156; Arhiv VII, reg. br. 33/4, k. 551). Prema članku „Godinu dana [divizije „Taro“] u Crnoj Gori“, objavljenom u „Glasu Crnogoraca“ od 5. avgusta 1941, 208. pešadijski puk „u oštrim borbama u Mišićima, Petrovcu i Martinovićima osvetio pale [vojnike] malih garnizona, koje su ustanici savladali...“ i „brzim maršem za nekoliko dana očistio primorje između Bara i Budve“ (vidi Arhiv VII, reg. br. 9/4, k. 781).

b) — Unutrašnja zona

Naša baterija 75/13 praćena jednom streljačkom četom, jutros u zoru sravnila je sa zemljom naselje Čavori, gde je bila opažena jedna grupa ustanika.

2) — *Rezultat obaveštenja*

Javljeno je o prisustvu ustanika — u jačini oko jednog bataljona — u zoni Grahovo i u zoni Viluse. — Javljeno je da se prema tim zonama premeštaju ustanici koji dolaze iz oblasti severno od Lovćena.

M. P. KOMANDANT GENERAL
G. Pedracoli
[Predrazzoli]

BR. 81

IZVEŠTAJ KOMANDE 51. PEŠADIJSKOG PUKA OD 26. JULA 1941. KOMANDI DIVIZIJE „KAČATORI DELE ALPI“ O GUBICIMA U BORBI PROTIV CRNOGORSKIH USTANIKA U ZONI VELJEG BRDA¹

51. PEŠADIJSKI PUK „ALPI“
— OBBEDISCO² —

KOMANDA
V. P. 100-A. 26. juli 1941—XIX

Br. prot. 1070

Predmet: Izveštaj o gubicima.

KOMANDI PEŠADIJSKE DIVIZIJE „KAČATORI DELE ALPI“

Vojna pošta 100.A.

Prema poslednjim proveravanjima puk je zaključno sa 25. tek. pretrpeo sledeće gubitke:³

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 5/1, k. 665.

² Tu tradicionalnu lozinku-geslo (il motto araldico) jedinice teško je prevesti. Doslovan je prevod: pokoravam se.

³ Iz pojedinačnih spiskova ranjenih i poginulih 51. puka vidi se da je on ove gubitke uglavnom pretrpeo u borbama od 21. do 23. jula pro-

Oficira: Mrtvih 2
 Ranjenih 10
Podoficira: mrtvih —
 Ranjenih 5
Vojnika: Mrtvih 23
 (od kojih je 5 umrlo u
 bolnici)
 ranjenih 127 +1⁴
 Nestalih 1

KOMANDA PESADIJSKE DIVIZIJE „KAČATORI DELE ALPI“ Datum 29. VII 1941 XIX			
Br. 958/23	kat. 1	klasa 2	podklasa

Naknadno će se poslati traženi pregled aktom br. 928/23, od 22. tek., čija je izrada u toku.

M. P.

PUKOVNIK KOMANDANT
 Sokratte Dani
 [Socrate Giani]

⁵U nedeljnom pregledu od 26. jula vidi se da su dvojica nestala. Da li su se vratili? Jedan jeste. Da mi se daju i drugi izveštaji i spiskovi,

tiv ustaničkih snaga koje su u rejonu Veljeg Brda (severno od Titograda) pokušale da spreče prodor italijanskih snaga prema Danilovgradu. Iz ovih spiskova proizlazi da je puk najveće gubitke pretrpeo 21. jula: 14 mrtvih (2 oficira i 12 vojnika), 93 ranjena (7 oficira, 3 podoficira i 83 vojnika) i 10 povredjenih. I sutradan su gubici bili znatni: 11 poginulih vojnika, 44 ranjena (3 oficira, 1 podoficir i 40 vojnika) i 9 povredjenih, dok je 23. jula ranjen samo 1 vojnik (vidi Arhiv VII, reg. br. 7/11—1 i 8/4—3, k. 664).

⁴ Znak plus i broj 1 dopisani crvenom olovkom.

⁵ Sledeći tekst je dopisan običnom olovkom.

BR. 93

IZVEŠTAJ KOMANDE SEKTORA ZELENIKA OD 26. JULA 1941. KOMANDI PEŠADIJSKE DIVIZIJE „TARO“ O ZAUZIMANJU GRAHOVA OD STRANE CRNOGORSKIH USTANIKA I OPSADI GARNIZONA VILUSE¹

Telefonska depeša br. 620

26-VII-1941—XIX, 2,30 č

KOMANDA SEKTORA ZELENIKA
KOMANDI DIVIZIJE „TARO“

Kotor

Izveštaj poručnika Santinija iz 94. peš. puka — bivšeg komandanta garnizona Grahovo: „19. tek., mali garnizon Grahovo—Crna Gora — na oko 70 km od Grude, sastavljen od jednog oficira sa oko 60 vojnika i 9 pripadnika crnogorske žandarmerije i carine, bio je napadnut od strane jednog bataljona crnogorskih ustaničkih snaga od oko 380 ljudi naoružanih puškama, automatskim oružjem i jednim topom.² Posle pet dana otpora garnizon je kapitulirao ostavivši na terenu četiri mrtva i sedam ranjenih, od kojih su petorica pala u ruke neprijatelja.³ Pripadnike crnogorske žandarmerije i carine ustanici su streljali.⁴ Predaja je izvršena 24-og u 5 sati. Pošto su razoružali naše snage, ustanici su se uputili u Viluse, oko 18 km od Grahova, gde su opseli drugi garnizon od oko 150 ljudi.“

Poručnik Santini ne može da izvesti o sudbini trupa iz Vilusa, ali predviđa da neće moći dugo da pružaju otpor.⁵ Santi-

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 3/1, k. 781.

² U napadu na Grahovo je učestvovalo oko 200 boraca: 42 borca Barske, 112 boraca Gornjopoljske, 30 boraca Zagorske i 10 boraca Nudolsko-zaslapske čete. Ustaničkim snagama je komandovao narodni heroj Sava Kovačević, koji je istovremeno bio i nišandžija na topu „Pito“ (vidi Arhiv VII, reg. br. 16—21/5, k. 2001: „Prilog Sreskog komiteta SK Crne Gore o radu partijske organizacije u opštini grahovskoj u 1941“).

³ Vidi tom III, knj. 4, dok. br. 159.

⁴ Prema pomenutom Prilogu, pripadnici bivše jugoslovenske žandarmerije, koji su tom prilikom zarobljeni zajedno sa italijanskim vojnicima, pušteni su kućama (vidi Arhiv VII, reg. br. 16—21/5, k. 2001).

⁵ Opsada dobro utvrđenog garnizona Viluse trajala je do 31. jula 1941, kada je garnizon deblokirala jedna kolona divizije „Kačatori dele Alpi“, pošto su se ustaničke snage prethodno povukle pred nadmoćnim snagama te divizije, koje su nastupale iz pravca Nikšića, i divizije „Taro“, koje su nastupale iz Boke (vidi tom III, knj. 4, dok. br. 161, 162 i 164; Arhiv VII, reg. br. 16—21/5, k. 2001). Nakon deblokiranja Italijani su se povukli iz garnizona, da bi ga alpski bataljon „Val Pescara“ (Val Pescara) ponovo poseo 9. avgusta 1941 (vidi dok. br. 109).

nijeve snage su ustanici otpratili do dalmatinske granice, blizu Vrbanje, i snabdeli ih hranom i vodom.⁶ Oficir izveštava da su komunisti regularno organizovani, imaju Vrhovnu komandu i podeljeni su na pukove, bataljone i čete, imaju u izobilju oružja i municije.⁷ Njegov utisak je da se može očekivati napad na naše položaje na sektoru. Poručnik Santini je telefonirao danas u 0,30 časova iz pošte u Mrcinama, gde se nalazi i odakle namerava da o tome izvesti svoju komandu.

pukovnik⁸ Pelaci⁹

Šalje kapetan¹⁰ Cokali [Zoccali]
Prima kapetan Astolfi

Ovo saopštenje je primio neposredno poručnik Mirabeli [Mirabelli] iz 163. bataljona u 0,30 č u Grudi i preneo ovoj Komandi u 1,30 č. (Primio je dežurni oficir kap. Cokali.)

⁶ Prema izjavi Steve Kovačevića, pukovnika JNA, učesnika u borbama za oslobođenje Grahova, zarobljeni italijanski vojnici su 24. jula, preko Bijele, upućeni za Konavle (Gruda). Međutim, ustaško zapovjedništvo u Trebinju, u izveštaju od 26. jula 1941, navodi da, je „u sukobu između crnogorskih ustanika i, italijanskih trupa zarobljeno 51" i da su ove zarobljenike „Crnogorci vratili Talijanima i oni su juče (25. jula — prim, red.) došli u Trebinje" (vidi Arhiv VII, reg. br. 5/30, k. 84).

⁷ U predelu Grahova ustaničke snage su bile organizovane u šest četa. Od automatskog oružja raspolagale su samo jednim starim avionskim mitraljezom sa 40 metaka. Jedan deo boraca nije imao puške, već samo ručne bombe (vidi. Arhiv VII, reg. br. 16—21/5, k. 2001).

⁸ U originalu: console — čin u M. V. S. N. (Dobrovoljačkoj miliciji za nacionalnu bezbednost), koji odgovara činu pukovnika kopnene vojske.

⁹ Antonio Pelaci (Pelazzi), komandant 164. legije crnih košulja.

¹⁰ U originalu: Centurione — čin u M. V. S. N., koji odgovara činu kapetana kopnene vojske.

BR. 93

DEPEŠA PREFEKTA KOTORA OD 26. JULA 1941. GUVERNERU DALMACIJE O BOMBARDOVANJU NASELJA ČAVORI I INTERNIRANJU JEVREJA ZA DRAC¹

Gab 552

Kotor, 26. jula 1941/XIX.

Telegram putem avionskog kurira
Ekselenciji Đuzepe Bastianiniju

Guverneru Dalmacije

Zadar

U 9 č 26. jula 1941/XIX.

Tokom jučerašnjeg dana i ove noći nije bilo značajnijih događaja.

Potpuno je usklađeno davanje uputstava između prefekture, generala komandanta divizije „Taro“ i admirala Mornaričkog sektora Tivat.

Jutros u zoru vod artiljerije divizije „Taro“ bombardovao je naselje „Cavore“ u predelu Lovčena i porušio blok kuća. Pravedna mera primenjena je posle provere vesti da se juče u ovim kućama sastalo oko pedeset ustanika.²

Jutros je hidroavion Mornarice Tivat bacio letke sa naređenjem o predaji oružja za sva sela, naselja i zaseoke naše provincije. Istovremeno leci su izlepljeni u svim opštinama i garnizonskim mestima.

Saznajem da su diviziji „Taro“ pravovremeno data ovlašćenja samo za teritoriju provincije Kotor i da je general Pircio Biroli od juče u podne preuzeo svu vlast u Crnoj Gori.³

Ekselencija Macolini putovaće danas avionom preko Zadra za Ankonu.

Očekuje se da će general Dalmaco⁴ danas stići avionom iz Splita. Zadržaće se u Kotoru do sutra.

Vojni sud je prema potrebi premešten iz Budve u Kotor. Očekuje se izvršenje ove odredbe.⁵

¹ Kopija originala (pisana na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 34/4—1., k. 551.

² Vidi dok. br. 80.

³ Vidi dok. br. 78.

⁴ General Lorenzo Renco Dalmaco (Lorenzo Renzo Dalmazzo), komandant VI armijskog korpusa, sa sedištem u Splitu.

⁵ Odnosi se na Vojni ratni sud pri Komandi okupacionih trupa za Crnu Goru (vidi dok. br. 74).

Grupa srpskih Jevreja, ukupno 192 lica, otputovala je danas motornim brodom za Drač. Zadržavaju se u Tivtu da bi se opravile mašine motornog broda i nastavljaju put u ponedjeljak u zoru i stižu istog dana po podne u Drač. Policijske vlasti Tirane su unapred obavještene.⁶

I dalje se održava budnost na čitavoj teritoriji provincije i nije bilo incidenata.

Treba što pre postaviti lice za prefekturnog komesara opštine Risan.⁷ Ovo lice treba da bude ozbiljno, umešno, energično i aktivno.

Uputio sam u opštine Miljorinija [Migliorini] od Ministarstva poljoprivrede za Dubrovnik da nabavi životne namirnice za dinare. Nije mi još poznato da li je intendantura 2. armije ukinula zabranu i odobrila izvoz neophodno potrebnih prehrambenih artikala u našu provinciju. Naredio sam da se podigne i plati pomenuta roba i poslata je u Kotor iz Zadra.

Prefekt Skaselati

⁶ Vidi dok. br. 58.

⁷ Iz izveštaja opštine Risan od 5. avgusta 1941. prefektu Kotora vidi se da je tada (pored svoje redovne dužnosti komandanta 207. pešadijskog puka divizije „Taro“) tu funkciju obavljao pukovnik Anđelo Koča (Angelo Coccia). Vidi Arhiv VII, reg. br. 34¹, k. 550.

BR. 93

IZVESTAJ PREFEKTURE U SPLITU OD 27. JULA 1941 GUVERNATORATU DALMACIJE O RUŠENJU ŽELEZNIČKE PRUGE LABIN — KAŠTEL STARI I PREKIDU T.T. VEZA SPLIT — ZADAR¹

DT/Kr. prefektura u Splitu Split 27. juli 1941—XIX
Be. 01497—Jav. Bezb.
Predmet: Dela sabotaze u Provinciji Split

Opšta registracija u dolasku
br. 2776 Reg. 2. avg. 1941.
Kabinet — Pov.

Ministarstvu unutrašnjih poslova, Kabinet
Glavnoj direkciji jav. bezb. — Rim
Guverneratu Dalmacije — Zadar

U vezi sa telegramom od 19. tek.² saopštava se da su noću između 18. i 19. tek. na žel. pruzi duž deonice Labin — Kaštel Stari, na osam kilometara od ove poslednje stanice, nepoznata lica digla u vazduh prugu u dužini od oko 15 metara, izazvavši iskliznuće lokomotive i tri vagona jednog teretnog voza.³

Prilikom incidenta bilo je samo lakih oštećenja žel. materijala. Treba smatrati da se ta sabotaza desila na hrvatskoj teritoriji pošto žel. pruga pripada Hrvatskoj.

Iste noći u neodređeni sat, nepoznata lica su presekla telefonsko-telegrafske žice mreže Split—Zadar, u visini aerodroma Divulje i u blizini granice između Splita i Šibenika, gde su oborili tri stuba.⁴

Veze su odmah uspostavljene 19. tek.⁵

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 10/3, k. 540.

² Redakcija ne raspolaže tim telegramom.

³ U izveštaju Zapovjedništva 2. hrvatske oružničke pukovnije od 20. jula 1941. kaže se da je pruga oštećena „u dužini oko 400 metara“, da su „uništena 3 vagona i oko 400 sanduka masti od po 25 kg. namenjene ustaškom povjerenstvu u Sinju“. Na sličan se način o ovoj diverziji govori se i u „Vjesniku“ br. 3 od 29. avgusta 1941. (Vidi tom V, knj. 1, dok. br. 15 i 93.)

⁴ Rušenje pruge i sečenje t. t. linija izvršila je grupa od oko 40 članova KPJ i antifašista, koji su izbegli iz Trogira pod rukovodstvom Rice Ante Hrabara (vidi Drago Gizdić: Dalmacija 1941, izdanje „27. srpanj“. Zagreb, 1959, str. 212.)

⁵ U izveštaju Više direkcije transporta od 20. jula 1941. italijanskom Ministarstvu rata kaže se da su „pruga i telegrafske veze ostale prekinute; predviđa se da je potrebno 3 dana za uspostavljanje saobra-

Kr. karabirujeri nastavljaju istrage koje su do sada ostale bez rezultata.

U slučaju pozitivnog ishoda naknadno ću saopštiti o daljim istragama.

Prefekt
Paolo Zerbino
Zerbino

BR. 85

IZVEŠTAJ KOMANDE 6. ARMIJSKOG KORPUSA OD 28. JULA 1941. KOMANDI 2. ARMIIJE O ISKLIZNUĆU VOZA S VOJNIM TRANSPORTOM KOD SELA PLAVNO¹

Radiogram Guverneratu Dalmacije

Zadar Split 65 81 28/7/41 23.10.—

Zadar

Od komande VI armijskog korpusa

Komandi 2. armije

i na znanje Komandi trupa Zadar radi uručenja Guverneratu Dalmacije 3639/OP. Jedan od vozova koji je prevezio I komandu tenkovskog puka i pošao iz Gračaca za Knin iskliznuo je kod stanice Plavno.² Utvrđeno 3 mrtva i 25 ranjenih.³ Upućen voz u pomoć iz Knina sa lekarima, bolničarima i lekovima. Hrvatske trupe u Strmici povukle su se još malo u neredu pripisujući to pogrešnom naređenju koje su dobile⁴ — VI armijski korpus —

ćaja". U izveštaju ove direkcije od 23. jula piše da su „u toku radovi na uspostavljanju... snopa telefonskih veza između Splita, Šibenika i Zadra" (Arhiv VII, reg. br. 32/1—3 i 4, k. 1).

¹ Original u Arhivu VII, reg. br. 29/2—1, k. 540.

² Ustanici iz južne Like, Bosanskog Grahova i Kninske krajine su 28. jula uništili, porušili ili oštetili na više mesta železničku prugu između Knina i Gračaca. Jedna njihova grupa porušila je prugu i kod žel. stanice Pribudić (u blizini s. Plavno), gde je istog dana oko 18 časova naišao voz kojim se prevezio jedan italijanski tenkovski puk, i survao se u provaliju (vidi tom V, knj. 1, dok. br. 97, 99, 101 i 126; Arhiv VII, reg. br. 18/10—1, k. 85; reg. br. 39/5—2, k. 195, reg. br. 29/2—2, k. 540).

³ U depeši Komande 6. armijskog korpusa od 29. jula 1941. Komandi 2. armije kaže se da je prilikom iskliznuća voza kod Plavna „utvrđeno: 4 vojnika mrtva, civila dva, ranjeno 35, od kojih neki teško, iskrcani u Kninu. Pet tenkista se ne odaziva na poziv... Ustanici su sakupljeni u zoni Otrić—Zrmanja Vrelo" (vidi Arhiv VII, reg. br. 29/2—1, k. 540).

⁴ Vidi tom V, knj. 1, dok. br. 137.

BR. 93

DIREKTIVE KOMANDE 6. ARMIJSKOG KORPUSA OD 29. JULA 1941. POTČINJENIM KOMANDAMA O MERAMA KOJE TREBA DA PREDUZMU U VEZI SA USTANKOM U CRNOJ GORI I LICI I SITUACIJOM U DALMACIJI¹

Kopija
B.F.

KOMANDA VI ARMIJSKOG KORPUSA
Štab — Operativno odeljenje

Br. 3650 prot. Op.

V. P. 39, 29. jula 1941—XIX

Predmet: Situacija u Dalmaciji.

KOMANDANTU PEŠADIJSKE DIVIZIJE „SASARI"	— V.P. 86
KOMANDANTU PEŠADIJSKE DIVIZIJE „BERGAMO"	— V.P. 73
KOMANDANTU PEŠADIJSKE DIVIZIJE „MARKE"	— V.P. 32
i na znanje:	
KOMANDI 2. ARMIJE	— V.P. 10
GUVERNERU DALMACIJE	— Zadar

Sadašnja situacija ima ova obeležja:

- 1) Snažan ustanak komunističkih i četničkih elemenata u Crnoj Gori; stanovništvo je zavedeno. Postoji mogućnost — obzirom na čišćenje koje u Crnoj Gori izvode znatne naše snage — da se ovi elementi prebace sa crnogorske teritorije u Hrvatsku, u jednu ili više od ovih oblasti: Foča, Avtovac, Gacko, Bileća — Trebinje — Dubrovnik.
- 2) Komunistička agitacija, potpomognuta od eventualnih nacionalističkih formacija dalmatinskih Hrvata koji se protive ustupanju Dalmacije Italiji; postoji jaka propaganda protiv naše akcije; propagandu šire plaćeni agenti anglofili, komunisti, takozvani germanofili, i drugi, koje povezuje isti cilj — rad na našu štetu.
- 3) Pobuna naroda u Lici, koji naoružan ugrožava saobraćaj između Gračaca i Knina, i izgleda teži prema Kninu, a možda ima i druge ciljeve.

¹ Overeni prepis originala (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 312, k. 82.

Ovi su nam elementi dali na znanje da nisu protivnici Italijana — i zaista oni pokazuju poštovanje prema našim oficirima i pomagali su im na uspostavljanju saobraćajnih veza itd. — i žele da naše trupe budu po garnizonima.²

I ove elemente, koji nemaju nikakvih komunističkih težnji, mogu pridobiti vođe, koji hoće pošto-poto da dižu pobunu ili seju nemir da bi odvratili naše snage i sprečili konsolidaciju hrvatske države, da bi održali duh ustanka i vrenja na Balkanu.

Moja uputstva:

- a) pratiti sa velikom pažnjom — koristeći se brojnim obavještajcima (ako se ukaže potreba neka se od mene zatraže novčana sredstva za takav cilj) — spoljne događaje, da bi se mogao pratiti, i, ako je moguće, sprečiti razvoj akcije protiv nas;
- b) neka divizija „Marke“ spreči po mogućnosti ustanicima prelazak sa crnogorske teritorije na hrvatsku teritoriju — oblast južno od Bileće—more;
- c) budno paziti u Dalmaciji da se sa krajnjom strogošću iskoreni svaka agitacija ili pokret bilo koje boje ili vrste; neprekidnom oprežnošću saradivati sa policijskim snagama da bi se sprečila kretanja opasnih elemenata, sabotaže itd., izbegavati svako rasturanje snaga i držati na raspolaganju mnogo trupa spremnih za pokret;
- d) u garnizonima, koji se nalaze izvan Dalmacije, biti u stanju da se po svaku cenu spreči svim ustanicima bez razlike zaposedanje već posednutih mesta.

Planovi za odbranu u skladu sa snagama i zadatkom, izbor mesta i građevina, koje omogućavaju u slučaju potrebe i krajnji otpor sa odgovarajućim zalihama vode, životnih namirnica i municije. Ali nadasve odlučan napad na ustaničke snage, koristeći se nadmoćnošću naših sredstava i sposobnošću njihovog korišćenja;

- e) biti u stanju da se iz Dalmacije uzme učešće, u pravcu koji će se pokazati prikladan, sa odgovarajućim snagama da bi se podržala akcija naših garnizona i da bi se suzbile ustaničke snage.

Zato je potrebno ešeloniranje snaga; pripreme za njihov prevoz, proučavanje snaga da bi se osigurala glavna središta Dalmacije i formirala odeljenja i kolone, odgovarajuće snage i sastava, za zadatke;

² Vidi dok. br. 87, napomenu 4. i 5.

f) u slučaju da hrvatske sfiage zatraže našu saradnju u operacijama širokog obima ili udaljene od mesta naših garnizona, ako je moguće, zatražiti prethodno odobrenje od komande divizije; ako se smatra da je naše sudelovanje neophodno, ne smeju se rasparčavati snage, nego se pažljivo moraju izabrati komandanti; delovi naših snaga ne smeju se davati kao pojačanje hrvatskih odreda, nego se mora preuzeti komanda i nad hrvatskim jedinicama, te delovati odlučno.

Sa ovim uputstvima neka komandanti divizija, na čiju sposobnost i inicijativu znam da mogu potpuno da se oslonim, usklade svoja proučavanja i izdaju, ako je potrebno, naređenja i odluke; neka se ne zaboravi da ova situacija može da se produži a da zahteva brze odluke. Uza sve to nastaviti sa obukom i materijalnom pripremom za korišćenje jedinica, naročito moralnu pripremu kadrova razviti intenzivnom delatnošću i tačnim uputstvima.

General
Komandant Armijskog korpusa
R. Dalmaco, s.r.

Za tačnost prepisa:
kapetan, načelnik Operativnog
odeljenja Đorđo Erkolani
[Giorgio Ercolani]

M.P.

BK. 78

**DEPEŠA GUVERNERA DALMACIJE OD 29. JULA 1941.
PRESEDNIKU MINISTARSKOG SAVETA U RIMU O NA-
STUPANJU USTANIKA PREMA KNINU I O MERAMA PRE-
DOSTROŽNOSTI ITALIJANSKIH TRUPA¹**

Šifrovani telegram
br. 954

^

Zadar, 29-7-1941/XIX

Upućeno :

Predsedništvu Ministarskog saveta — Rim

Šalje: Guvernerat Dalmacije

Na osnovu obaveštenja koja su mi prispela juče ujutru, izveštavam da su se noću uoči 28. tek., u zoni preko granice, četničke kolone koje dostižu oko 2000 ljudi, dolazeći iz brdovitih zona Gračaca, Drvara i Vrlike, uputile prema Kninu, koji je posednut hrvatskim jedinicama, vršeci prekide na železničkim, telegrafskim i telefonskim linijama.² Naše trupe dalmatinsko-hrvatskog pograničnog pojasa odmah su preduzele mere predostrožnosti na taj način što su otišle do Drniša, zauzevši ga i isturivši prema Kninu odrede na kamionima radi obezbeđenja neposrednije i efikasnije kontrole te zone.³

¹ Original otpremenog telegrama u Arhivu VII, reg. br. 26/2—1, k, 540.

² Reč je o narodnom ustanku u Bosanskoj i Kninskoj krajini i južnom delu Like, koji je otpočeo na području Drvara i Donjeg Lapca. Tog dana gerilski odredi, pod rukovodstvom Štaba gerilskih odreda za srez Bos. Grahovo i okolinu, zauzeli su Drvar i Bos. Grahovo, uništili žandarmerijske stanice Oštrelj, Manastir Rmanj, Potoci i Grkovci i razbili nekoliko manjih ustaško-domobraskih odreda koji su pokušali da intervenišu sa pravca Smetice. Istog dana gerilski odredi i narod Gornjeg i Donjeg Srba, predvođeni komunistima, napali su ustaško-žandarmerijsku stanicu i zauzeli Srb, porušili prugu Knin—Drvar kod Tiškovca i uništili kamion sa ustašama kod Klanca. Narednih dana ustanak se proširio na ostala mesta južne Like, Kninsku krajinu, Podgrmeč, Kozaru i predeo Jana i Pljeve. Za nekoliko dana ustanici su uspeli da gotovo sasvim, razbiju ustašku vlast u tom delu zemlje, prekinu većinu komunikacija i stvore prostranu oslobođenu teritoriju. (Vidi dok. br. 103 ut ovoj knjizi; tom IV, knj. 1, dok. br. 7, 66, 77, 237, 246, 247, 250, 266, 272 i 297; tom V, knj. 1, dok. br. 10, 97—103, 105—107, 113, 114, 116, 120, 123 i 137; Arhiv VII ust.-domobr. dok., reg. br. 39/5, k. 195, reg. br. 1/2, k. 206).

³ Pored posedanja Drniša delovima 1. bataljona 152. puka divizije „Sasari“, uređenja Knina za odbranu i preuzimanja civilne i vojne vlasti u gradu, isturanja jedinica 151. puka divizije „Sasari“ iz Knina „za zaprečavanje puteva Drvar—Gračac—Vrlika na 5—6 km od Knina“, iz

Sinoć u 19.30 č komanda VI arm. korpusa poslala mi je sledeća dalja obaveštenja:

„Jedan kapetan iz ove komande prošao je u 12 časova kroz Gračac uputivši se prema Obrovcu i javio da je situacija relativno mirna do Malovana i da u Gračac ubrzo stiže hrvatski bataljon sa severa. Jedan kapetan iz komande II armije pošao je jutros iz Knina i malo posle Zrmanja Vrela bio zaustavljen od strane stotinjak naoružanih ljudi, koji su, videći da je Italijan, izjavili da uopšte nisu komunisti već su im samo dozlogrdili ustaški progoni i klanja, da pokret nije uperen protiv Italijana i da stanovništvo Like želi da ima garnizon od italijanskih trupa. Vođa ustanika je stvarno predao kapetanu sledeću cedulju da je uruči Komandi italijanskih trupa u Kninu:

„Stanovništvo Like moli italijansku vojsku da smesta zauzme celu zonu provincije jer ne može više da živi od hrvatskog tlačenja. Željno vas očekujemo. Stanovništvo i četnici.“⁴

Splita je u Kistanje upućena jedna tenkowska četa i stavljena pod komandu 2. bataljona 152. puka, koji je poseo graničnu liniju u blizini Mokropolja (vidi dok. br. 90 u ovoj knjizi; Arhiv VII, reg. br. 7/3—2 i 3 i 20/3, k. 540: izveštaje K-de karabinijera Guvernatorata Dalmacije od 28. i 29. jula 1941). Tridesetog jula izvršena su sledeća premeštanja: „33. bataljon crnih košulja u Gospić prešavši iz nadležnosti div. „Lombardija“ diviziji „Re“. Divizija „Sasari“: 1. bataljon 152. pešadijskog u Drniš a 2. bat. 152. pešadijskog puka u Radučić. 73. bat. crnih košulja u Ervenik a 44. bataljon crnih košulja u Obrovac“ (Arhiv VII, reg. br. 1061/3—1, k. 73).

⁴ i ⁵ Velikosrpski elementi, pristalice režima bivše Kraljevine Jugoslavije, uspeli su u prvim danima ustanka protiv okupatora i ustaške NDH da jednom delu ustanika nametnu svoja shvatanja: boriti se samo protiv kvislinške NDH, a italijanske okupatorske jedinice ne napadati, naprotiv, saradivati s njima, jer će one, navodno, štititi srpski živalj od ustaških progona. Zahvaljujući svom ranijem ugledu, kao i raznim okolnostima, ti elementi su zauzeli i izvesna rukovodeća mesta u ustanku, koja su koristili za stvaranje kontakata sa italijanskim oficirima i za pisanje proglašenja u kojima se izražava lojalnost okupatoru i pozivaju ustanici da ne pružaju otpor njegovim trupama. Istovremeno, optužujući hrvatski narod i muslimansko stanovništvo kao krivce za ustaške zločine nad srpskim stanovništvom, oni nastoje da ustanak skrenu na kolosek bratoubilačke borbe. Kasnije, u toku septembra 1941, velikosrpski nacionalisti iz Kninske krajine i južne Like prelaze u otvorenu izdaju NOP-a; uz pomoć italijanskog okupatora pristupaju obrazovanju četničkih formacija, koje će za sve vreme rata saradivati sa italijanskim i nemačkim okupatorima u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. (Vidi tom IV, knj. 1, dok. br. 77; tom V, knj. 1, dok. br. 7, 14, 21, 24, 39 i 166, knj. 30, dok. br. 1; Arhiv VII, reg. br. 3/1, k. 1611 i mikrofilm H-X-1).

Uvidevši koliko su ova nastojanja pročetničkih elemenata opasna i štetna po dalje širenje i jačanje ustanka, vojna i partijska rukovodstva u tom delu zemlje nastojala su da pred ustanicima i narodom raskrinkaju namere neprijatelja. U tom cilju ona su izdala više proglašenja. Tako, na primer, Štab gerilskih odreda za Grahovo i okolinu, u „Ge-

Odmah posle 20,30 č ista komanda VI arm. korpusa mi je telegrafisala sledeće:

„Danas pre podne u 10 č pukovnik komandant aerodroma Divulje išao je putem Gračac—Knin preko zone okupirane od strane ustanika. Na njega je bila otvorena puščana paljba koja je prekinuta čim su ustanici videli da je Italijan. Naišao je na deset prekida puta, među kojima i na jedan porušeni most između Zrmanja Vrela i Knina, ali su bili savladani uz pomoć istih ustanika.

Vođa ustanika mu je pokazao okružnicu izvučenu na ciklostilu, koju je izdalo rukovodstvo revolucionarnog pokreta, a kojom se naređuje da ne treba uznemiravati Italijane.⁵

U zoni Strmice kod Knina hrvatske čete se polako povlače. Komanda hrvatskog garnizona uputila je drugu četvu za pojačanje.

Na celom dalmatinsko-hrvatskom pograničnom pojasu naše trupe održavaju veoma budan nadzor. Situacija na teritoriji Guvernorata potpuno je normalna. Sinoć sam preduzeo neke policijske mere predostrožnosti.

Bastianini

rilcu" br. 5 od 19. avgusta 1941. „povodom razgovora i pregovora sa talijanskim okupatorom", piše „da talijanska komanda nastoji da na taj način ... dobije na vremenu" i „da se Talijani dobrovoljno ne odriču vlasti", nego „pokriveno rade na ostvarenju svojih daljnih okupatorskih ciljeva i nadaju se da će u tom pravcu moći iskoristiti i naš oslobodilački pokret"; i dalje: da se Pavelić bez pomoći okupatora „ne bi ni časa održao na vlasti niti bi mogao počinuti zvjerstva i zločine nad srpskim narodom. Zbog toga se naša oslobodilačka borba protiv ustaških razbojnika ne može odvajati od istovremene, odlučne borbe protiv fašističkih okupatora".

Na sličan se način govori u „rezoluciji vojnih delegata oslobođenih krajeva Bosne i Like" od 31. avgusta 1941. i u Proglasu odbora nacionalnooslobodilačkog pokreta za Bosnu i Liku od istog datuma (vidi tom IV, knj. 1, dok. br. 13, 66 i 70).

BR. 74

**PROMEMORIJA VRHOVNE KOMANDE OD 30. JULA 1941.
O VOJNIM OPERACIJAMA U CRNOJ GORI¹**

Br. 5421/51/Op. — Istok 31/7²

PROMEMORIJA ZA DUCEA

30. jul 1941—XIX

Komanda Kr. karabinijera XIV armijskog korpusa svojim izveštajem od 26. ovog meseca dostavila je sledeće podatke u vezi sa situacijom u Crnoj Gori:

„Divizija „Mesina“ je 25. ovog meseca čistila područje Vojkoviči — Uba (VU—FG), sa dve konvergentne kolone prema Vučjem Dolu; divizija „Pusterija“ se zaustavila radi pripremanja operacije čišćenja za sledeći dan.

U toku noći predalo se 96 osoba sa 22 puške.

Izbivši iz doline Zete, divizija „Kačatori dele Alpi“ stigla je do Stubice (ZP—EV). Prilikom zauzimanja položaja na izlazu iz pomenute doline, gubici su iznosili 2 poginula oficira i 33 vojnika. Gubici ustanika iznosili su 20 mrtvih i stotinak ranjenih.

Divizija „Pulje“ uputila je jedan bataljon u Rožaj radi suprotstavljanja situaciji i proširivanja dejstva svojih još od ranije angažovanih delova u Crnoj Gori. Na manjem sektoru oživljava aktivnost ustanika.

U rejonu Plava zaplenjen je jedan top. Bataljon koji je tu dislociran uspostavio je dodir sa uporištem Gusinje. U Budvu je stigao 208. pešad. puk; imao je jednog ranjenog i nekoliko lakših slučajeva sunčanice.

Jedinice divizije „Venecija“ i dalje pristižu u Podgoricu; komanda se nalazi u mestu od 25. ovog meseca, stigavši iz Erseka (Korča).

U toku je stroga istraga³ u vezi s kapitulacijom Danilovgrada.⁴

¹ Snimak originala u Arhivu VII, NAW-T-821, r. 356/906—908.

² Dopisano mastilom.

³ Sa strane je mastilom dopisan sledeći tekst: „Izgleda mi da je istragu naredio ekšelencija Pircio Biroli. Z“.

⁴ U toku 17. jula ustaničke čete danilovgradskog, sreza su srušile komunikacije oko Danilovgrada i kod svih prepreka postavile zasede, te na taj način blokirale italijanski garnizon. Našavši se u teškoj situaciji, garnizon se 19. jula povukao u Bralenovicu, gde je 20. jula napad-

Garnizon Nikšić, koji je uspeo da se telefonom poveže sa divizijom „Mesina“, izvestio je: mada se slabiji ustanički delovi nalaze nekoliko kilometara od grada, još nisu preduzeli nikakav napad, i stanovništvo je dosta mirno.

Albanski dobrovoljci i regularne jedinice napali su ustanike iz Brezovice i potisnuli ih sve do Pepića, blizu Murine. Jedan italijanski vojnik je ranjen, dok je albanska jedinica imala oko 15 ranjenih."³

Ista komanda svojim izveštajem od 27. ovog meseca javlja:

„Kolona divizije „Kačatori dele Alpi“ deblokirala je i zauzela garnizon Nikšić. Ustaniци nisu ispoljili nikakvo protivdejstvo. Prema podacima primljenim iz Nikšića, garnizon Velje⁶ (US—FV), jačine dva voda, navodno je kapitulirao.

U okolini Pljevalja zapaženo je prisustvo mnogobrojnih bandi, koje su, navodno, zauzele Meljak.⁷ Put Nikšić — Pljevalja porušen je na nekoliko mesta.

Viša komanda je naredila da se 29. i 30. ovog meseca preduzme akcija prema kotlini Grahova, i da u ovoj akciji učestvuju jedinice divizije „Marke“ iz Trebinja i divizija „Kačatori dele Alpi“ iz Nikšića.

U rejonu Plava situacija se ponovo pogoršala; crnogorske bande su ponovo zauzele područje severozapadno od Brezovice i ozbiljno ugrozile garnizon Plav.

Naređeno je da se povuku posade iz Gusinja i Plava i da Gusinje posednu neregularne jedinice.

Garnizon Rožaj je noću 24/25. ovog meseca raspršio slabije ustaničke grupe.

Jedna srpska banda primećena je u rejonu Uhca.⁸

Divizija „Pusterija“ je obnovila operacije čišćenja. Dobrovoljno se prijavilo 126 ustanika a zaplenjene su 32 puške i 3 puškomitraljeza.

nut od oko 2.000 ustanika i bio prisiljen na predaju (B. Đuričković, Organizacija i razvoj ustanka u srezu danilovgradskom, VIG br. 1/1950, str. 82—93; Izveštaj Kr. karabinijera Albanije od 25. VII 1941. Arhiv VII, NAW-T-821, r. 356/904).

⁵ Opširnije o napadu albanskih kvislinških formacija i italijanskih jedinica na oslobođenu teritoriju u andrijevičkom srezu vidi R. Lekć, n.d., str. 65—84.

⁶ Mesto Velje nije pronađeno na karti 1:100.000.

⁷ Oko 50 gerilaca iz Bobova i Meljaka zauzelo je, 20. jula uveče, Meljak, pošto su prethodno razoružali karabinijere mesne stanice (D. Jauković, Sandžak u NOR-u, VIG br. 5/1960).

⁸ Mesto Uhca nije pronađeno na karti 1:100.000.

Posle preuzimanja civilne vlasti od strane ekscelencije Pir-cija Birolija u Cetinju,⁹ izgleda da su privedeni svi muškarc
od 17 do 50 godina starosti.

Stanovništvo je veoma uzbuđeno jer strepi od masovnog hapšenja."

„U nekim mestima crnogorski žandarmi su se solidarisali sa ustanicima.

Zbog toga je komanda XI bataljona, u sporazumu s lokalnim civilnim i vojnim vlastima, ukinula sve komande žandarmerije, razoružala oficire, podoficire i žandarme i poslala ih u Cetinje radi njihove definitivne administrativne sistematizacije."

Vidi dok. br. 78.

BR. 93

**OBAVESTENJE MINISTARSTVA SPOLJNIH POSLOVA OD
30. JULA 1941. GUVERNATORATU DALMACIJE O NARE-
ĐENJU VRHOVNE KOMANDE DA SE OKUPIRA ZONA
KROZ KOJU PROLAZE ŽELEZNICKE PRUGE¹**

Dešifrovao AP.	Telegram u dolasku iz Rima Br. 151	Načelnik šifrantskog odeljenja
-------------------	--	--------------------------------------

Šalje; MINISTARSTVO SPOLJNIH POSLOVA, 30/7. 41, čas 23.35

Zadar, 31/7. 41, čas 20

Upućeno: Guvernatoratu Dalmacije
Kabinet

PREDMET:
Situacija na dalmatinsko-hrvatskoj
granici

Na uvid

Br. 44 Vrhovna komanda izdala je naređenje Ko-
mandi 2. armije da preduzme okupaciju zone kako
bi se omogućila puna sloboda saobraćaja duž žele-
zničkog ogranka.²

Vrhovnoj komandi je ukazano da je situacija u
hrvatskom delu Dalmacije očigledno usko povezana
sa situacijom u Crnoj Gori, Sloveniji i Srbiji, isti-
čući da se upravo vrše pokušaji koordiniranja raz-
nih pokreta ustaničkih bandi.

Stoga će Vrhovna komanda razmotriti da li je
potrebno pojačati garnizone, imajući u vidu potrebu
obezbeđenja linije nadzora koju ste naznačili u te-
legramu br. 459 od 28. juna,³ koji joj je u prepisu
predat uz ovlašćenje da tu liniju pomeri dalje uklju-
čujući svakako u našu okupacionu zonu Knin i Drniš.

Sef kabineta Anfuzo⁴

¹ Original prijemne depeše (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 35/2—1, k. 540.

² Redakcija ne raspolaže tim naređenjem. Međutim, iz okružnice Zapovjedništva kopnene vojske NDH od 31. avgusta 1941. vidi se da je ustaško-domobranskim jedinicama naređeno da italijanskim trupama predaju službu osiguranja sledećih železničkih pruga: Sušak—Karlovac, Ogulin—Knin—Split, Knin—Perković—Drniš (Arhiv VII, reg. br. 1/2—6, k. 1). O pokretima italijanskih jedinica u vezi s naređenjem Vrhovne komande vidi dok. br. 100.

³ Redakcija nije pronašla taj dokument.

⁴ Filipo Anfuzo (Filippo Anfuso)

BR. 93

**IZVEŠTAJ ZADARSKE GRUPE TERITORIJALNE LEGIJE
KARABINIJERA OD 30. JULA 1941. GUVERNATORATU
DALMACIJE O ŠIRENJU USTANIKA U HRVATSKOJ I BO-
SNI I O POKRETIMA ITALIJANSKIH JEDINICA PREMA
UGROŽENOM PODRUČJU¹**

Teritorijalna legija Kr. karab. Ankona Zadarska grupa

Br. 1/133 Pov. prot. Zadar, 30. juli 1941—XIX

Predmet: Vesti preko granice.—

Kr. guverneratu Dalmacije — Kabinet —	Zadar
Kr. prefekturi	Zadar
Kr. guverneratu — Glavni inspektorat jav. bezb.	Zadar
Komandi Kr. karab. Guvernerata	Zadar
Kr. kvesturi	Zadar

Karab. stanica u Kistanju saznaje iz pouzdanog izvora da ustanički pokret u Hrvatskoj poprima široke razmere. Sva mesta na putu za Strmicu, koja se nalaze na oko 10 km severno od Knina, do Bosanskog Petrovca, navodno su u rukama ustanika kao što je u njihovim rukama i pruga: od Strmice do Srnetice. U zauzetim mestima navodno je zaplenjena velika količina oružja i municije.²

Sem toga i druge kolone su se uputile od Bosanskog Grahova nastupajući prema Bihaću, Livnu i Banjoj Luci, pred kojima se danas vode borbe. Izgleda da ustanici nameravaju da zauzmu Bosnu i Hercegovinu.³

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 7/3—4, k. 540.

² Vidi dok. br. 87.

³ Gerilski odredi Podgrmeča su 29. i 30. jula stupili u akciju i uništili žand. stanice Lanište, Majkić-Japru, Benkovac, Lušci-Palanku, Drenovo, Tijesno, G. Sanicu, Bravsko, oslobodili veliki broj sela, napali Bosansku Krupu, Budimlić-Japru, D. Sanicu i porušili rudnik boksita u Suvaji i električnu centralu u s. Gudavcu, kao i komunikacijske veze Bos. Krupe sa Bihaćem, San. Mostom, Bos. Petrovcem i Ključem. Tridesetog jula su i partizanske pripremne grupe s Kozare izvršile prve akcije uz masovno učešće naroda, a gerilski odredi iz okoline Glamoča zauzeli ovo mesto. U telefonskom izveštaju domobranskog pukovnika Kolečaka Glavnom stožeru domobranstva od 30. jula, u 23, 40h) kaže se: „Ustanak poprima karakter općeg ustanka. Širi se na sjever od Ključa i Petrovca. Zahrata Grmeč planinu. Znaci ustanka na Kozari . . . Seljaci se naoružavaju bilo čime i listom se dižu . . . Treba an-

Drugi elementi se nalaze na brdu Kom severoistočno od G. Ervenika u blizini sadašnje demarkacione linije.

Sznaje se još da je na žel. pruzi Gračac — Knin izbačen iz šina jedan voz koji je između ostalog prevezio i naše trupe. Znatno je broj mrtvih i ranjenih.⁴ Uverava se da ovaj pokret za sada ima nacionalni karakter i da će on sigurno prestati kada italijanske trupe budu pristupile okupaciji i kada budu vratile stanovništvu mir i sigurnost koji su poremećeni ustaškim odmazdama.⁵

Mnogi se plaše da bi komunisti s vremenom mogli da se uvuku među ustanike sa ciljem da love u mutnome, što bi izmenilo karakter pokreta te bi i rešenje bilo otežano.

Sem toga se saznaje da se u blizini Zagreba vode borbe između ustaša i pristalica Mačekove partije. Kaže se da su ovi poslednji digli u vazduh novi gvozdeni most dug oko 400 metara, na reci Savi.⁶

Na sektoru demarkacione linije, posednutom od strane II bat. 152. peš. puka, odnosno u blizini Mokropolja gde je na hrvatskoj teritoriji raspoređena jedna četa, juče po podne se desio jedan incident. Dvadesetak vrlo mladih ustaša prispelih kamionom počeli su da pucaju na civilno stanovništvo ne prozurokivajući žrtve. Odmah je intervenisao komandir čete koji je pristupio hapšenju i razoružavanju ovih ustaša. Malo posle je došao pukovnik komandant 152. peš. puka koji je, posle razjašnjenja događaja, pustio ustaše uz prethodnu predaju oružja.

Sinoć u 22.30 č stigla je u Kistanje tenkovska četa iz Splita, sa 16 lakih tenkova pod komandom jednog kapetana. Pomenuta četa je na raspolaganju II bataljona 152. peš. puka.⁷

Kapetan privremeni komandant grupe
M.P. — Umberto Buonasizi — [Buonassisi]
Buonasizi

gažovati već snage i dobro opremljene, te preduzeti sistematsko čišćenje. Intervencija saveznika [je potrebna]" (vidi tom IV, knj. 1, dok. br. 5, 7, 246, 247, 250 i 266; Arhiv VII, reg. br. 1/2, 21/2, 29, 30 i 31, k. 1, reg. br. 3 i 44/6, k. 145, reg. br. 3/6, k. 142, reg. br. 56/10, k. 152, reg. br. 5/23, k. 202; stenografske beleške u Arhivu VII, reg. br. 1—3/5, k. 1994, reg. br. 1/4, 2/1, 3/6, 4/6, k. 1997, reg. br. 1/1 i 3/3, k. 1998).

⁴ Vidi dok. br. 85.

⁵ Vidi napomenu 2, 4. i 5. uz dok. br. 87.

⁶ Podataka o tom sukobu nema. Verovatno se radi o posedanju mostova u Podsusedu i Zagrebu od strane ustaško-domobranskih jedinica posle bekstva političkih zatvorenika iz logora Kerestinec, 13/14. jula 1941, i puškaranja u blizini ovih mostova prilikom hvatanja begunaca (vidi tom V, knj. 1, dok. br. 90, 91, 92 i 124; Arhiv VII reg. br. 4/14—1, k. 84).

⁷ Vidi dok. br. 92.

BR. 93

NAREDBA VIŠEG KOMANDANTA ORUŽANIH SNAGA ALBANIJE OD 31. JULA 1941. O UKIDANJU FUNKCIJE SRESKIH NAČELNIKA U CRNOJ GORI I PRENOŠENJU NJIHOVE NADLEŽNOSTI NA ODGOVARAJUĆE VOJNE KOMANDANTE MESTA¹

NAREDBA BR. 125

VISI KOMANDANT ORUŽANIH SNAGA ALBANIJE
SA VOJNOM I CIVILNOM VLAŠĆU ZA CRNU GORU
— VISOKI KOMESAR —

Na osnovu Proglasa Dučea, Zapovjednika operativnih trupa na svim frontovima od 19. juna 1941—XIX;²

Na osnovu Kr. Odluke 8/VII 1938—XVI kojom je odobren tekst ratnog zakona i na osnovu čl. 56 pomenute Kr. O.;

Na osnovu § 104 tačka 16 u vezi § 110 Zakona o državnim činovnicima od 31-III-1931 i čl. 1 Zakona od 27-XII-1932 o autentičnom tumačenju citiranog § 110; a

Po ukazanoj potrebi da se u pogledu izvjesnih civilnih funkcionera bivše države Jugoslavije donesu naročite odluke s obzirom na sadanje izuzetne prilike i

Uzevši u obzir da su neki od njih odgovorni zbog teške nemarnosti u vršenju svojih funkcija;

N A R E Đ U J E

Cl. 1.

Prestaje služba sreskim načelnicima u Baru, Podgorici, Danilovgradu, Nikšiću, Šavniku, Kolašinu, Andrijevići, Beranama i Bijelom Polju.

Cl. 2.

Vlast koja je dodijeljena pomenutim sreskim načelnicima po važećim zakonskim propisima, povjerava se do nove naredbe Komandantima Vojne Komande Mjesta sa sjedištem u odnosnim sreskim mjestima.

Ovi će ipak, pri vršenju policijske vlasti, tražiti mišljenje Komandanta Kr. karabinijera u sreskom mjestu, prije izricanja policijskih kazni predviđenih u zakonima koji su na snazi.

¹ Prepis originala (na italijanskom i srpskohrvatskom jeziku, umnožen na geštetneru) u Arhivu VII, reg. br. 1/2—29, k. 739.

² Vidi dok. br. 8.

Cl. 3.

Sreski načelnici Cetinje, Čajniče, Pljevlja i pretsjednik opštine Cetinjske biti će neposredno zavisni od odnosnih Vojnih Komandanata Mjesta i neće moći izvršiti nikakav službeni posao prije nego pribave saglasnost Komandanta Mjesta, kojemu je prepuštena konačna meritorna odluka u slučaju neslaganja.

Čl. 4.

Komandantima Mjesta će pomagati pri vršenju civilnih funkcija pogodni oficiri koji će biti postavljeni od strane Višeg Komandanta Oružanih Snaga sa vojnom i civilnom vlašću za Crnu Goru a na predlog Komandi Divizija. Pomenuti oficiri koji će biti neposredno podređeni Komandantima Mjesta, imati će naziv Civilnih Delegata i u slučaju da Vojna Komanda Mjesta iz sreskog mjesta, gdje će biti dodijeljeni, bude drugamo premještena, nastaviti će vršenjem svojih funkcija pri novom Komandantu Mjesta.

Cl. 5.

Ova Naredba stupa na snagu danom njenog datuma i biti će proglašena putem objava na službenoj tabli sjedišta Više Komande Oružanih Snaga Albanije sa vojnom i civilnom vlašću za Crnu Goru — Visoki Komesarijat — kao i u svim sreskim mjestima i biti će saopćena radi hitnog izvršenja Komandantima Mjesta sa sjedištem u sreskim mjestima kao i svim zainteresovanim sreskim načelnicima.

Cetinje, 31. jula 1941 — XIX.

VISI KOMANDANT ORUŽANIH SNAGA ALBANIJE
SA VOJNOM I CIVILNOM VLAŠĆU ZA CRNU GORU
— VISOKI KOMESAR —
Potp. Aleksandar Pircio Biroli.

Primio 3/8 — 41

[Potpis nečitak]

BR. 93

**IZVESTAJ ZADARSKE GRUPE TERITORIJALNE LEGIJE
KARABINIJERA OD 31. JULA 1941. GUVERNATORATU
DALMACIJE O ZAUZIMANJU PAĐENA OD STRANE USTA-
NIKA I O BEKSTVU USTASKO-DOMOBRANSKIH VLASTI
IZ KNINA¹**

Teritorijalna legija Kr. karab. u Ankoni
Zadarska grupa

Br. 1/136 Pov. prot. Zadar 31. juli 1941—XIX

Predmet: Vesti preko granice. —

Kr. guverneratu Dalmacije — Kabinet —	Zadar
Kr. prefekturi	Zadar
Kr. guverneratu — Gl. inspektorat Jav. bezb.	Zadar
Komandi Kr. karab. Kr. guvernerata	Zadar
Kr. kvesturi	Zadar

Opšta registracija u dolasku
br. 2714 Reg. I. avg. 1941.
Kabinet

Karab. stanica u Kistanju saznanje da je Pađene, koje se nalazi na oko 10 km severozapadno od Knina, u rukama ustanika.²

Tenkovska četa koja je stigla u Kistanje uveče 29. tek., na osnovu naređenja Komande divizije „Sasari“, dostigla je juče do 14 č. Radučić da bi podržala akciju 2. bataljona 152. peš. puka u slučaju napada ustanika, ili u cilju intervenisanja na Knin, pošto ovi navodno imaju nameru da nastupaju na grad.³

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 7/3—7, k. 540.

² Pađene su ustanici zauzeli 29. jula 1941. U izveštaju velikog župana Knina od 6. avgusta 1941. poglavlniku o tome stoji: „Odjednom je sve planulo tako, da smo mi u Kninu bili zatvoreni u jednom krugu pobunjenika od Zegara, Krupe — Ervenika prema Plavnu preko Golubića do Vrpolja, a sa južne strane od! Kijeva prema Polači do Biskupije i Kosova“ (Arhiv VII, reg. br. 47/1—2, k. 67 i 29/5—7, k. 195).

³ Drugog avgusta 2. bataljon 152. puka dobio je naređenje da iz Radučića nastupa prema Gračacu, gde je stigao tek 5. avgusta, jer su komunikaciju Obrovac — Gračac na više mesta razrušili ustanici (vidi Arhiv VII, reg. br. 111/3, k. 73, 29/10, k. 542 i 23/3, k. 540).

Komanda ital. garnizona u Kninu potpuno je smenila hrvatsku komandu, smestivši se po prostorijama koje je ova poslednja napustila.⁴ U podrumima hrvatske komande nađeno je 14 leševa, od kojih nekoliko ženskih, kojima su navodno odšućene dojke.

Potvrđeno je da je pokret usmeren isključivo protiv ustaša i da bi naročito stanovništvo Like i Bosne sa oduševljenjem prihvatilo pripajanje Italiji.³

Izbeglice koje su došle u Kistanje žive u stanju željnog iščekivanja. Mnogi od njih su tražili da se vrate svojim kućama pošto se proneo glas da su Knin posele italijanske trupe.⁶

Izvešteno je da su prefekt i šef policije napustili Knin.⁷

Kapetan privremeni komandat grupe
— Umberto Buonasizi —
Buonasizi

⁴ Ustaško-domobranske vlasti i jedinice napustile su Knin i povukle se za Drniš noću 29/30. jula 1941, posle čega je italijanski garnizon preuzeo vlast u gradu. Prvog avgusta, prešavši iz Šibenika u Knin, komandant divizije „Sasari“ preuzeo je „svu vojnu i građansku vlast grada i Zupe Knina“ (vidi tom V, knj. 1, dok. br. 109 i 137; Arhiv VII, reg. br. 29; 1—12, k. 1, reg. br. 39/5, k. 195, reg. br. 7/3—6, k. 540).

⁵ Vidi dok. br. 87, objašnjenje 4.

⁶ Reč je o srpskim izbeglicama koje su se krajem juna 1941, bežeći ispred ustaškog terora, sklonile u Kistanje, na anektirano područje Dalmacije (vidi Arhiv VII, reg. br. 2/1—9, k. 234 i 4/1—6, k. 238).

⁷ Bekstvo ustaša iz Knina i preuzimanje vlasti od strane italijanskog garnizona u njemu biće, sledećih dana, predmet više dopisa i depeša 2. armije, 6. korpusa, Guvernerata Dalmacije, Ministarstva inostranih poslova i Vrhovne komande: Tako je 2. avgusta Komanda 2. armije naredila 6. korpusu da se vlastima NDH u Kninu vrati sva vlast i objasni „da smo privremeno preuzeli vlast, jer su se oni povukli iz Knina“, na šta je Komanda 6. korpusa odgovorila da će se vraćanjem vlasti situacija pogoršati i nastaviti uništavanje, potkrepljujući to izjavom predstavnika velikog župana i ustaško-domobranskih vojnih komandanata Knina „da se ne osećaju u stanju da preuzmu vlast pošto ital. trupe drže samo odbranu Knina“. Šestog avgusta naredeno je iz Rima da se vlast u Kninu preda „Hrvatima“, što je i učinjeno 9. avgusta, nakon ponovljenih urgencija centralnih vojnih komandi preko 2. armije. Međutim, 7. septembra italijanske okupacione trupe ponovo preuzimaju celokupnu vlast na čitavoj teritoriji tzv. demilitarizovane zone. (Vidi dok. br. 103 u ovoj knjizi; Arhiv VII, reg. br. 1/2, k. 55, 20/3, reg. br. 27/3, k. 77, reg. br. 14/3, 32/3, 34/3 i 40/3, k. 540, reg. br. 2/2, k. 419).

BR. 93

**PISMO BIVŠEG VISOKOG KOMESARA ZA CRNU GORU OD
KRAJA JULA 1941. MINISTARSTVU SPOLJNIH POSLOVA
U RIMU O UZROCIMA USTANKA U CRNOJ GORI I O DE-
LATNOSTI KOMESARIJATA OD 30. APRILA DO 26. JULA
1941. GODINE¹**

MINISTARSTVU SPOLJNIH POSLOVA

EKSELENCIJI

GROFU VITEZU GALEACU GANU (GALEAZZO CIANO)

Rim

Kad sam 30. aprila o.g. započeo misiju koja mi je poverena u Crnoj Gori, našao sam kraj miran, premda dezorijentisan usled potresa koji ga je iznenada snašao.

Već prvih dana bio sam pod utiskom da je javno mišljenje strogo podeljeno: na jednoj strani stari patrioti radosno su pozdravili uspostavljanje crnogorske nezavisnosti pod okriljem italijanske vojske, jamca starog prijateljstva zasnovanog na vezama dveju slavni dinastija; na drugoj strani mlađi, odgojeni u jugoslovenskoj školi, zadojeni komunističkim i demokratskim idejama na univerzitetima u Beogradu i Zagrebu, koji ne znaju ili su zaboravili prošlost svoga kraja i zbog toga su ili ravnodušni ili neprijateljski raspoloženi. Između tih dveju struja prostirala se neka siva zona za koju su se opredelili svi oni koji, sumnjajući da će pobede ovenčati italijansku i nemačku vojsku, nisu želeli da se kompromituju da bi sačuvali „obraz“ za svako konačno rešenje.

Osluškivao sam kucanje bila u narodu. Pozabavio sam se time i potražio sredstva da to činim. Bio mi je potreban izveštaj broj cenzora sa znanjem srpskog jezika, da ih upotrebim za kontrolisanje poštanskog, telegrafskog i telefonskog saobraćaja i obaveštajci koji će moći da prodru u sve slojeve društva. Ni jedan ni drugi zahtev nije ispunjen usled nedostatka podesnih ljudi. Pokazalo se da nije zgodno ni uputno poveriti tako osetljive zadatke meštanima. Vrlo mali broj njih poznao je naš jezik i na takve se nisam mogao osloniti.

Policijski aparat, nasleđen od jugoslovenskog režima, pokazao se potpuno nepodesan za naše svrhe i morao sam uklo-

¹ Prepis originala (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 12/3—1, k. 740.

niti šefa i njegove najbliže saradnike, koji su bili u stanju pre da nas izdadu nego da nam služe.²

Ostao mi je na raspolaganju bataljon Kr.[aljevskih] karabinijera nedovoljne jačine, obaveštajci divizijske komande i, za nekoliko sedmica, oni iz I-og odeljenja Albanije. Snage divizije „Mesina“ bile su podeljene u male garnizone od Kotora do Bara, od Cetinja do Pljevalja.

Uza sve to narod je ostajao miran. 16. maja Nj. Vel. Kralj' i Car prošao je crnogorskom teritorijom u otvorenom automobilu, gotovo bez pratnje, i bio je dočekan u glavnom gradu iivim manifestacijama.

Prvi znaci pometnje i nezadovoljstva pojavili su se kad je započelo prisilno iseljavanje Crnogoraca sa teritorije Kosova i Metohije. Oko 5000 izbeglica otišlo je iz tih zona prema naseljenim centrima Crne Gore pružajući sliku bede i pričajući o zlostavljanjima i pljački kojima su bili izloženi.

Osim prirodnog osećanja solidarnosti bio je povređen i nacionalni ponos. Preteča „životnog prostora“, kralj Nikola, vojnik, bio je oružjem osvojio svojim gorštacima i ratnicima zemlju koja je mogla da daje hieb uzalud tražen u brdima. Kralj Nikola, pesnik, proslavio je ta junačka dela u pesmama koje još i danas ganu i bude ponos u starim patriotima. Više puta sam javljao o tom duševnom stanju i ukazivao na odraze tog stanja i opasnosti. Ali, iseljavanje je nastavljeno i, dok je poštene patriote utuklo, pružilo je mladima zgodnu priliku za špekulacije, koje su brzo uzele maha.

Međutim, i pored stalnih diplomatskih koraka koje je to Ministarstvo preduzimalo kod raznih vlada, i dalje su stizale izbeglice iz Mađarske, iz Bugarske, iz Srbije. Većinom su to hili funkcioneri, penzioneri koje je jugoslovenska vlada uzela iz crnogorskog „rasadnika“ i posejala pomalo svugde.

Situacija se pogoršala kad se ista pojava, ovog puta praćena nečuvenim okrutnostima, ispoljila na teritoriji okupiranoj od Hrvatske.

Druge hiljade izbeglica pristigle su na teritoriju Crne Gore, gotovo svi bez ikakvih sredstava i uz to sa prepolovljenim porodicama kipteći mržnjom i osvetom. Dok sam javljao o događajima ne umanjujući ni težinu, ni domašaj, ni posledice, preduzeo sam mere za pružanje pomoći, mada je to bilo teško usled oskudnog snabdevanja.

Problem granica upotpuno je tu sliku. San o „velikoj“ Crnoj Gori nestao je pod udarcima koji su joj zadati s desna i

² Policijski aparat stare Jugoslavije stavio se u službu okupatorskih vlasti od prvih dana okupacije. Tako su u Crnoj Gori italijanske okupacione vlasti preuzele veći deo žandarmerije i upotrebile ih za čuvanje javnog poretka (vidi dok. br. 9 i 135).

s leva. Sahranivši slavu Kosova i životni prostor koji je garantovao hieb narodu, Crna Gora je videla ili naslutila *jedno za drugim* bolna sakaćenja. Ustupanjem Ulcinja Albaniji došla je u pitanje nabavka soli za pastire, strahovalo se da će zajedno sa Kotorom pripasti Italiji Njeguši, kolevka Petrovića, i Lovćen, gde je, kao simbol nacionalnog ponosa, sahranjen Pešnik Domovine; sa granicom na Drini izgubljeni su srezovi Foča i Cajniče i napokon se doznalo da će Plav i Gusinje i opštine u ravnici Podgorice progutati Albanija.

Plima špekulacije je rasla, dok su stari partioti, zbuñjeni, podnosili udarce maljem koji su uništavali njihove snove i nade. Prvih dana juna situacija je toliko zabrinjavala da sam smatrao potrebnim da uporno tražim aparat koji bi mogao da osigura javni poredak. Predložio sam u to vreme da se na teritoriji Crne Gore koncentrišu jedinice divizije „Mesina“ koje su još bile razmeštene u provinciji Kotor, povećanje broja Kr. karabinijera, dodeljivanje priličnog broja policijskih funkcionera i detektiva koji bi po mogućnosti poznavali srpski jezik.

Početak neprijateljstava između sila Osovine i Rusije jasno je otkrio komunističku aktivnost, naročito opasnu jer je mogla da deluje na poluge nezadovoljstva.

Došao sam u Rim i postigao od V. Ekselencije ovlašćenje da usmeno, u Vaše ime, ubrzam kod nadležnih vlasti prihvatanje predloga koje *sam podneo*. *To je uspešno* okončano kod načelnika Generalštaba i kod glavnog komandanta Kr. karabinijera, ali ne i kod Glavne direkcije javne bezbednosti.

Vrativši se u svoje sedište, ubrzao sam i telegrafski izvršenje tih planova. Naređenja za koncentraciju divizije „Mesina“ i za povećanje broja karabinijera izdata su početkom jula. Ali su događaji preduhitрили njihovo izvršenje.

Međutim, Ministarstvo finansija je odredilo da se započne sa žigosanjem novčanica. U poslednji čas oglašene su kao sumnjivog porekla banknote od 1000 i od 500 dinara i bilo je naređeno da one ne budu žigosane, već zadržane u depozitu. Žrtve takve odredbe bili su mnogi službenici, činovnici, penzioneri i oni koji su uživali pomoć, koji su te banknote bili primili iz državnih blagajni i iz blagajni visokog komesara. Poznato je tom Ministarstvu mučno nastojanje da se popravi ta situacija, koje je završeno revolucionarnim potezom kad se započelo sa prihvatanjem predloga koje smo mi formulisali.³

³ Žigosanje svih papirnih novčanica bivše Kraljevine Jugoslavije na području Crne Gore, Naredbom visokog komesara Macolinija od 23. juna, vršeno je od 1. do 8. jula. Naredbom od 8. jula žigosanje je produženo do 11. jula i priznate su „sve novčanice koje su zakonito izdate“ (vidi Arhiv VII, reg. br. 100,1 i 7/2, k. 739).

Pod takvim okolnostima i izvršavajući naređenja primljena iz Rima sazvaio sam za 12. juli Ustavotvornu skupštinu.⁴

Već sam isvestio o teškoćama koje sam morao prebroditi da privedem kraju ono što smo sebi postavili za cilj.⁵

U toku celog prethodnog perioda, sa oskudnim obaveštajnim sredstvima kojima sam raspolagao, pratio sam aktivnost komunističkih eksponenata. Mnogi od njih bili su u više navrata hapšeni i saslušavani. Komanda divizije preduzela je zaplenu oružja u zoni Podgorice.

Na dan 13. buknuła je pobuna. Ne samo organi obaveštajne službe, nego ni poslanici, koji su došli na dan uoči skupštine iz raznih centara, nisu imali o tome pojma.

Tvrditi da uzrok pobuni treba tražiti u nezadovoljstvu, na koje sam se osvrnuo, značilo bi ići preko granice realnosti. Pobuna je nastala po jednom širokom zasnovanom planu komunističkog i sveslovenskog obeležja. Ona je imala da zahvati ceo Balkan.

U Crnoj Gori pobuni su išle na ruku loše prilike o kojima je ranije bilo reči, formacija tla, koja osim ostaloga omogućuje skrivanje oružja koje je ostavila razbijena jugoslovenska vojska, uprkos naređenjima komandanta Armij. korpusa u momentu okupacije,⁶ te je našla među pokvarenom omladinom pristalice i saradnike, većinom studente, koji su zastrašivanjem ili nagovaranjem povukli za sobom seljake i pastire.

Svakako ne treba zaboraviti da, prema mojim poslednjim obaveštenjima, aktivnih ustanika naoružanih lakim oružjem/ nema više od pet hiljada.

Neki zarobljenici tvrdili su da se pobunom htelo angažovati što veći broj talijanskih vojnika da bi se odvratili od agresije na „majku“ Rusiju. Drugi su kazali da Crna Gora, „srpska zemlja“, ima dužnost da se osloni na narod iste rase. Komunistički i sveslovenski karakter pobune nastao je i usled posebne mržnje ustanika prema crnim košuljama.⁷

Odmah sam izdao naredbu kojom sam odredio smrtnu kaznu za sve one kod kojih se nađe oružje, zatim naredbu o predaji radio-aparata, još jednu kojom sam potvrdio raniji policijski čas, koji je već bio na snazi, i napokon naredbu o zatvaranju svih javnih lokala.⁸

⁴ Vidi dok. br. 55.

⁵ ⁹ Redakcija je uspela da pronađe samo depeše od 18, 19, 20, 21, 22. i 23. jula (vidi dok. br. 62 i 66 u ovoj knjizi; tom III, knj. 4, dok. br. 150, 153 i 154; Arhiv VII, reg. br. 10/3, k. 74).

⁶ Odnosi se na 17. armijski korpus (vidi dok. br. 7).

⁷ U to vreme u Crnoj Gori se nalazila 108. udarna legija crnih košulja (vidi dok. br. 43).

⁸ Pomenute naredbe izdate su 13. i 14. jula 1941 (vidi „Glas Crnogorca“ br. 10 od 21. jula 1941, tom III, knj. 4, dok. br. 148).

O toku događaja do mog odlaska svakodnevno sam i telegrafski izveštavao to Ministarstvo.⁹

Žarišta pobune, koja je izbila u obalskoj zoni između Bara i Budve, posle prvih uspeha pomalo su se proširila najpre oko Cetinja, koje je na dan 14-og bilo u stvari opkoljeno, zatim preko Podgoricce do Nikšića, Berana, Andrijevice, Pljevalja.

Komanda divizije „Mesina“ na dan 14-og imala je za odbranu glavnog grada samo 500 ljudi i bila je odsečena od odreda koji su operisali na drugim sektorima usled nestašice bilo kakvog saobraćajnog sredstva. Na dan 15-og zamolio sam generala Tučija,¹⁰ da u svojoj nadležnosti ispita mogućnost da Glavna komanda ubrza odašiljanje odgovarajućih pojačanja. Međutim istoga dana stiglo je naređenje Komande oružanih snaga Albanije, kojim je određeno šest divizija radi ugušivanja ustanka.¹¹

Naveče 18-og put za Podgoricu deblokirao je puk „Alpina“.¹² Na dan 19-og i 20-og stanovništvo Cetinja, koje je sačuvalo mir i red, bilo je žrtva pojedinačnih dela odmazde, o domašaju kojih sam odmah izvestio generala Pircija Birolija i to Ministarstvo, nakon ponovljenih upozorenja mesnih vlasti.¹³ Na dan 23-eg sastao sam se u Skadru sa komandantom oružanih snaga Albanije i sa komandantom XIV armij. korpusa. Izdata su naređenja za održanje discipline u vojsci i sporazumeli smo se o planu za protivpropagandu lecima, koje će avioni baciti među ustanike.

Na dan 24-og odlukom Dučea sva vlast je koncentrisana u rukama generala Pircija Birolija.¹⁴

Na dan 25-og predao sam dužnost komandantu Oružanih snaga Albanije s kojim sam se sporazumeo o povratku svih civilnih službenika Ministarstva spoljnih poslova ili onih koji su tom Ministarstvu bili privremeno dodeljeni.

Ujutro 26-og otputovao sam iz Cetinja, a sutradan su otputovali za mnom funkcioneri i činovnici, koji su mi — moram da istaknem — oduševljeno i predano, vredno svake pohvale, pomagali u radu u svim momentima, osobito u težim.

Macolini. s.r.

^M Karlo Tuči (Carlo Tucci), komandant divizije „Mesina“

¹¹ Vidi tom III, knj. 4, dok. br. 149.

¹² Reč je o puku alpinske divizije „Pusterija“ (vidi dok. br. 62).

¹³ Vidi dok. br. 66.

¹⁴ Vidi dok. br. 78.

BK. 78

OKRUŽNICA KOMANDE 6. ARMIJSKOG KORPUSA OD 1. AVGUSTA 1941. POTČINJENIM KOMANDAMA O NADLEŽNOSTI ZA SUĐENJE I KAZNAMA ZA PRESTUPE PROTIV JAVNOG REDA I ORUŽANIH SNAGA¹

KOMANDA VI ARMIJSKOG KORPUSA
Odeljenje civilnih poslova

Prefektura Kotor
11. avg. 41. XIX²

Br. prot. 1110/Civ. posi.

V.P. 39 1. avg. 1941. XIX

Predmet: Prestupi protiv javnog
reda i oružanih snaga. -

Gdn-u KOMANDANTU PES. DIV. SASARI"	V.P. 86
Gdn-u KOMANDANTU PEŠ. DIV. „BERGAMO	V.P. 73
Gdn-u KOMANDANTU PEŠ. DIV. „MARKE"	V.P. 32
Gdn-u KOMANDANTU GARNIZONA	Split
Gdn-u KOMANDANTU GARNIZONA	Šibenik
Gdn-u KOMANDANTU GARNIZONA	Zadar
Gdn-u KOMANDANTU ARTILJERIJE	Sedište
Gdn-u KOMANDANTU INŽENJERIJE A.K.	Sedište

i na znanje:

EKSELENCIJI KOMANDANTU 2. ARMIJE	V.P. 10
EKSELENCIJI GUVERNERU DALMACIJE	Zadar
EKSELENCIJI PREFEKTU	Zadar
EKSELENCIJI PREFEKTU	Split
EKSELENCIJI PREFEKTU	Kotor

Dostavljam priložena pravila s tim da se objave tako da se sva pitanja te vrste mogu rešavati brzo, bez ikakvih dvoumljenja i nesigurnosti.

Upozoravao sam više puta komandante na potrebu da se sa ovim pravilima upoznaju svi i da ih svi primenjuju. Međutim bilo je slučajeva da su naoružani ljudi ili neprijateljski

¹ Prepis originala (izvršen u Komandi 6. armijskog korpusa) u Arhivu VII, reg. br. 40/1—1, k. 550.

² Pečat prijema prefektura Kotor.

raspoložena lica zatečeni sa bombama, bili uhapšeni i prijavljeni, umesto da su na licu mesta streljani.

Primer streljanja na licu mesta onoga ko se ogreši o pravila nalazi u potrebi spasonosnog primera i kažnjavanja na licu mesta svoj pravi smisao; svako mora ovo da oseća i shvati u ovom periodu rata u kojem neprijatelj pribegava svim sredstvima kako bi nam naneo štete u bezumnoj nadi da će odložiti čas ispaštanja.

General
komandant Armijskog korpusa
(R. Dalmaco)

Sc³
za tačan prepis
Za pukovnika nač. glavnog
štaba si. ods.
(A. Aliberti)
potpukovnik zamenik Nač.
gl. štaba
[potpis nečitak]

Prilog br. 1 aktu 1110/Civ. posi,
od 1. avg. 1941—XIX

KAMANDA VI ARMIJSKOG KORPUSA

Nadležnost za suđenje i kazne za prestupe protiv javnog reda i oružanih snaga

I.) — *Protivpravno držanje oružja*

A) — *Nadležnost*

Za suđenje po prestupima protivpravnog držanja oružja, bilo da se ono drži u sopstvenoj kući ili na drugom mestu, bilo da se nosi van ovih, nadležan je Ratni vojni sud na osnovu Ukaza Dučea od 14. aprila 1941 — XIX (čl. 2).

B) — *Kazne*

Na osnovu pravila koja su sadržana u samom Ukazu, čije primenjivanje je osnaženo odredbama u Ukazu izdatom od strane Komande ovog Armijskog korpusa 23. aprila, ko god poseduje „iz bilo kog razloga

³ Paraf Franka Skaselatija, prefekta Kotora.

vatreno oružje ili delove istoga, municiju, bombe ili druge eksplozivne sprave, zagušljive gasove ili suzavce, sablje, bajonete ili bodeže", a nije ih predao prema Ukazu Dučea u roku od tri dana, kažnjava se „novčanom kaznom do 2000 lira i zatvorom do jedne godine". Ako je u pitanju neizvršenje predaje puškomitraljeza, mitraljeza, topova, ili ako je u pitanju prikupljanje nepredatog oružja, primenjuje se zatvor od jedne do deset godina".

Neprijateljska dela protiv vojnika

A) — *Nadležnost*

Nadležan za suđenje i ovakvih prestupa je Ratni vojni sud, i to s razloga što je ovo određeno Ukazom Dučea od 24. jula 1940—XVIII članom 2, za sve prestupe „predviđene italijanskim Vojnim krivičnim zakonom i Opštim krivičnim zakonom koje bi počinili stanovnici okupirane teritorije na štetu okupacionih oružanih snaga, kao i s razloga što se sada primenjuje u dalmatinskoj zoni Ukaz Dučea od 24. aprila 1941—XIX.⁴

Potrebno je imati u vidu za slučaj da posebni razlozi ličnog ili kolektivnog karaktera iziskuju hitnu primenu kaznenih sankcija, da je članovima 6. i 7. Dučeevog ukaza od 24. aprila 1941—XIX određeno da prilikom svih suđenja pred vojnim sudovima dođe do neposrednog suđenja, koje u očevidnim slučajevima dozvoljava posebnu hitnost postupka i, ako sud zasedava, postupak bez odlaganja.

B) — *Kazne*

Ratni zakon (čl. 25. i sledeći) priznaje naziv zakonitog ratnika samo „onima koji pripadaju oružanim snagama neke države". I bez pozivanja na posebne odredbe Vojnog ili Opšteg krivičnog zakonika, prema tome jasno je da građanska lica koja naoružana izvrše neprijateljska dela protiv jedinica italijanske vojske ili protiv pojedinih vojnika, moraju se, kako iz razloga prestiža — tako i iz razloga bezbednosti, smatrati kao pobunjenici.⁵ Stoga podležu smrtnoj kazni.

Ovo je potvrđeno kako aktom br. 2960 od 15. aprila 1941. XIX od Komande 2. armije, kojim je u tački 1) određeno da „pobunjenici koji bi dejstvovali protiv naših trupa, ako se zarobe, moraju se odmah streljati",

Redakcija nije pronašla taj ukaz.

U originalu: „franchi tiratori" (slobodni strelci).

tako i čl. 5. Ukaza ove Komande Armijskog korpusa od 23. aprila o.g., koji glasi: „Ko god izvrši neprijateljsko delo protiv lica ili stvari okupacionih trupa odmah će se streljati“.

Dela sabotaze, oštećenja drumova, postrojenja, telefonskih, telegrafskih linija itd.

A) — *Nadležnost*

I za takve zločine data je nadležnost vojnim sudovima i može se pristupiti neposrednom suđenju.

B) — *Kazne*

Potrebno je istaći da akt br. 2690 Komande 2. armije i Naredba ove Komande od 23. aprila o.g. propisuju pouzdana i tačna pravila postupka. Prvi stvarno, u t. 2, određuje da oni koji budu uhvaćeni dok vrše sama dela, moraju se streljati; drugi određuje isto i za svakoga koji bi vršio, kako se videlo, neprijateljska dela i protiv „stvari okupacionih trupa“. Kako se ne može sumnjati da u ratno vreme i u operativnoj zoni redovni putevi i železničke pruge, telefonske i telegrafске linije itd. jesu isključivo, ili bar pretežno, određene za službu oružanih snaga, osnovno pravilo postupka u sprečavanju saboterskih dela mora biti za svakoga neposredna upotreba oružja protiv onoga koji bi bio uhvaćen na delu.

Dalje, u pogledu počinitelaca ovih prestupa koji ne bi bili uhvaćeni na delu, treba imati u vidu da:

— čl. 253. Opšteg krivičnog zakona određuje da se primenjuje smrtna kazna protiv svakoga koji bi uništio ili onеспособio, u celini ili delimično, makar i privremeno, brodove, vazduhoplove, konvoje, drumove, postrojenja, magacine ili druga vojna postrojenja koja su određena za službu oružanih snaga države, ako je delo izvršeno u korist neke države koja je u ratu protiv italijanske države, ili ako je delo bilo štetno po pripremu ili ratnu sposobnost države ili po vojne operacije.

U vezi sa ovim treba napomenuti da je mesna delatnost komunista na podstrekavanju dela sabotaze organizovana akcijom opšteg karaktera u korist Rusije, tj. države koja je u ratu sa Italijom.

— Cl. 285. Opšteg krivičnog zakona pretil kaznom smrti svakome ko u cilju ugroženja državne bezbednosti

počini delo kojemu je svrha da se prouzrokuju pu-
stošenja, pljačke i haranja na teritoriji države.

- Članovi 252. i 253. sadašnjeg Krivičnog zakona za vojsku predviđaju kaznu smrti za onoga ko uništi ili ošteti, u cilju da više ne služe upotrebi kojoj su namenjene, železničke pruge, vodovode, mostove ili druga važna opšte korisna postrojenja iz čega bi mogla proizaći šteta vojsci ili jednom njenom delu ili državi.

4.) — *Prekršaji propisa o policijskom, času*

Nadležni za suđenje prekršitelja prefektovih propisa jesu civilni sudovi.

Napominje se, međutim, da je u ukazima izdatim od strane prefekata izričito određeno da će agenti javne bezbednosti pucati na svakoga ko se, zatečen vani posle policijskog časa, ne bi odazvao pozivu da stane.

General
Komandant Armijskog korpusa
(R. Dalmaco)

Za tačnost prepisa
Za pukovnika načelnika Gl. štaba si. ods.

(A. Aliberti)
Potpuk. pom. nač. Gl. štaba
[potpis nečitak]

M.P.

[

BR. 95

**IZVESTAJ KOMANDE 6. ARMIJSKOG KORPUSA OD 1
AVGUSTA 1941. O RADOVIMA NA POPRAVKI PRUGE KNIN
— GRAČAC I O DALJIM MERAMA ZA OSIGURANJE PRUGE
I TELEFONSKO-TELEGRAFSKIH VEZA¹**

Iz Splita u 9,30 od 1. avgusta 1941 — XIX

KOMANDA VI ARMIJSKOG KORPUSA

KOMANDI 2. ARMIJE

i na znanje

GUVERNATORATU DALMACIJE

- B. 3782/Op. Radovi na opravci prekinute pruge kod Plavnog završeni.² Određeno osiguranje zbog eventualnih novih prekida između Plavna i Gračaca. Mogućnost novih prekida ili sabotaza između Knina i Gračaca na železničkim prugama i stanicama zahteva intenzivno patroliranje i uporno nadziranje i garnizone na stanicama. Potrebno bar deset motornih vozila za pokretno nadziranje i kontrolu pruge. Za deonicu od 66 km Knin — Gračac potrebna dva pokretna teritorijalna bataljona za patroliranje i stalni nadzor i jedan organizovani puk za garnizon Gračac i sedam posrednih stanica. Operacije čišćenja duž linije ne predstavljaju teškoću, treba ih izvršiti tek pošto gore navedene snage stignu u Gračac,³ iz razumljivih razloga. Ako bude morala da se obezbedi deonica pruge Gračac—Gospić u dužini od 50 km, gornje snage će morati da se udvostruče. Za nadzor telegrafsko-telefonskih linija Gračac—Knin dovoljan je jedan bataljon prebačen kamionima i motociklima koji će biti oslonac snagama železničke straže. U zoni ne bi smela da ostane nikakva hrvatska straža⁴ ili garnizon, a železničko osoblje bi trebalo da bude za-

¹ Original u Arhivu VII, reg. br. 3/3—1, k. 540.

² Prugu kod Plavna su 28. jula porušili ustanici Kninske krajine, prethodno likvidiravši posadu žel. st. Plavno (vidi „Ustanak 1941“, knj. 2, str. 693 i 739).

³ Vidi dok. br. 100.

⁴ Misli se na straže NDH.

menjeno našim ili bar na odgovarajući način pojačano. Za radove bilo bi korisno poslati u Knin jednu inženjerisku četvu otpremljenu po mom naređenju.

General Dalmaco

M.P.

Overava prepis
Dodjeljeni potpukovnik
Dovani Kardona [Giovanni Cardona]
Kardona

BR. 96

**UPUTSTVO KOMANDE PEŠADIJSKE DIVIZIJE „TARO“ OD
1. AVGUSTA 1941. POTCINJENIM JEDINICAMA ZA BORBU
PROTIV USTANIKA U CRNOJ GORI¹**

Z.F. 123/*poverljivo*
2.8. — 941

Poverljivo
(dvostruki omot)

KOMANDA PEŠADIJSKE DIVIZIJE „TARO“ (48)

„Napred po svaku cenu“
Odeljenje načelnika štaba

Br. 3338/op. prot.

V.P. 48/A. 1. avgusta 1941—XIX

Predmet: Borba protiv ustanika.—

Komandi 207. pešadijskog puka
Komandi 208. pešadijskog puka
Komandi 48. artiljerijskog puka
Komandi 164. legije crnih košulja
Komandi 48. divizijskog bataljona minobacača
Komandi 48. čete topova 47/32

i na znanje:

Višoj komandi oružanih snaga Albanije — Cetinje
Komandi XIV armijskog korpusa — Skadar

Uz pretpostavku da formacije i upotreba oružja i jedinica i organizacija u borbi protiv ustanika nemaju ništa zajedničkog sa propisima službe u ratu protiv redovnih vojski, iznosim

¹ Overeni prepis (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 15/3—1, k. 550.

neka uputstva, koja će svaki komandant morati da proširi i dopuni svojom oštroomnošću i genijoznošću.—

1) *Neposredna borba*

Lov na ustanike mora biti sličan postupku u lovu — odnosno:

a) obaveštajna služba označuje jazbinu —

b) jak odred, raširivši se veoma, opkoljava velikim radiusom zonu i približuje se stežući krug da bi ga zatvorio pomoću jedne druge jedinice koja maršira u suprotnom pravcu;

c) formacija treba da se sastoji od jakih i smelih patrola u razff^{130TM3}) pozadi kojih marširaju vodovi, pojačani sa po jednim topom i jednim minobacačem (izbegavati jaku vatru koja bi se utrošila za tučenje malog broja ljudi); stežući krug jasno je da se snage zbijaju, te se mogu suprotstaviti otporu pritešnjenih ustanika.—

ja posmatram čišćenje ovako: ustvari treba ostvariti ne čišćenje već zatvaranje u kavez.—

'pada je jasno da ustanici ostaju u krugu, ma bili i bez oružja» te ih, treba postreljati.

2) *Borba kroz snabdevanje*

ko poznaje teren zna da hranu moraju uzimati iz kuća, koje se sa svoje strane snabdevaju, ne upadajući u oči, iz većih središta.

Stoga se preko obaveštajne službe mora doznati u kojim se naseljima okupljaju lica kojima je poverena takva služba; kuću noću opkoliti, pustiti da uđu lica po opskrbu, zatim se blokira i postupa.

3) *Borba pomoću talaca*

prvo, preko obaveštajaca, saopštiti rukovodiocu ili rukovodiocima da će — ako se ne predadu sa jednim delom ustanika u određenom roku — njihove porodice biti deportovane, a kuće porušene. Obećanje treba održati.

4) *SJcupljanje oružja*

Mi ga možemo tražiti koliko hoćemo, nikada ga nećemo naći. Smešna je količina oružja što se predaje.

Obaveštajci naznačuju predele, za čije bi pretraživanje trebalo više godina.

Zato: 1) nagraditi obaveštajca koji pokaže i povede na tačno mesto (pripaziti na zasedu: neka obaveštajac plati svojom glavom).

COMANDO SUPERIORE FORZE ARMATE ALBANIA

UFFICIO

N. prot.

394 XIX

Risposta al N. del

OGGETTO

L'opera straordinaria di lavoro e servizi dipendenti, svolta dai militari e civili, nel corso dell'operazione di evacuazione delle zone di guerra, ha dimostrato, in pieno rigore, che merito la condotta dignitosa dei militari, nell'adempimento dei loro doveri, e che, nella presente stagione, gli uomini militari, tutti responsabili, hanno dimostrato, all'inizio dell'inverno, nelle prime nevi, di aver si sciolto, in degli affari, di averli dovranno forzosamente, venire dai rifugi e dal loro rifugi.

Trattando di una cosa sia distribuita, vengono ad essere una distribuzione di viveri alimentari, una misura di risparmio. In tal caso verrà a partecipare, in ogni caso, come gli Assenti, in ogni caso, di averli dovranno forzosamente, venire dai rifugi e dal loro rifugi.

Ho a ricordo, che, in ogni caso, di averli dovranno forzosamente, venire dai rifugi e dal loro rifugi.

UFFICIO SUPERIORE FORZE ARMATE ALBANIA
COMANDO SUPERIORE FORZE ARMATE ALBANIA
(A. F. F. F. F.)

2) Zainteresovati stanovništvo za pronalaženje i naznačenje skrovišta (ovo je najbolji način za utvrđivanje njihove odanosti, ograničivši nadležni predeo.

Ako se u pomenutom predelu pronađe oružje koje nije prijavljeno, spraviti naselje sa zemljom.

General komandant divizije
(G. Pedracoli)

Za tačnost prepisa:
Potpukovnik načelnik štaba **si.** ods.
(A. Bertorele)
moj or
(E. Orioli)
E. Orioli

BR. 97

IZVEŠTAJ GENERALA PIRCIJA BIROLIJA OD 2. AVGUSTA 1941. VRHOVNOJ KOMANDI O VOJNO-POLITICKOJ SITUACIJI U CRNOJ GORI¹

Br. 5423(2) Op.²

Poverljivo Op.

VIŠA KOMANDA ORUŽANIH SNAGA ALBANIJE
Stabno odeljenje — Operativni odsek

Br. 9262 protok. Op.
Predmet: Crna Gora

VP 22/A, 2. avgust 1941—XIX

VRHOVNA KOMANDA
Operativno odeljenje — Istočno ratište
Br. 21209 protok. Op.
Priljeno: 4. avgusta 1941.

VRHOVNOJ KOMANDI

Na kraju prve nedelje mog boravka u Cetinju, i posle uspostavljenih kontakata i razgovora s raznim našim vlastima u mestu, kao i s viđenijim i ozbiljnijim crnogorskim ličnostima,

¹ Snimak originala u Arhivu VII, NAW-T-821, r. 356/652—662.

² Dopisano mastilom.

stekao sam izvesna ubeđenja koja iznosim toj Vrhovnoj komandi radi izvršenja tačne procene političko-vojno-ekonomske situacije u Crnoj Gori.

1. — Moralna situacija u zemlji karakteriše se nezadovoljstvom, nepoverenjem i razočaranjem zbog neizvesnih ekonomskih i političkih prilika.

Sakaćenje nacionalne teritorije, koje na njenu ekonomsku nezavisnost utiče još više nego u prošlosti, predstavlja najznačajniju činjenicu. U stvari, na njenu ionako već deficitarnu prthzvT5ćfirfu(ljoja zadovoljava jedva polovinu normalnih potreba) utiču i sledeće redukcije:

a) u proizvodnji pšenice i žitarica uopšte, zbog gubitka bogate pokrajine Kosovo (koja takođe podseća na nacionalnu vojnu slavu) i ravničarskog pojasa u kotlini Podgorice, kao i sela Tuzi i Gruda;

b) u proizvodnji soli, neophodne za stočarsko stanovništvo, zbog prelaska Ulcinja pod vlast Albanije, a sa Ulcinjem anektirana je i solana sa jugoslovenskom administracijom;

c) u rudarskoj i drvnoj proizvodnji, zbog prelaska sreza Foča i Čajniče pod hrvatsku vlast i srezova Plav i Gusinje pod Albaniju;

d) na području turizma, zbog gubitka celog obalskog pojasa od Kotora do Dubrovnika, s obzirom na granice Zetske banovine koje je odredila Srbija.

Na osnovu ovakve demoralizacije, naročito kod studenata i nacionalističkih elemenata, izniklo je živo negodovanje sentimentalnog karaktera. Ovo negodovanje je još povećano pojavom hiljada Crnogoraca proteranih iz albanskog Kosova, a takođe i iz Hrvatske, što je, s obzirom na nedovoljnu ukupnu proizvodnju, još više povećalo procenat siromašnih i ekonomsku oskudicu zemlje posle poraza Jugoslavije.

U ovim okvirima je unosno radila *već postojeća* komunistička propaganda, koja je još žešće podstaknuta posle objavljivanja rata Rusiji od sila Osovine, tj. posle onoga što oni smatraju agresijom protiv Slovenstva i protiv države koja je uvek smatrana kao visoki zaštitnik Crne Gore.

Bivša Jugoslavija je u Crnoj Gori sprovođila jedino politiku razdora kopajući sve dublje brazde, koje su delile razne crnogorske partije i na taj način je, pomoću malog broja poverljivih Srba celishodno postavljenih na rukovodeće položaje i podržanih jakim mešovitim žandarmerijom (pretežno od Srba), uspela da ovlada zemljom.

Bivša Jugoslavija je veoma malo, skoro ništa, učinila na podizanju ekonomike Crne Gore i povećanju blagostanja sta-

novništva poboljšanjem životnih i higijenskih uslova; ono malo utrošenog novca bilo je namenjeno funkcionerima, penzijama, kasarnama i žandarmeriji.

Siromašna zemlja, s veoma malo obradivih površina, čiji su proizvodi mogli da obezbede jedva malo više od jedne trećine nacionalnih potreba, posle vojnog sloma Jugoslavije lako je postala žrtva komunizma u koji je odavno zagazila sva intelektualna omladina, kao i seoska omladina nekih područja, i to iz kotline Podgorice i Nikšića, planina Andrijevice i Berana i obalskog pojasa između Budve, Bara i Skadarskog jezera.

Ako se ovome doda da nije preduzeta nikakva kontrapropaganda (a bivša Jugoslavija nije imala ni interesa ni mogućnosti da je preduzme), dok se jedino mogla sprovesti veoma slaba kontrola zbog nedostatka specijalne policije koja bi poznavala jezik ove zemlje (u celoj Crnoj Gori postojao je samo jedan bataljon Kr. karabinijera), onda je lako shvatiti kako je jedan primitivan narod, ratoboran i podložan entuzijazmu, mogao da se trgne iz prividnog spokojstva i da na najmanji podsticaj podigne ustanak.

Dobročudnost Italijana, koji su na ovu teritoriju ušli kao braća i morali da svojim držanjem stvore povoljnu sredinu za najveću i najtešnju povezanost između Italije i Crne Gore, pružila je neočekivane mogućnosti komunističkim elementima prožetim inostranom propagandom, naročito preko Radio-Moskve, koja je mračnim bojama ocrtavala situaciju kod Osovine i opštoj mržnji izlagala fašizam i jedinice koje predstavljaju najočigledniji izraz fašizma, tj. crne košulje.

Prema ovima su ustanici ispoljili najsvirepija i najbrutalnija dela, tako da za crnokošuljaše nije bilo milosti, a svi oni koji su bili zarobljeni na najzverskiji su način ubijeni.

2. — Među crnogorskim stanovništvom treba razlikovati dva elementa:

— stariji živalj, koji se ne protivi i sa zadovoljstvom gleda povratak na staro, tj. na monarhiju i stare tradicije; međutim, nema dovoljno uticaja, ni ljudstvo sposobno za rukovođenje;

— mlađi živalj, prožet velikosrpstvom[^] tj. slavizmom, koji je kroz 22 godine jugošloven'ske vladavine bio privučen u sferu uticaja Beograda, počevši od podrške koju je centralna vlada pružila mladima za studiranje kako u Cetinju (koje na 8000 stanovnika ima jednu gimnaziju, u kojoj je upisano čak 1200 učenika i učenica), tako i van Crne Gore, tj. na Beogradskom i Zagrebačkom univerzitetu.

Ova nesrazmerna masa mladih intelektualaca bez iskustva, egzaltirana pričanjima i komunizmom, između uticaja Beograda (koji im je stalno naklonjen) i Rima, više voli, zbog rasnih,

jezičkih i verskih razloga, da se osloni na Srbe i da podržava velikosrpske ideale.

Ovaj deo mladih predstavljao je najveću nesreću za Crnu Goru i stvorio u zemlji gomilu propalih posetilaca kafana i politikanata, dok su oni mogli da daju koristan kontingent za zanatske i druge škole, koje, međutim, ne postoje u Crnoj Gori.

Uzevši zajedno stare i mlade, zvanično ne postoje prave i stvarne partije, jer ih je Beograd bio ukinuo; međutim, u stvarnosti, kako zbog jugoslovenske politike „podeli pa vladaj“, tako i zbog svadljive prirode Crnogoraca spojene s rasnom ohološću, partije niču, mada nisu organizovane i međusobno se sve glože. Komunistička partija je u ovom momentu bila najbolje organizovana, jer je kroz udruženje kulturnog karaktera i zahvaljujući skrivenoj pomoći iz inostranstva (naročito iz Rusije) našla način da održava kontakte sa pristalicama.

U najnovijim previranjima svi nezadovoljni (čiji se broj zbog *ekonomske* situacije posle rata znatno povećao) okupili su se pod okrilje komunističke partije, jedine koja je raspolagala rukovodiocima (advokati, lekari itd.) i skoro posvuda ćelijama, naročito u Podgorici među duvanskim radnicima, u Beranima, Andrijevići, Virpazaru i Budvi, pa i u Cetinju, gde su mnoge porodice imale komunista među sinovima i rodbinom.

U komunističkoj partiji, koja ne gaji ideje nezavisnosti, zauzeli su mesto, naravno, kao po instinktu, oficiri bivše jugoslovenske vojske, takođe i rodnom iz Crne Gore, koji su posle kapitulacije pomogli da se oružje podeli stanovništvu; ovo oružje se lako moglo prikriti u nepristupačnim planinama i bezbrojnim kraškim pećinama.

Nemajući druge podrške osim sentimentalnosti starijeg življa privrženog bivšoj kraljevskoj kući, Italiji nije bilo moguće, uprkos prisustvu veoma poštenih domorodačkih osoba, da u Cetinju formira grupe konfidenata koje bi iskoristila za osujećivanje manevara protivnika. Dva omladinca Crnogorca, vaspitani i školovani u Italiji, nisu dali nikakve korisne rezultate.

Držati pokorene Crnogorce u ovim pogoršanim ekonomskim uslovima (bez sredstava da se uravnoteže pomoću radnih akcija), zanesene komunističkom ideologijom (bez sredstava da se obuzdaju odgovarajućom kontrapropagandom), pokušati da se održi red obećanjima i ubeđivanjima — značilo je isto što i orati more, dakle iluziju.

Narodi Balkanskog poluostrva poštuju samo silu; dobrotu smatraju slabošću; s njima treba postupati pravično ali oštro, kao i sa svim surovim i primitivnim narodima.

Velika je greška primenjivati samo milovanja i laskanja.

Neophodna je politika sile, koja, naravno, zahteva ljudstvo, vreme i novac.

3. — Što se tiče veroispovesti, apsolutna većina stanovništva je pravoslavne vere a svi sveštenici imaju velik uticaj na stanovništvo.

Mitropolit Crne Gore i Primorja, ekselencija Joakim, vaspit'anic beogradskog patrijarha Gavrila, prividno je veoma vredan poštovanja; on je čak i javno, u propovedi 20. jula u Cetinju, u crkvi Sv. Bogorodice, osudio dela pobunjenika, čije su žrtve bili i neki sveštenici. Ali postoji sumnja u pogledu njegove aktivnosti i veza koje su ga spajale sa Beogradom. Mitropolit je iz Kotora, ima jednog brata protivitalijanski nastrojenog, bivšeg gradonačelnika Kotora, koga je proterao prefekt Skaselat; jedna njegova kćerka je komunistički nastrojena.

Kler je većim delom bio bezobrazno neprijateljski raspoložen prema Italijanima; nije se čak ni udostojio da pozdravi Tadašnjeg visokog poverenika, zbog čega je uložen protest kod mitropolita.

katolički elemenat predstavlja bledu manjinu. Nadbiskup, primat Srbije, nalazi se u Baru. To je veoma kulturni Crnogorac, govori italijanski i nemački, i pokazuje se naklonjenim.

Muslimani su zastupljeni u većem broju nego katolici, naročito u opštinama koje graniče sa Albanijom i u srezu Virpazar. Njihovo držanje prema Italijanima je svugde miroljubivo, u suštini ne otvoreno protivno.

Za razliku od pravoslavnog stanovništva, muslimani rade i predstavljaju imućan stalež jer se većim delom bave trgovinom i posredništvom. Ne bave se politikom i, kao i jevrejski elementi drugde, predstavljaju ljude koji misle na bogaćenje.

4. — Da nije bilo pravovremene intervencije Osovine protiv Rusije, verovatno bi ceo ustanak u Crnoj Gori imao potpunu podudarnost sa akcijom Rusa da u najpogodnijem momentu zadaju težak udarac fašizmu i nacizmu.

Velika promena u situaciji iznenadila je sve komuniste u Crnoj Gori. Ubrzavajući pripreme i smatrajući istinitim lažne vesti propagande Moskve (ulazak sovjetskih trupa u Berlin, predstojeće spuštanje sovjetskih padobranaca u Crnu Goru itd.), oni su iskoristili sastanak ustavotvorne skupštine i objavljivanje nezavisnosti, što je usledilo 12. jula,³ da bi dali znak za ustanak u celoj zemlji. Počevši od 13. jula, u ustanku su učestvovali srpske glavešine koje su se sklonile u zemlji i ko-

³ Vidi dok, br. 55.

munistički rukovodioci plaćeni iz Moskve, uz prećutno odobrenje sreskih načelnika, koji nisu ništa, ili veoma malo, preduzeli radi sprečavanja ustanka, mada su, sigurno, s tim bili upoznati.

Prvi potez moje vladavine bio je povlačenje naših civilnih predstavnika (sve službenici) u srezovima, predavanje civilne vlasti komandantima garnizona i smenjivanje sreskih načelnika koji su bili postavljeni od jugoslovenske vlade, svih osim trojice koje ću budnije proveravati.⁴

Cilj ustanka je bio očigledan, tj. da se posredno pomogne sovjetskoj vladi vezivanjem italijanskih trupa u Crnoj Gori. Zatim je ove trupe trebalo proterati kako bi se sprečilo političko i ekonomsko podjarmljivanje zemlje od Italije, tim pre što ju je Italija, u saglasnosti sa Osovinom, osakatila i osiromašila za račun Albanije, njenog vekovnog neprijatelja.

Preko besomučne propagande, pored navodnih velikih pobjeda Rusa nad Osovinom, uspjeli su stvoriti ubjeđenje da je fašistički režim u Italiji želela neznatna manjina i da je italijanski narod podjarmljen od fašističke milicije, formirane od fanatika i nasilnika u službi Dučea i fašizma.

Bez ovakvog raspoloženja ne bi se mogla zamisliti divljaštva izvršena nad crnokošuljašima 108. legije u Martinovićima (18. jula na putu Budva — Cetinje),⁵ naročito ako se upoređi postupak primenjen prema drugim jedinicama čiji su zarobljenici spontano oslobođeni⁶ (verovatno u cilju vrbovanja za komunizam).

Namerno su širene glasine da su crnokošuljaši u Crnoj Gori uspostavili režim terora, primenjujući pljačku, pokolje i silovanja u Cetinju i drugim mestima, i da je najviše žrtava bilo među ženama koje su odbijale da se potčine prohtevima fašista (sve potpuno lažno, bez potrebe da se dokazuje).

Ponašanje jedinica bilo je primerno u svakom pogledu.

Propaganda mržnje protiv Italije pripremala je, prema tome, teren za siguran uspeh ustanka, tim više što je postojala velika količina skrivenog oružja po crnogorskim srezovima. Ovo je potvrđeno činjenicom da su prilikom napada na naše garnizone i naše kolone primećene pod oružjem čak i žene i deca. Zene su bile najoduševljenije.~

⁴ Vidi dok. br. 91.

⁵ Vidi dok. br. 60.

⁶ Vidi dok. br. 52 i 53; Arhiv VII, NAW-T-821, r. 356/902—903 (izveštaj Komande kr. karabinijera 14. armijskog korpusa od 20. jula 1941).

Izgleda da se pokretački centar ustanka nalazi verovatno u Beogradu i Hrvatskoj.

Skoro sva sela su dala svoj doprinos ustanku, tim pre što se verovalo da će italijanske trupe najduže u roku od jedne nedelje biti proterane sa crnogorskog tla.

5. — *Razmatranje i planovi koje treba ostvariti*

Neposredne mere preduzete za dovođenje pojačanja iz Albanije u Crnu Goru, čvrst stav jedinica, čak i najmanjih raštrkanih odeljenja Kr. karabinijera i Kr. carinske straže, postepeno preduzete mere pomoću uredbi, naredbi i si. ugušile su previranja i dokrajčile prohteve ustanika u pravougaoniku Bar — kotlina Podgorice — kotlina Nikšića — Boka kotorska. Nastavljaju se operacije u cilju oslobođenja garnizona na ostaloj teritoriji Crne Gore i uvođenja reda u ostalim agitacionim centrima.

U toku je čišćenje kotline Grahova, kao i nepristupačnih i ustaničkih Krivošija (poznatih zbog pobuna 1869. i 1882. godine protiv Austrijanaca); takođe je u toku kombinovana akcija divizije „Venecija“ iz Podgorice prema Kolašinu i Beranima, uz sadejstvo I alpinske grupe „Vale“ sa pravca Kosova. Priprema se napad jedne brze kolone na motornim vozilima iz Nikšića preko Žabljaka na Pljevlja, kao i još jedne kolone iz Nikšića na Goransko, pomoću divizije „Kačatori dele Alpi“ i II alpinske grupe „Vale“.⁷

Da bi se ustanak ugušio ne samo privremeno, već i da bi se sprečilo njegovo oživljavanje ubuduće, kao i da bi se pronašlo celokupno rasejano i prikriveno oružje u Crnoj Gori (preko 30—35 hiljada pušaka, veliki broj mitraljeza i puškomitraljeza uzeto posle kapitulacije Jugoslavije), treba se sistematski boriti protiv ustaničkog pokreta.

Treba, naime, izbeći da se učini korak napred pa da se zatim bude primoran učiniti korak nazad. Uporedo sa dobro usmerenom političkom akcijom treba preduzeti oštru, odlučnu i nemilosrdnu vojnu akciju u vidu beskompromisnog udarca sve do ugušivanja ustanka, bilo potpunom predajom ustanika, bilo, pak, predajom celokupnog naoružanja, koje treba postići po svaku cenu, čak i najdrastičnijim sredstvima ako je to potrebno.

Cilj političke akcije prvenstveno treba da bude rešavanje pitanja državnog uređenja, kao i ekonomskih, finansijskih i graničnih pitanja.

⁷ Vidi dok. br. 98.

Dok se, s jedne strane, preduzimaju mere za pružanje pomoći na prehrambenom polju onima kojima je ona potrebna, kako bi se sprečila glad, koja je uvek zao savetnik, dotle bi apsolutnom hitnošću trebalo:

1) Formirati što pre Nacionalnu banku Crne Gore, uzevši italijansku liru kao monetu, s ciljem da se između privatnika i preduzeća omogući razmena deficitarne robe sa Italijom (komplementarne životne namirnice) i da se povuku žigosane dinarske novčanice, s kojima je svaka razmena prekinuta.

Danas nijedan italijanski, albanski ili kotorski grosista ne može da uveze robu u Crnu Goru. U celoj zemlji došlo se do sistema razmene robe, uz neverovatno povećanje cena.

2) Zajedno s monetarnom sprovesti i carinsku uniju između Italije i Crne Gore, i organizovati u potpunosti finansijske ustanove u Cetinju (zasad ne postoji nijedna, ali je ekscelencija Ministar finansija obećao povratak poverenika Botarija [Bottari],

3) Pošto velika većina Crnogoraca, čak bih rekao svi osim odmetnika, *ne* žele nezavisnost, već prisajedinjenje Italiji, ako ne može Srbiji, bilo bi možda celishodno „preskočiti jarak“ i pomoću jednog kraljevskog namesnika upravljati zemljom, *izbegavajući svaki suvišan izdatak* (za reprezentativne palate, propagandne građevine i si.), već, naprotiv, prići dovršavanju već započetih i hitnih radova; ovo takođe i iz razloga da se zaposli što veći broj radne snage, i to odmah, *pre nailaska zime*. Na taj način će se resiti problem besposlice i nezadovoljstva.

4) S obzirom na to da je duvan jedno od najvećih bogatstava ove zemlje (preko 40 miliona dinara prihoda godišnje), *odmah preduzeti* sistematizaciju postrojenja u Podgorici u kojima radi 800 radnica samo na berbi odličnog duvanskog lista proizvedenog u Crnoj Gori (sličnog čuvenoj „sultanovoj bradi“) i kompletirati postrojenja tako da se poboljša proizvodnja i prodaja proizvoda.

5) S obzirom na bogatstvo drveta, dodeliti ljudstvo šumarskom uredu tako da se iskoristi ovaj bogati izvor prihoda.

6) Sa 54 miliona dinara upućenih iz Rijeke na račun Banke Italije (u razmenu za isti broj novčanica zadržanih u depozitu prilikom rada na njihovom žigosanju, jer su bile sumnjivog porekla) moguće će biti da se stiša strah imalaca. Međutim, bilo bi neophodno da se za početak odmah dodeli 150 miliona dinara radi organizovanja javnih radova u pomenutim granicama hitnosti, kako bi se radom obezbedio mir u zemlji. Bez ovoga, svaka druga mera je uzaludna.

7) Preduzeti razne mere za formiranje jednog žandarmerijskog tela, proverenog do krajnjih granica, u cilju naimenovanja opštinskih organa koji poznaju život u zemlji i imaju velik uticaj u svim malim centrima itd.

Predan rad svih potčinjenih komandi, Kr. karabinijera i Obaveštajnog odeljenja omogućio mi je da prikupim mnogo podataka o ustanicima i da tačno identifikujem organizatore i kolovođe, kao i najodgovornije za pokolj crnokošuljaša. Zbrka u vezi sa ustankom raspliće se takođe i pomoću izjava osoba koje su se svojevolejno prijavile našim vlastima radi predaje. Postupiće se sa strogošću koja dolikuje surovom ponašanju ustanika zlostavljača naših vojnika. Ukoliko sada ne budu zarobljeni svi krivci, izvršenje ovog zadatka će biti lakše početkom zime i s prvim snegom, jer će vinovnici okrutnih zločina morati silom da siđu s planina i iz svojih skloništa.

U međuvremenu sam naredio, svuda gde se vrši raspodela životnih namirnica, da se podele lične karte. Na taj način ću moći da sprovedem kontrolu, ako ne i proveravanje, nad neopravdano odsutnim iz pojedinih porodica, koji će svakako predstavljati jedan deo mase ustanika.

Izložio sam ukratko moja zapažanja koja su, nadam se, dotakla neuralgične tačke situacije, a naročito složene uzroke koji su stvorili sadašnje stanje. Čvrsto verujem da ću u relativno kratkom vremenskom periodu ponovo uspostaviti bezbednost na celoj teritoriji Crne Gore i da ću nastaviti rad na sistematskom traganju za oružjem, kao i rad na civilnoj rekonstrukciji.

General armije:
Viši komandant oružanih snaga
u Crnoj Gori
(Alesandro Pircio Biroli)
A. Pircio Biroli

BK. 78

IZVESTAJ GENERALA PIRCIJA BIROLIJA OD 12. AVGUSTA 1941. VRHOVNOJ KOMANDI O VOJNO-POLITICKOJ SITUACIJI U CRNOJ GORI¹

34076

Br. 5423(5) Op.—Istok
[paraf]

Sažet izvod 16/8²
[paraf]

0/3

VISA KOMANDA ORUŽANIH SNAGA ALBANIJE
Štabno odeljenje — Operativni odsek

Br. 539 Op. protok.

V.P. 22/A 12. avgust 1941—XIX

Predmet: Crna Gora

VRHOVNOJ KOMANDI

Vojna pošta 21

Nastavljam svoj prethodni izveštaj Op. br. 9262 od 2. avgusta.³

Tačno posle jednog meseca od dana kada je buknuo ustanak, zahvaljujući hrabrom i odlučnom držanju potčinjenih jedinica koje su morale da savlađuju veoma velike teškoće zemljišta, okupacijom svih značajnih centara Crne Gore ispunjen je prvi deo mog programa, tako da je ponovo uspostavljena bezbednost na celoj teritoriji koja se sada nalazi pod našom kontrolom.

Srećan sam što mogu da istaknem drugarsku i efikasnu pomoć koju su, kako Kr. mornarica iz Kotora tako i Kr. vazduhoplovstvo, pružili u prvom periodu intenzivne operativne aktivnosti.

1. — Vojna situacija

a) Kombinovana dejstva divizije „Venecija“, koja je iz Podgorice nadirala prema Kolašinu i Andrijevici, i I alpinske grupe

¹ Snimak originala u Arhivu VII, NAW-T-821, r. 356/664—678.

² Dopisano mastilom.

³ Vidi dok. br. 97.

„Vale”, ojačane albanskim formacijama kapetana Prenka Kalija (Cali) iz Vermoša [Vermoshi] i formacijama iz Đakovice, uprkos teškoćama zemljišta, žestokom otporu neprijatelja i mnogobrojnim prekidima na putevima, dala su željene rezultate, tako da je ceo sektor sa centrima Kolašinom, Andrijevićem i Beranama ponovo okupiran.⁴ Ovom prilikom su oslobođeni: u Kolašinu 20 oficira i 185 podoficira i vojnika, u Beranama 563 podoficira i vojnika, u Bijelom Polju 5 oficira i 106 podoficira i vojnika pripadnika Kr. finansijske straže, karabinijera i pešadije.⁵

b) Divizija „Kačatori dele Alpi”, posle okupacije kotline Nikšića i deblokiranja garnizona Nikšić i, zatim, garnizona Vituse, isturila je jednu kolonu prema Šavniku i zauzela ga savladavši žestok otpor ustanika.⁶ Započevši čišćenje okolnog zemljišta. Šavnik je zadržan u cilju preduzimanja napada na Žabljak i učestvovanja u akciji alpinske divizije „Pusterija”, čim ova stigne u Pljevlja.

c) Divizija „Taro”, koja je smenila diviziju „Mesina” u garnizonima Martinovići (između Cetinja i Budve) i Njeguši (između Cetinja i Kotora), ojačana 2. alpinskom grupom „Vale”, posle čišćenja rejona Grahova, započeće 15. o.m. detaljno čišćenje područja Krivošija u trouglu Risan—Grahovo—pl. Orjen.⁷

d) Divizija „Mesina”, pošto prikupi svoje detašovane jedinice, ponoviće na obalskom sektoru između Rijeke, Budve, Virpazara i Bara čišćenje koje je ranije izvršila alpinska divizija „Pusterija”.

e) Alpinska divizija „Pusterija”, prevezena motornim vozilima u Kolašin, izvršila je hitno i smelo izviđanje prema Šahovićima i Bijelom Polju i jednom brzom kolonom (motociklistička četa 4. bersaljerskog puka i alpinski bataljon „Bolcano” [„Bolzano”], na motornim vozilima s pratećim oruđima) stigla u Pljevlja, koja je juče zauzela i pridružila se posadi 93. pešadijskog puka, koja je, pod komandom potpukovnika Maselija [Masseli], ne samo pružila odlučan otpor već i preduzela niz energičnih ofanzivnih akcija manjih razmera oko grada. Jutros u 10,30 časova ista kolona je, u sadejstvu sa avijacijom koja je izviđala dolinu reke Tare, preduzela iz Pljevalja iznenadan napad prema jugu, na Levertaru, i zauzela most na reci Tari (veličanstveno delo na putu Pljevlja—Žabljak—Šavnik—Nikšić) pre nego su ustanici uspeli da ga dignu u vazduh.

⁴ Vidi tom III[^] knj. 4, dok. br. 167, 169 i 171.

⁵ Na margini dokumenta je utisnut prijemni pečat Vrhovne komande: Br. 21,447—17. avgust 1941.

⁶ Vidi dok. br. 98; tom III, knj. 4, dok. br. 167, 168 i 171.

⁷ Vidi dok. br. 116.

Ovom sjajnom i odlučnom akcijom divizije „Pusterija“, naše jedinice su ponovo okupirale celu crnogorsku teritoriju koja se ranije nalazila pod našom kontrolom.

f) I alpinska grupa „Vale“ što pre će započeti detaljno čišćenje područja Berane—Anrijevića duž doline reke Morače, uz naročitu pažnju na rejon Piperà, odakle su preduzimani napadi na komunikacijske linije divizije „Venecija“. Zatim će se prikupiti u Podgorici, gde će ostati kao armijska rezerva.

g) Komanda XIV armijskog korpusa prebaciće se 14. ovog meseca u Podgoricu.

h) Dolaskom raznih divizija u odgovarajuće sektore omogućiće se smenjivanje Nemaca u okupaciji Prijepolja i zatvaranje celog graničnog pojasa sa Hrvatskom, od Priboja do Grude i mora.

Razmotriću da li mogu udovoljiti nemačkom zahtevu da okupiram Novi Pazar.

2. — *Politička situacija*

Potvrđujem ranije izloženu situaciju, tj. podvojenost i razmimoilaženje među partijama na zajedničkoj platformi velikog nezadovoljstva zbog nemogućih životnih uslova s kojima će se Crna Gora suočiti u sadašnjoj demarkacionoj liniji.

Ako je na teritoriji stare Zetske banovine, koja je obuhvatala Boku kotorsku do Dubrovnika, deo Hercegovine sa delovima Drine, deo Sandžaka s Novim Pazarom i Metohiju s područjem Kosova, državni budžet bio deficitiran, to se moralo pripisati jugoslovenskom administrativnom sistemu. Posle podmirivanja potreba ljudstva Banovine i srezova, penzija, gradskih službi itd., beogradska vlada je oduzimala ceo ostatak dohotka i veoma malo podsticala trgovinu i industriju, osim, donekle, iskorišćavanje šuma i nekih rudnika u kotlini Nikšića, i to samo od strane privilegovanih grupa.

Međutim, beogradska vlada je krajem svake godine bila primorana da, u obliku pomoći, vraća Crnoj Gori sumu od oko 150 miliona dinara, kojom se održavala ravnoteža izdataka.

Pa ipak, ako bi Crna Gora imala teritoriju koju je obuhvatala stara Zetska banovina, ili približno ovoj, postojala bi mogućnost da izvozom svojih proizvoda u inostranstvo (koža, vuna, duvan, drvo, ugalj, stoka, svež sir, suve šljive i destilati šljiva itd.) isplati uvoz skoro svih potreba u kojima zemlja oskudeva (dopunske životne namirnice, odeća, posuđe, staklarija, poljoprivredne mašine, sapun i deterdženti, bicikli, šivaće mašine, obuća, lekovi).

U sadašnjim uslovima, ako bi se potvrdile sužene granice Crne Gore, bilo bi riskantno stvaranje nezavisne države jer bi

nedostajali bazični elementi za život, osim ako bi se za potrebe ove teritorije u celini brinula Italija, uključujući, naravno, i izdatke za namesništvo, ministre i odgovarajuću administraciju.

Ima ograničen broj starijih crnogorskih ličnosti s malo pristalica, a zahteva ideju nezavisno, ali bez irron^IM4ski«i--državnim uređenjem, zahtevajući od Italije postavljanje jednog namesnika iz crnogorske kraljevske kuće. Međutim, narodne mase danas ne žele ni krunu ni nezavisnost koje bi teretile deficitarni budžet nove države. Više bi želele da jednostavno sačinjavaju deo Srbije, ako je Osovina već odredila definitivno odvajanje od Srbije, s kojom Crna Gora ima zajednički jezik, veru i običaje.

Prema tome, od dve postojeće crnogorske partije (pojava boljševizma je privremena i brzo će biti likvidirana) veću praktičnost pokazuje federalistička partija, sa srbofilskom tendencijom, koja, da bi se moglo živeti, zahteva fuziju ili uniju sa drugom zemljom. Međutim, partija nezavisnih, mada zahteva namesnika italijanske kraljevske kuće, predstavlja partiju koja pretežno sledi tradicionalnu i doktrinarnu koncepciju, ali ne vodi računa kako će bez pomoći spolja moći da živi velika većina stanovništva.

Ukoliko bi došlo do sjedinjavanja Crne Gore sa Italijom slično kao što je učinjeno za Sloveniju, trebalo bi se radi trgovinske razmene osloniti na kotorsku luku, koja predstavlja pluća pomoću kojih Crna Gora diše.

Sa današnjim granicama obeleženim demarkacionom linijom neće se nikad postići pacifikacija u zemlji. Među intelektualcima, a takođe i u narodnim masama, rasprostranjeno je ubedenje da ne bi mogla opstati jedna takva država, niti bi se to prihvatilo, jer niko ne želi da njihovi sinovi i unuci trpe u budućnosti još više nego su u prošlosti trpeli očevi.

Ukratko: ili jedna Crna Gora s hercegovačkim pojasom (naseljenim Srbima i Crnogorcima) Bileća—Gacko—Foča—Čajniče, deo Sandžaka s Novim Pazarom, Metohija (tj. gornji tok reke Ibra s kotlinama Rožaj i Tutin), Ulcinj i Boka kotorska (sa svim ograničenjima koja bi Italiji garantovala punu vlast nad ovom pomorskom bazom), koja bi omogućila stvaranje države u okviru Rimske imperije ili, u suprotnom, aneksija Italiji u obliku provincije, tipa Ljubljane.

Glasine, koje zainteresovani pronose, da Hitler nije protiv ujedinenju Crne Gore sa Srbijom, a da naša efikasna propaganda nije demantovala ovu vest, dale su povoda opozicionim mišljenjima prema Italiji, koja je prikazana kao prepotentna i osvajačka fašistička zemlja.

Predstavници koji su se povodom saziva ustavotvorne skupštine 12. jula sastali u Cetinju bili su ličnosti bez pristalica u zemlji;⁸ stoga smatram da bi danas oslanjanje samo na ovaj stari elemenat bilo pogrešno. Proširivanje odbora mladim i vrednim elementima koji uživaju ugled u seoskim masama postavlja se kao neophodno, a ja bih u pogodnom momentu preduzeo mere, ukoliko se ne naredi suprotno, radi podsticanja pacifikacije i ublažavanja postojećih nesuglasica između starih i novih partija. Na žalost, ovim razmiricama treba dodati mnogobrojne lične mržnje zbog stranačkih osećanja koja postoje u svakom Crnogorcu. Raniji interesi, privilegije koje su Srbi davali pojedinim crnogorskim ličnostima, uticaj jugoslovenskih ličnosti, sve je to kod crnogorskog naroda stvorilo tako mučno i tegobno raspoloženje da su zbog toga komunističke teorije i mogle uhvatiti korena kako među siromašnim intelektualcima školovanim pomoću stipendija u Zagrebu, Beogradu, a takođe i u Italiji, tako i među radnicima gradskih centara, naročito u Podgorici, gde su radnici fabrike duvana 100% komunisti.

Međutim, treba istaći činjenicu da je opšte neraspoloženje postojalo već odranije, i povezuje se sa stremljenjima Crnogoraca da žive u zajednici sa braćom Srbima.

Stoga samo pravedne granice, koje u Crnu Goru uključuju teritoriju koja joj etnografski pripada, mogu da predstavljaju efikasan lek za ublažavanje ovog mučnog stanja razočaranosti i da pruže nadu za pacifikaciju zemlje, omogućivši joj da živi od većih izvora u proširenim granicama, dopunjavajući njene potrebe u zamenu za neposredno učešće u italijanskoj imperijalnoj konstelaciji.

3. — *Balkanski narodi*

Od svih balkanskih naroda Srbi su, po mom mišljenju, bez obzira na njihov surov karakter, još najbolji. Hrvati su podli i dvolični, pravi licemeri i kukavice, nasuprot ratničkom i viteškom duhu Srba i Crnogoraca.

Ako se zanemari politička greška Srba da se suprotstave Osovini (ali ovo treba pripisati nepoštenim i korumpiranim rukovodiocima i iluzijama o snazi Rusije), celishodnije je u nacionalnim stremljenjima podržavati Srbe i Crnogorce nego Hrvate i Albance. Svi su, više ili manje, nepouzđani ali najmanje nepouzđani još uvek su Srbi. Padom Rusije ne bi, po mom mišljenju, bila loša politika nastojati da se Srbi privuku u sferu Rima. Dodajem da su Crnogorci mnogo pogođeni zbog zlostav-

⁸ Vidi dok. br. 55.

ljanja kojima ustaše, naočigled italijanskih vojnih vlasti, podvrgavaju Srbe i ne mogu da shvate zašto Italija ne interveniše i učini kraj ovim nepotrebnim pokoljima.

4. — *Predloži*

S obzirom na sadašnju situaciju, dva pitanja su veoma hitna:

- određivanje oblika vladavine;
- određivanje granica.

Ako Crna Gora, celishodno proširena bar Metohijom, Sandžakom i zapadnim pojasom do Drine, treba da uđe u konstelaciju Rima, celishodno bi bilo da se unificiraju valuta i carina, kako bi se Crna Gora mogla koristiti lukom Kotora, koja predstavlja njena pluća, tim više što je ova luka kotlinom Nikšića povezana prugom uskog koloseka Zelenika—Nikšić.

Pristanište Bara je skromno ali ekscentrično. I jedna i druga luka, Bar i Kotor, potrebne su Crnoj Gori. Ako se otklone carinske i birokratske smetnje, saobraćaj sa Italijom u oba pravca bio bi obezbeđen u toku cele godine.

Trgovinska razmena između Italije i Crne Gore obezbedila bi se proizvodima koji su navedeni u Prilogu I.⁹

Aneksijom okupirane Crne Gore Italiji i raspolaganjem kotorskom lukom podigao bi se moral Crnogoraca i svakako bi se neutralisalo neprijateljsko raspoloženje većeg dela sadašnjih ustanika, i stišale želje pobornika nezavisnosti, koji u njoj vide samo sredstvo za ponovno zauzimanje izgubljenih pozicija i dominaciju nad narodnim masama.

Za ostvarivanje ovog logičnog plana, zasnovanog na uzajamnim mogućnostima za život kako Crne Gore tako i Kotora (koji se snabdeva iz svog zaleđa), dovoljno bi bilo da se stvori jedno namesništvo, ili, možda još bolje, jedan gubernatorat sličan onom u Dalmaciji. Gubernatorat bi mogao da obuhvati četiri provincije, od kojih bi tri sačinjavala Crna Gora i jednu Boka kotorska, ili, pak, samo tri crnogorske provincije, ali uz carinsku i monetarnu uniju sa Dalmacijom. Na taj način bi se i bez materijalnog spajanja dveju teritorija postiglo da ekonomski život Crne Gore bude lakši.

Na propagandnom polju mogao bi započeti rad na preporodu zemlje, nastojeći da se stvori jedinstveni front u kome bi se okupile sve aktivne snage:

⁹ U tom prilogu se daju statistički podaci o poljoprivredi, stočarstvu, šumarstvu i rudarstvu Crne Gore i navode proizvodi koji bi mogli da se izvoze iz Crne Gore u Italiju i obratno (Arhiv VII, NAW-T-821, r. 356/679—680).

„Front ujedinjenog crnogorskog preporoda" (FUCP).

Posle započetog rada, moglo bi se učiniti sledeće:

a) Narediti aneksiju, s namesništvom ili guverneratom u Cetinju (sa ili bez Kotora, s tim da *praktično* ova luka dobije funkciju izlaska Crne Gore na more).

b) Na najpogodniji način preduzeti smanjenje vrednosti dinara i njegovu zamenu lirom.

c) Odrediti graničnu liniju i dati uveravanja u vidu formalnog obećanja da će se, počevši od mora na severu, uključiti ravnica Grude do Cavtata (vidi Prilog 2),¹⁰ Bileća, Gacko, tok Drine s Fočom, ceo sliv reke Lima s Rudom, Priboj, deo Sandžaka s Novim Pazarom. Novom Varoši i Sjenicom, Metohija s kotlinama Tutin, i Rožaj, zatim stara granica sa Albanijom, isključivši Plav i Gusinje, Grudi, Tuzi i Ulcinj. Solane bi se, ako je moguće, mogle pridati Crnoj Gori; po potrebi, mogle bi se zameniti ustupanjem Crnoj Gori nekih manjih sela, nastanjenih Albancima, u rejonu Livari na Skadarskom jezeru. Proizvodnja solane se kreće oko 8.000 tona godišnje, uz dohodak od oko 20.000.000 dinara.

d) Garantovati Crnoj Gori proizvode solana u Ulcinju ukoliko bude nemoguće da se njihova sudbina odvoji od grada.

5. — *Razmatranja*

Izneto rešenje po našem mišljenju, omogućilo bi da se kroz Crnu Goru kanališe jedan deo srpske trgovine preko Novopazarskog Sandžaka, a to bi celishodnom politikom prema Srbiji — kada jednom neizbežno budu prigušena strujanja koja privlače Rusiji — doprinelo prodiranju italijanskog uticaja sve do donjeg toka Save i Dunava.

Srbija je, imam u vidu staru Srbiju, najhomogenija i najkompaktnija rasna grupa, i nesumnjivo je najbolja od svih postojećih grupa na Balkanu. Surov i ratoboran, Srbin ima takve duhovne kvalitete, intelektualne sposobnosti i temperamenat po kojima se potpuno razlikuje od Hrvata, Albanaca, Bugara i Rumuna.

Ne sme se verovati da zbog raspadanja Jugoslavije srpski element treba zanemariti. Propast Jugoslavije je usledila zbog mnogih, svima poznatih faktora. Krajevi pridati Srbiji Versajskim ugovorom bili su prvi uzrok njenog raspada. Jedna homogena Srbija u njenim etničkim i geografskim granicama imala bi veće mogućnosti za otpor u borbi protiv jačeg neprijate-

¹⁰ Snimak skice je u Arhivu VII, NAW-T-821, r. 356/681.

lja, kako je to u navedenoj prošlosti pokazao rat sa Austro-ugarskom.

Srbi su u svojim prvobitnim granicama poslednje 23 godine postigli značajan napredak na svim poljima, naročito u ratstvu.

6. — *Zaključak*

Današnjim danom, 12. avgustom, navršava se tačno jedan mesec od početka ustanka. Mogu pružiti uveravanja da je situacija čvrsto u našim rukama, jer su svi naseljeni centri koje smo ranije držali ponovo okupirani.

Međutim, vojna delatnost bi bila besplodna bez hitnih civilnih mera koje su potrebne za uspostavljanje unutrašnjeg reda i vraćanje poverenja u Italijane.

Preduzete mere prostiru se na ekonomsko, finansijsko i trgovinsko područje, na područje higijene i poboljšanja životnih uslova, na radnu aktivnost u cilju povećanja opšteg blagostanja i maksimalnog smanjivanja nezaposlenosti.

Ovde je, u cilju obnove zemlje, potrebno sve preurediti — reorganizovati osoblje Banovine, odrediti pravične sreske načelnike čim se uspostavi mir, kao i postaviti predsednike opština u svim mestima, odnosno potvrditi položaj onih koji su bili odani.

Čim budem raspolagao traženim kreditima, mogu započeti sa radovima na putevima čiji je popravak hitan, utvrditi predračun za 1941/42. godinu, koji se već priprema, i organizovati obnavljanje razmene i trgovine, jer je ekonomska situacija zaista teška. Cene najneophodnijih namirnica preterano su povećane: goveđe, ovčje i jagnjeće meso staje 48 dinara po kg, juneće 50 din. (van tržišta, nekontrolisano, i do 60 din.), krompir 15—20 din., luk 14—18 din., pasulj 17—20 din., paradajz 16 din., limun 6 din. komad, petroleum 20 din. po litru, makaroni i pirinač 16—18 din., drva za ogrev 350 din. za 1 m³.

Službenici s najvećim platama, od 3.000 dinara, koji su u normalna vremena mogli sasvim pristojno živeti, danas ne mogu da se suprotstave situaciji.

Sledovanje hleba, od 150—200 grama, nije dovoljno jer nedostaju drugi prehrambeni artikli; oseća se takođe oskudica u mleku, a sasvim nedostaju zejtin, mast i uopšte masnoće.

Moji civilni službenici ulažu natčovečanske napore, uprkos valutarnim teškoćama, kako bi u Crnu Goru uvezli životne namirnice i druge proizvode, jer se zemlja nalazi na isteku svih zaliha.

Da bi se izbegle veće opasnosti, ne sme se gubiti nijedan dan, naročito kad se ima u vidu nailazak zime, koja ovde počinje krajem septembra i zahteva posebne i neodložne mere (zalihe drva, uglja, životnih namirnica itd.).

Mogu da uverim tu Komandu da ću organizovanju civilnih službi pristupiti sistemom najveće ekonomije: za centralnu delatnost dovoljne su ustanove Banovine (koja će morati da se naziva Kr. namesništvo ili Guvernorat Crne Gore, u zavisnosti od toga šta će se smatrati celishodnijim); civilne ustanove su popunjene italijanskim savetnicima i crnogorskim službenicima, a sve to već je u toku (vidi Prilog 3).¹¹

Ako se spreče izgradnja reprezentativnih palata i masovne špekulacije na svim poljima (građevinskom, trgovinskom, industrijskom) i iskoristi ono čime se raspolaže, ako se onemogućće megalomanski projekti i visoke prinadležnosti, i ako se budu primenjivali kriterijumi trezvene umerenosti, smatram da će ova lađa koja propušta vodu sa svih strana ipak doploviti u luku.

U svoje vreme, kada rupe budu bolje zakrpljene, moći će se videti da li dati drugi ton administraciji Crne Gore. Danas, za ljubav otadžbine, neophodno je da se zahteva najveći doprinos uz minimalne napore, tj. s najmanjim izdacima.

Neophodno je donošenje hitnih odluka i direktiva za moju političku akciju, a to je ovde od velikog značaja zbog uticaja na situaciju u zemlji.

Jedna crnogorska ličnost, koju je krajem juna 1941. godine intervjuisao u Splitu jedan moj obaveštajni oficir koji perfektno poznaje srpski jezik, izjavila je:

„Italija danas u svojim rukama drži vlast i može da radi što hoće. Ali trebalo bi da se zapita šta će biti sutra. Mi smatramo da je mnogo važnije ono što će biti sutra od onog što je danas.

Crnogorci umeju da budu zahvalni, i ako sudbina traži da Srpstvo bude razjedinjeno, tada će i Crnogorci odlučiti o svom stavu i neće zaboraviti ponašanje Italije. Ako, pak, sudbina hoće da se Srpstvo obnovi, tada bi se Crnogorci velikodušno odužili Italiji, a s njima i svi Srbi.”

¹¹ Prilog br. 3 sadrži prepis obaveštenja Više komande oružanih snaga Albanije od 26. jula 1941. komandantima garnizona i ostalim komandama u Crnoj Gori da je pod tim datumom formirano Odeljenje za civilne poslove Crne Gore „s ciljem da obavlja sve poslove koji se odnose na civilnu, finansijsku i ekonomsku administraciju na teritoriji bivše Zetske banovine.” Iz priložene formacije Odeljenja se vidi da je za njegovog načelnika određen kapetan Vilani (Villani) dr Ugo (Arhiv VII, NAW-T-821, r. 356/682—687).

Smatram interesantnim da priložim (vidi prilog 4)¹² mišljenje pravoslavnog vladike u Mostaru — veoma privrženog Crnoj Gori — u vezi sa situacijom, i, u Prilogu 5¹³, mišljenje dr Sekule Drljevića, rodom iz Kolašina, za koga se naše MinistarstvcrinostfaniH poslova nedavno interesovalo, a koji je svojevoljno se povukavši u Beograd, dolazio u Cetinje prilikom saziva Ustavotvorne skupštine. Danas se nalazi u Dubrovniku, kod jedne svoje rođake.

Komandant, armijski general
(Alesandro Pircio Biroli)
A. Pircio Biroli

BE. 99

DISLOKACIJA POTCINJENIH KOMANDI I JEDINACA 2. ARMIJE 25. AVGUSTA 1941. GODINE¹

KOMANDA 2. ARMIJE
— Operativno odeljenje —

SITUACIJA KOMANDI I TRUPA NA DAN 25. AVGUSTA 1941 — XIX²

Karta razmera 1:500.000

KOMANDA 2. ARMIJE

Komanda	: Karlovac
Komanda armijske artiljerije	: Sušak
Komanda armijske inženjerije	: Sušak
Komanda armijske avijacije	: Gorica
Komanda pozadine armije	: Sušak
3. armijska artiljerijska grupa	: Postojna
XVI divizion 149/35	: Postojna
XVII divizion 149/35	: Hrenovice

¹² Snimak priloga je u Arhivu VII, NAW-T-821, r. ~~356/68~~—691.

¹³ Redakcija ne raspolaže tim prilogom.

¹ Kp-pija originala (pisana na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 41/2, k. 68.

² Vidi dok. br. 150.

XVIII divizion 149/35	Obliska — Studeno
LXV divizion 152/13	Grobišče
LXVI divizion 152/13	Postojna
10. armijska art. grupa	Pereni (Matulje)
XXIII divizion 149/35	Rukavac
XXIV divizion 149/35	Pereni
LXVII divizion 152/13	Đordani
5. armijska PA art. grupa	Sušak
3. armijska inženjerska grupa	Sušak
III bat. telegrafista	Sušak
III bat. radio-telegrafista	Sušak
XX pontonirski bat.	Gradiška
VII minerski bat. (V A.K.)	Jelenje
VI minerski bat. (XI A.K.)	Stari Trg
VIII minerski bat. (XI A.K.)	Rakek
III zanatlijski bat.	Povile
IV bat. žičane železnice (XI A.K.)	Škofljica
2. hidrotehnička četa	Sušak
2. protivpožarna četa	Sušak
II hemijski bat. (V arm. korp.)	Pećine (Sušak)

V ARMIJSKI KORPUS

Komanda

V mitraljeski bat.	
CV mitr. bat.	
XXXIII zaštitni bat. cr. koš.	
LIV zaštitni bat. cr. koš.	
LVIII zaštitni bat. cr. koš.	
LXI zaštitni bat. cr. koš.	
V nastavni bat.	
V pionirski bat.	
5. art. grupa Arm. korpusa — komanda	
XX divizion 105/28	
CXII divizion 149/13	
XII divizion 105/28	
CXX divizion 149/13	

Crikvenica

Hreljin
Krk
Bilaj
Križpolje
Bakar
Korenica
Žabiče, Stari Grad
Crikvenica
Selce
Selce
Selce
Kraljevica
Tribalj

DIVIZIJA „LOMBARDIJA“

Komanda

73. peš. puk	Komanda
I bat.	

: Delnice

: Delnice
: Gerovo

II bat.	Delnice
III bat.	Lokve
četa minobacača 81 mm	Delnice
prateća baterija	Delnice
74. peš. puk — Komanda	Novi
I bat.	Plaše
II bat.	Sv. Jakov Siljevica
III bat.	Novi
četa minobacača 81	Novi
prateća baterija	Novi
LVII bat. minobacača 81	Srpske Moravice
četa topova 47/32	Delnice
57. art. puk peš. div. — Komanda	Lokve
I divizion	Lokve
II divizion	Fužine
III divizion	Ravna Gora
baterija od 20 mm	Kraljevica
137. legija cr. koš. — Komanda	Vrbovsko
CXXXVII bat. cr. koš.	Vrbovsko
CXXXIV bat. cr. koš.	Senjsko
134. mitr. četa cr. koš.	Vrbovsko

DIVIZIJA „RE“

Komanda

I peš. puk. — Komanda
 I bat.
 II bat.
 III bat.
 četa minobacača 81
 prateća baterija
 2. peš. puk — Komanda
 I bat.
 II bat.
 III bat.
 četa minobacača 81
 prateća baterija
 XIII bat. minobacača 81
 četa topova 47/32
 23. art. puk peš. div. — Komanda
 I divizion
 II divizion
 III divizion¹
 baterija od 20 mm

: Senj

: Gospić
 : Perušić
 : Gospić
 : Udbina
 : Gospić
 : Gospić
 : Otočac
 : Vrhovine
 : Senj
 : Otočac
 : Otočac
 : Otočac
 : Otočac
 : Otočac
 : Senj
 : Otočac
 : Gospić
 : Vrhovine
 : Otočac

LXXV legija er. koš.	Brinje
LXXVI bat. er. koš.	Jezerane
75. mitr. četa er. koš.	Brinje

VI ARMIJSKI KORPUS

Komanda	: Split
VI nastavni bat.	: Skradin
VI mitr. bat. — Komanda i 2. četa	: Klis
4. četa	: Zadvarje
3. četa	: Imotski
CVI mitr. bat.	: Skradin
6. art. grupa Arm. korp. — Komanda	: Trogir
LIV divizion 105/32	: Split
LV divizion 105/32	: Šibenik
LVI divizion 105/32	: Knin
CXXVII divizion 149/13	: Trogir
31. puk oklopne pešadije — Komanda i 1 bat.	: Split

DIVIZIJA „BERGAMO“

Komanda	Split
25. peš. puk — Komanda	Makarska
I bat.	Makarska
II bat.	Imotski
III bat.	Baške Vode
četa minobacača 81	Makarska
prateća baterija	Makarska
26. peš. puk — Komanda	Split
I bat.	Split
II bat.	Sinj
III bat.	Split
četa minobacača 81	Split
prateća baterija	Split
XV bat. minobacača 81	Split
četa topova 47/32	Split
4. art. puk peš. div. — Komanda	Sinj
I divizion	Sinj
II divizion	Solin
III divizion	Sinj
baterija od 20 mm	Split
89. legija cr. koš. — Komanda	Stobreč
LXXXIX bat. cr. koš.	Žrnovica
262.	

XCVII bat. cr. koš.
97. mitr. četa cr. koš.

Vojnić
Zrnovica

DIVIZIJA „SASARI“

Komanda

151. peš. puk — Komanda
I bat.
II bat.
III bat.
četa minobacača 81
prateća baterija

152. peš. puk — Komanda
I bat.
II bat.
III bat.
četa minobacača 81
prateća baterija 65/17
XII bat. minobacača 81
četa topova 47/32

34. art. puk. peš. div. — Komanda
I divizion
II divizion
III divizion
baterija 20 mm

73. legija cr. koš. — Komanda
LXXIII bat. cr. koš.
XLIV bat. cr. koš.
52. mitr. četa

Šibenik

Knin
Knin
Knin
Knin
Knin
Knin

Šibenik
Drniš
Gračac
Šibenik
Šibenik
Šibenik
Šibenik
Šibenik

Šibenik
Knin
Knin
Skradin
Šibenik

Obrovac
Ervenik
Obrovac
Obrovac

DIVIZIJA „MARKE“

Komanda

55. peš. puk — Komanda
I bat.
II bat.
III bat.
četa minobacača 81
prateća baterija

56. peš. puk — Komanda
I bat.
1. četa II. bataljona
II bat.

: Dubrovnik

: Trebinje
: Dubrovnik
: Trebinje
: Trebinje
: Trebinje
: Trebinje
: Trebinje

: Mostar
: Mostar
: Metković
: Mostar

III bat.	Dubrovnik
četa minobacača 81	Dubrovnik
prateća baterija	Trebinje
XXXII bat. minobacača 81	Lapad (Dubrovnik)
32. četa topova 47/32	<i>Lapad (Dubrovnik)</i>
32. art. puk peš. div. — Komanda	Lapad (Dubrovnik)
I divizion	Trebinje
II divizion	Dubrovnik
III divizion	Mostar
baterija 20 mm	Dubrovnik
49. legija cr. koš. Komanda	Dubrovnik
XLIX bat. cr. koš.	Trebinje
XL bat. cr. koš.	Trebinje
49. mitr. četa cr. koš.	Dubrovnik
II bataljon lakih tenkova Komanda	
i dve čete	Trebinje
1 četa	Dubrovnik
1 četa	Budva

DIVIZIJA „KACATORI DELE ALPI“

51. peš. puk — Komanda	Split
I bat.	
II bat.	
III bat.	
četa minobacača 81	: Split
prateća baterija	: Split
52. peš. puk — Komanda	: Dubrovnik
I bat.	
II bat.	Dubrovnik
III bat.	Metković
četa minobacača 81	
prateća baterija	
1. art. puk — Komanda	
I divizion	
II divizion	
VI baterija	Split
III divizion	
22. četa topova 47/32	Split
baterija od 20 mm	
četa minobacača 81	Split
zanatlijska četa	Split

četa telegrafista i radio-telegrafista	: Split
odjeljenje reflektora	: Split
105. legija cr. koš.	: Split
bat. cr. koš.	
bat. cr. koš.	
110. mitr. četa cr. koš.	: Split

XI ARMIJSKI KORPUS

Komanda	Planina
XI mitr. bat.	Velike Lašče
4. četa	Rašica
CXI mitr. bat.	Vinica
CXLIV zaštitni bat. cr. koš.	Trg
CXLVI zaštitni bat. cr. koš.	Toplice
CLXII zaštitni bat. cr. koš.	Dvor
III brdski bat. cr. koš.	Grosuplje
1 četa	Višnja Gora
IV zaštitni bat. cr. koš.	Morava
1 četa	Osilnica
1 četa	Fara
XXXVIII brdski bat. cr. koš.	Dev. Marija
XI pionirski bat.	Velike Bloke
XI nastavni bat.	Vrhnika
11. art. grupa Arm. korp. — Komanda	Vrhnika
— LI divizion 105/32	Vrhnika
— LII divizion 105/32	Grosuplje
— CXLII divizion 149/13	Šmarje
— LIII <i>divizion</i> 105/32	Notranje Gorice

DIVIZIJA „IZONCO“

Komanda	Novo Mesto
23. peš. puk — Komanda	Crnomej
I bat.	Metlika
I četa	Radovica
II bat. * • .	Semič
III bat.	Crnomej
četa minobacača 81	Crnomej
prateća baterija	Crnomej
24. peš. puk — Komanda	Novo Mesto
I bat-	Šmarjeta
1 četa	Skocian

I četa	Dobruška Vas
II bat.	Sv. Jernej
1 četa	Kostanjevica
1 četa	S. Križ
III bat.	Novo Mesto
četa minobacača 81	Novo Mesto
prateća baterija	Novo Mesto
XIV bat. minobacača 81	S. Vid
1 četa	Stična
četa topova 47/32	Novo Mesto
6. art. puk. peš. div. — Komanda	Novo Mesto
I divizion	Novo Mesto
II divizion	G. Straže — Valta Vas
III divizion	Novo Mesto
baterija od 20 mm	
98. legija cr. koš. — Komanda	Trebnje
XCVIII bat. cr. koš.	Trebnje
XCVII bat. cr. koš.	Mokronog
98. mitr. četa cr. koš.	Trebnje

DIVIZIJA „GRANATIERI DI SARDENJA“

Komanda	: Ljubljana
1. grenadirski puk — Komanda	: Ljubljana
I bat.	: Dravljje
II bat.	: Ljubljana
III bat.	: Ljubljana
četa minobacača 81	: Ljubljana
prateća baterija	: Ljubljana
2. grenadirski puk — Komanda	: Kočevje
I bat.	: Ribnica
II bat.	: Kočevje
III bat.	: Kočevje
četa minobacača 81	: Kočevje
prateća baterija	: Kočevje
XXI bat. minobacača 81	: Studenec
četa topova 47/32	: Ljubljana
13. art. puk. peš. div. — Komanda	: Ljubljana
I divizion	: Ljubljana
II divizion	: Ljubljana
III divizion	: Ljubljana
IV divizion	: Ljubljana
baterija od 20 mm	: Ljubljana

55. legija cr. koš. — Komanda
LV bat. cr. koš.
LXXX bat. cr. koš.
182. mitr. četa cr. koš.

Ljubljana
Dobrova
Horjul
Šujica

BR. 100

DEPEŠA KOMANDE 2. ARMIJE OD 4. AVGUSTA 1941. GENERALSTABU KOPNENE VOJSKE O PREMESTANJU 6. BERSALJERSKOG PUKA I 305. I 328. TERITORIJALNO-MOBILNOG BATALJONA U GRAČAC RADI ZAŠTITE PRUGE OD USTANIKA¹

1 D/3

Pisani telegram

Od Komande 2. armije — operativno odeljenje —

GENERALŠTABU KOPNENE VOJSKE — operativno

7010. 6. puk bersaljera, Komanda i VI i XIX bataljon u Gračacu. 305. i 328. teritorijalno-mobilni bataljon u Gračacu. 2. železnički formacijski bataljon, Komanda i 5. četa u Gračacu. Pomenute jedinice stigle u Gračac danas 4. avgusta prelaze u nadležnost V armijskog korpusa radi poznatih operacija.² XIII bataljon VI bersaljerskog i 16. četa železničara u pokretu.³

General Ambrozio

V.P. 10, 4. avgusta 1941—XIX, sati 12.10

¹ Dokumentat (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 107/3—1, k. 73.

² Izveštavajući o dolasku pomenutih jedinica u Gračac, komandant 6. armijskog korpusa, u depeši od 4. avgusta 1941. Komandi 2. armije, piše: „Započeta je dislokacija delova za zaštitu pruge. Prekidi pruge izgleda nisu teški, ali ih ima mnogo. Hrvatske trupe u Gračacu započele su jutros čišćenje ne izvestivši ni o pravcu ni o zadacima. Moj načelnik Štaba u Gračacu javlja da stav hrvatskih trupa prema nama nije ni prijateljski niti drugarski" (Arhiv VII, reg. br. 25/3, k. 540). O zadatku ovih jedinica vidi i dok. br. 92 i 101.

³ Petog avgusta 1941. izvršeni su sledeći pokreti italijanskih jedinica: „13. bataljon 6. bersaljerskog u Gračacu. 16. četa železničara u Kninu. 6. mitraljeski bataljon 6. armijskog korpusa — Komanda i dve čete iz Zadvarja u Klis, jedna četa iz Sestanovca u Imotski i jedna četa u Zadvarje ... 56. artiljerijski divizion 6. armijskog korpusa iz Trogira u Knin, 2. bataljon 152. pešadijskog iz Radučića u Gračac" (depeše 2. armije od 5. i 7. avgusta 1941. Vrhovnoj komandi, Arhiv VII, reg. br. 108 i 111/3, k. 73.)

BK. 101

DEPEŠA KOMANDE 6. ARMIJSKOG KORPUSA OD 4. AVGUSTA 1941. KOMANDI 2. ARMIJE O ZAUZIMANJU SIGURNOSNOG POJASA NA TERITORIJI NDH RADI OBEZBEĐENJA ŽELEZNICKOG SAOBRAĆAJA¹

Karlovac—Split

Br. 25-72-4/8/41—XIX — 14 č.

OD KOMANDE VI ARM. KORPUSA

KOMANDI II ARMIJE (Preko trupa Zadra)
i na znanje
KOMANDI GARNIZONA ZADAR
GUVERNATORATU DALMACIJE

3937/op. Na Vaš 6930.² Slažem se u pogledu zauzimanja sigurnosnog pojasa i radi toga da se obezbedi funkcionisanje železnickog saobraćaja.³ Počecu sa zauzimanjem pojasa od deonice između Lovinca i Knina. Za pojas između približne linije Lovinac — Gračac — Knin i reke Zrmanje ostaje na snazi da će svu vlast preuzeti naše vojne vlasti a sve jedinice i naoružani Hrvati biće povučeni ili razoružani, i pristupa se brižljivom razoružavanju civilnog stanovništva. Molim potvrdite da li te namere odgovaraju uputstvima te komande, pre no što izdamo naređenje u tom pogledu.⁴ Pre no što pristupimo okupaciji pojasa druge deonice Knin — Vrlika — Sinj — Omiš, narediću povlačenje garnizona Makarska i Imotski, kao što sam rekao u telegramu 3858/op. od 2. tek.

General Dalmaco

Otpremljeno telegramom
u 22,55
Šalje ppor. De Renci
[De Renzi]
prima kap. Kostamalja
[Costamaglia]

Video:
za puk. nač. štaba, si. ods.
potpukovnik pomoćnik nač. štaba
R. Kastanjoli
' (R. Castagnoli)

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 24/3, k. 540.

² Redakcija nije pronašla taj dokumenat.

³ Vidi dok. br. 92 i 100.

⁴ Vidi dok. br. 92, primedbu 7.

BR. 102

**IZVEŠTAJ KOMANDE 71. IZVIĐAČKOG VAZDUHOPLOV-
NOG PUKA OD 4. AVGUSTA 1941. KOMANDI 2. ARMIJE O
REZULTATIMA IZVIĐANJA IZVRŠENOG 3. AVGUSTA NA
ODSEKU ŽELEZNICKE PRUGE KNIN — GRAČAC¹**

Br. 381 Katalog R.A.
(raniji br. 264)

Obaveštajna služba (1) 2. armije

Komanda 71. izviđačkog puka
Aerodrom br. 219 Vojna pošta 3200

38 IZVIĐAČKA ESKADRILA — OBRAZAC VAZDUHOPLOVNIH
OBAVEŠTENJA

Broj protokola 0473

Aerodrom Gorica
4. avgusta 1941 — XIX

Misija izviđanja.....izvršena 3. avgusta 1941.
komandi 2. armije..... prostor **Knin — Gračac**
od časova 15.00.....do časova 16.00.

Karta 1: 100.000, Knin serija J

SAOPŠTENJA

Izviđanje na odseku železničke pruge Knin — Gračac iz-
vršeno na dan 3. avgusta 1941 — XIX od 15,00 do 16,00 časova.

PRIMECENO:

— prekidi pruge (koji se sastoje u tome što su dignuti sa nasi-
pa odseci od 25 metara šina sa pragovima i položeni pored
tog nasipa)

u **Pađenima** (SI DN)²
u **Piijovu** (RQ DR)
u **Nad Vrelom** (RQ DV)

i uopšte u drugim mestima ša gotovo čitavim nizom preki-
da iste vrste, naročito u zoni Javorovići (QO DX) i u zoni
Brezovac (RM DX);³

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 7/3—1, k. 146.

² Oznake koordinata na kodiranoj topografskoj karti.

³ Vidi dok. br. 85.

- jedan voz izbačen iz šina (bar tako izgleda po sakupljanju starog gvožđa) u mestu Studena (RQ DR);
- pojedinci (oko 30 ljudi) izvan stanice Cerovac (QO DX) koji su radili na železničkoj pruzi. Pri pojavi aviona čitavo pomenuto ljudstvo se dalo odmah u bekstvo glavom bez obzira. Mitraljirano je oružjem iz aviona.
- Naša kolona sastavljena od jedinica bersaljera, brzih kola i artiljerije u maršu na drumu **Knin — Gračac**. Celo je primećeno u 16,00 časova u visini **Smrekovca** (RM EH). Toj koloni je bačena poruka i saopšteno da su kod stanice Cerovac primećeni elementi o kojima je gore rečeno;⁴
- druga auto-kolona (oko 15 kamiona) stoji čelom kod **Martinovića** (RO DR);⁵
- duž čitave izviđajne linije primećeno je da je gotovo potpuno porušena telegrafska ili telefonska linija koja ide pored železničke pruge (stubovi su gotovo svi na zemlji);
- u **Kninu** je primećena jedna stanica na zemlji (6303), koja je izložila oznaku čim je videla avion.
- Mostovi i tuneli na izviđanom odseku pruge izgleda da su svi upotrebljivi.

Kad je avion aterirao u Mostaru, dobio je izveštaj da je 36. eskadrila koja je dislocirana na tom aerodromu u vezi i sadejstvu sa 6. armijskim korpusom i da je i ona izvršila tokom jučerašnjeg dana dva izviđanja na odseku železničke pruge **Knin — Tiškovac** primetivši takođe prekide na pomenutoj pruzi. Vesti pomenute u ovom dopisu saopštio je oficir izviđač komandi 6. armijskog korpusa na dan 3-eg u 19,00 časova.

OFICIR IZVIĐAČ
KAP. DE PASKALE LUIĐI
[De Pascale Luigi]

Komandant 71. grupe
(Vazduhoplovni potpukovnik Proto **Antonio**)
Antonio Proto

M. P.⁶

⁴ Reč je o koloni 6. bersaljerskog puka, čiji su prednji delovi (6. i 19. bataljon) stigli 4. avgusta pre podne u Gračac. Puk je 1. avgusta dodeljen, kao pojačanje, 6. armijskom korpusu „u vezi sa preduzetom akcijom za ugušivanje pobune Srba na teritoriji Like“ (vidi Arhiv VII., reg. br. 1/2, k. 55, reg. br. 107/3, k. 73, reg. br. 23/3 i 3/53, k. 540).

⁵ Pored 6. bersaljerskog puka, u Gračac su 4. avgusta stigli 305. i 328. teritorijalno-mobilni bataljon i 5. četa 2. železničkog bataljona, te su, verovatno, delovi ovih jedinica sačinjavali drugu auto-kolonu primećenu kod s. Martinovića (vidi Arhiv VII., reg. br. 107/3, k. 73).

⁶ Okrugli pečat: Komanda 71. puka aviona za zemaljsko izviđanje

BR. 102

**IZVEŠTAJ KOMANDE VOJNE OBAVEŠTAJNE SLUŽBE OD
5. AVGUSTA 1941. O USTANKU NA PODRUČJU DRVARA I
KNINA¹**

Br. 3186 R.I.

KOMANDA -VOJNE OBAVEST. SLUŽBE — DNEVNI IZVEŠTAJ
BR. 217 OD 5. AVGUSTA 1941 — XIX

Ustanički pokreti koji su izbili između Bosne i Like (vidi izveštaje br. 211 i 213)² počeli su 26. jula u selu Drvar povodom otpuštanja radnika Srba iz mesne fabrike celuloze³.

^okreti koji su do 30-og zadržali karakter izolovanih napada upravljenih na žandarmerijske stanice, telegrafsko-telefonske linije i železničke komunikacije, poprimili su oblik koordiniranih i kompleksnih pokreta koji su primorali hrvatske snage i civilne vlasti da napuste Knin, u kojem je ostao italijanski garnizon. — Nešto kasnije pomenute su se vratile u grad.⁴

Navodno, reč je o 4000 lica naoružanih puškama i automatskim oružjem i sa nekoliko topova malog kalibra.—

Vlasti iz Zagreba uputile su u zonu 8 bataljona i nekoliko baterija sa zadatkom da opkole ustanike u oblasti Drvara i da ih primoraju na predaju.—

Izuzev Knina, u zoni nema drugih italijanskih garnizona.—⁵

¹ Prepis originala (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 1/2—179, k. 332.

² Vidi Arhiv VII, reg. br. 1/2—177 i 178, k. 332.

³ Ustanak u Drvaru počeo je 27. a ne 26. jula 1941 (vidi tom IV, knj. 1, dok. br. 77). To je bio organizovani ustanak protiv okupatora i ustaša koji je vodila KP Jugoslavije i nema nikakve veze s otpuštanjem radnika (vidi napomenu 2. uz dok. br. 87).

⁴ Pred opasnošću da budu opkoljeni i uništeni od ustanika, ustaško-domobranske jedinice i organi vlasti povukli su se 29. jula iz Knina u Drniš. Sutradan u Knin su se vratile ustaško-domobranske jedinice, a 31. jula i civilne vlasti (vidi tom V, knj. 1, dok. br. 108 i 137; Arhiv VII, reg. br. 39/5—2, k. 195; izveštaj velikog župana u Kninu od 6. avgusta 1941. Paveliću).

⁵ U to¹ vreme Ju Kninu su se nalazili 151. puk i jedan divizion 34. art. puka divizije „Sasari“ (Arhiv VII, reg. br. 1/2—123, k. 54).

BR. III

**NAREDBA KOMANDE PESADIJSKE DIVIZIJE „TARO“ OD
6. AVGUSTA 1941. O NOVOJ DISLOKACIJI I ZADACIMA
POTČINJENIH JEDINICA¹**

Zf. *147/Poverljivo*
7-VII-941²

KOMANDA PESADIJSKE DIVIZIJE „TARO“ (48-ma)

„Napred po svaku cenu“
Odeljenje načelnika štaba
Operativni odsek i službe

Poverljivo
(Dvostruki omot)

br. 3445/op. prot. V.P. 48/A, 6. avgust 1941—XIX

Predmet: Nova podela na sektore zone koja je u nadležnosti
divizije „Taro“.—

Karta 1 :100.000 — serija J — sekcije Kotor —
Trebinje

Prilozi: 1 (skica sektorskih granica razmera 1 :100.000)

KOMANDI 207. PES. PUKA (takođe i za 5. četu
lakih tenkova)
KOMANDI 208. PES. PUKA
KOMANDI 48. ART. PUKA
KOMANDI 164. LEGIJE CR. KOŠ.
KOMANDI II ALPINSKE GRUPE „VALE“
KOMANDI II BATALJONA FINANSIJSKE STRA-
ŽE (izvod)
i na znanje
EKSELENCIJI GLAVNOM KOMANDANTU ORUŽ.
SNAGA ALBANIJE
(za njegovo naređenje)
EKSELENCIJI KOMANDANTU XIV ARMIJSKOG
KORPUSA

Nova politička situacija u zoni Herceg-Novu, gde ima
elemenata na osnovu kojih se može smatrati da bi hrvatski ire-
dentizam mogao da se sjedini sa boljševičkom revolucijom, i

¹ Kopija originala (pisana na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 42/2,
k. 781.
² Dopisano mastilom.

povratak Komande 208. puka navode me na određivanje nove dislokacije trupa i na ponovnu podjelu sektora uz dodeljivanje odnosnih zadataka:

1) — Ustanovljen je *sektor Herceg-Novi* (pukovnik Sifredi (Sifredi), komandant 48. art. puka peš. divizije) —

— *granice*: vidi priloženu skicu —

— *zadaci*:

a) — obezbediti slobodan saobraćaj na putu Morinj — Herceg-Novi — Gruda — Granica (Gruda—Grab);

b) — paziti da hrvatske trupe ni greškom ne zauzmu mesta dodeljena Italiji;

c) — vršiti čišćenje malih razmera;

d) — organizovati obaveštajnu službu i nadziranje sumnjivih lica, predlažući mere;

e) — postavljati policijsku stražu pri slagalištima i vojnim zgradama;

f) — nadziranje svih komandi kopnenih oruž. snaga koje su raspoređene u zoni.—

— *Raspoložive trupe*

— 164. legija cr. koš.

— 1 bat. 207. peš. puka

— 1 divizion 48. art. puka

— 1 četa finansijske straže

— *Dislokacija koja je u toku i koju treba izvršiti:*

— 163. bat. cr. koš.: Gruda;

— Komanda legije i 164. bat.: Zelenika;

— 1/207. peš. puka: Mandići;

— 1 divizion 48. art. puka: 1 baterija na bataljon (koji nema pukovsku prateću bateriju);

— 1 četa II bataljona finansijske straže: Mrcine.—

Četa finansijske straže koja je dislocirana u Mrcinama ima zadatak da obezbedi da delovi hrvatskih oružanih snaga greškom ne pređu demarkacionu liniju sa Hrvatskom — u privremenim granicama između mora i puta Grab.—

Zadaci: obaveštajni, operativni i drugi koji budu određeni.—

2) — *Sektor Risan* (puk. Koča, komandant 207. peš. puka)

— *granice*: vidi priloženu skicu —

— *zadaci*:

a) ;— obezbediti slobodan saobraćaj na postojećim putevima sektora;

- b) — izvršiti čišćenje terena sa ograničenim radijusom, tražiti oružje;
- c) — organizovati obaveštajnu službu i nadzirati sumnjive elemente predlažući mere;
- d) — postavljati stražu kod barutana i vojnih zgrada;
- e) — nadzirati sve jedinice kopnenih oruž. snaga koje su raspoređene u zoni.—

— *Raspoložive trupe*

- 207. peš. puk (bez 1 bataljona)
- komanda i 1 peš. bat. — zona Risan;
- 1 peš. bat. — zona Crkvice;
- 1 divizion 48 art. puka — 1 baterija na svaki bataljon (koji nema pukovsku prateću bateriju)
- Tenkowska četa koja je raspoređena u Risnu nalazi se na raspolaganju ove Komande.—

3) — *Sektor Kotor* (pukovnik Policio — komandant 208. peš. puka)

— *granice*: vidi priloženu skicu.—

— *Zadaci*:

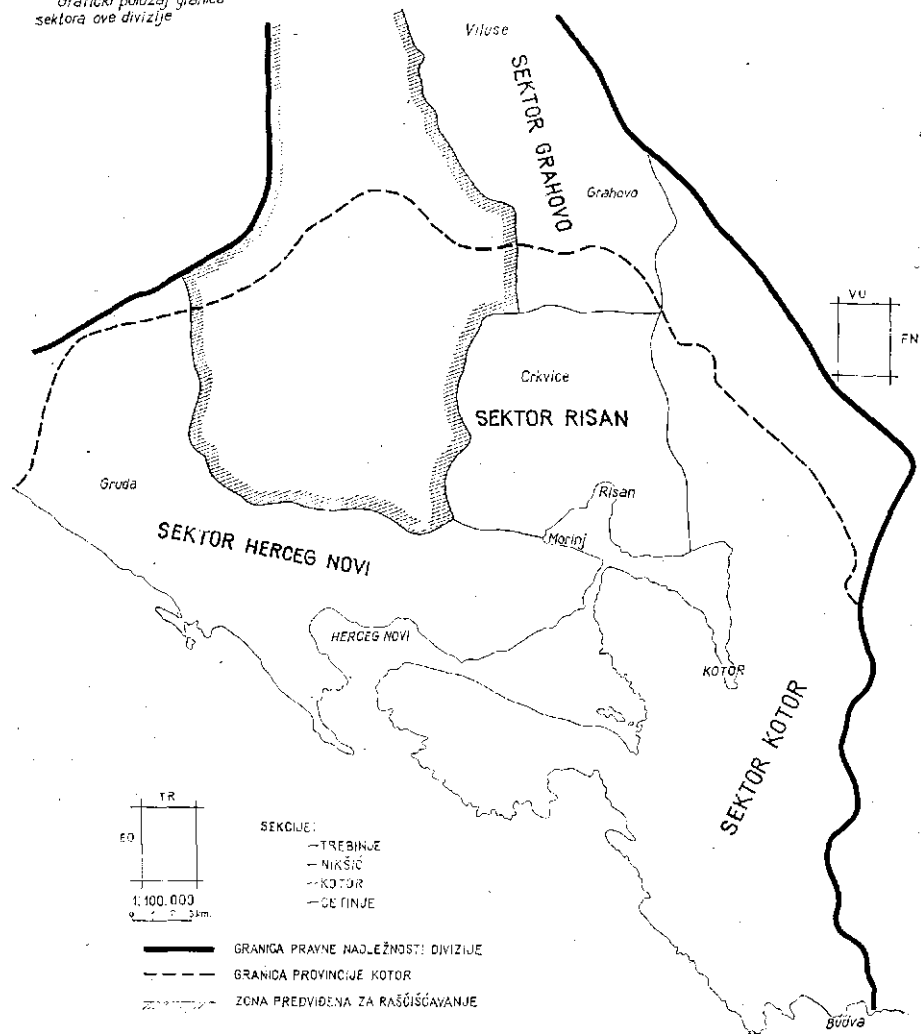
- a) — odbrana Kotora;
- b) — obezbeđenje slobodnog saobraćaja na putevima Kotor — Perast; Kotor — Budva; Kotor — Njeguši;
- c) — čišćenje terena sa ograničenim radijusom — traženje oružja;
- d) — obaveštajna služba, nadziranje sumnjivih lica i predlaganje mera;
- e) — postavljanje straže ispred vojnih zgrada;
- f) — nadziranje svih jedinica kopnenih oruž. snaga koje postoje u zoni.—

— *Raspoložive trupe*

- 208. peš. puk — Komanda i 1 bat. — Kotor
- 1 bat. — Budva
- 1 bat. — u zoni:
Njeguši — Krstac — Trojica
- 1 divizion 48. art. puka peš. divizije — baterija na svaki bataljon (koji nema pukovsku prateću bateriju);
- trupe koje su sada raspoređene u Kotoru radi odbrane.—

KOMANDA DIVIZ. PEŠ. „JARO“
NAPRED PO SVAKU DENU

Grafički položaj granica
sektora ove divizije

- 4) — *Sektor Grahovo* (puk. Pecana, komandant II alpinske grupe „Vale”)
 — *granice*: vidi priloženu skicu;
 — *zadaci*:
 a) — obezbediti slobodan saobraćaj na pravcu Pod Han — Grahovo — Viluse;
 b) — izvršiti čišćenje malih razmera;
 c) — organizovati obavešt. službu i nadziravati sumnjiva lica predlažući mere.—
 — *raspoložive trupe*
 II alpinska grupa „Vale”
 — Komanda i 2. bat. — Grahovo
 — 1. alpinski art. divizion—Grahovo
 (naknadna naređenja za garnizon Viluse).³
- 5) — Komande sektora dostaviće mi skicu razmera 1 :100.000 na kojoj će biti uneta dislokacija jedinica u sopstvenoj nadležnosti (propisanim konvencionalnim znacima).—⁴
- 6) — Za svaku zajedničku akciju očekivati naređenja od ove Komande.—
- 7) — Službe posebno.—
- 8) — Poništava se moja prethodna naredba br. 3010/op. od 21. jula tek. god., osim paragrafa 6—7 i 9 koji su i sad na snazi.⁵
- 9) — Potvrditi prijem.—

Komandant divizije general
 (G. Pedracoli)
Pedracoli

M. P.

³ Redakcija ne raspolaže tim naknadnim naređenjima za garnizon Viluse. Iz dnevnog izveštaja divizije „Taro” za 9. avgust vidi se da je tog dana alpinski bataljon „Val Peskara” poseo Viluse (Arhiv VII, reg. br. 20/3—1, k. 550).

⁴ Naredbom br. 3823 Komande divizije „Taro” od 29. avgusta 1941. izvršena je nova podela na sektore zone divizije. Prema toj naredbi, zona divizije podeljena je na tri sektora: sektor Kotor (pukovnik Policio, komandant 208. peš. puka), sektor Grahovo (pukovnik Pecana (Pezzana), komandant II alpinske grupe „Vale”) i sektor Herceg-Novi (pukovnik Koča (Coccia), komandant 207. peš. puka). Sedište Komande sektora Herceg-Novi premešteno je u Zeleniku. Komanda sektora Risan je ukinuta (vidi Arhiv VII, reg. br. 79/3, k. 781).

⁵ Vidi tom III, knj. 4, dok. br. 152.

BR. III

IZVEŠTAJ ZADARSKE GRUPE TERITORIJALNE LEGIJE
KARABINIJERA OD 7. AVGUSTA 1941. GUVERNATORATU
DALMACIJE O DRŽANJU USTAŠA I SITUACIJI U KNINU
NAKON PREUZIMANJA VLASTI OD STRANE ITALIJANSKE
KOMANDE¹

TERITORIJALNA LEGIJA KRALJ. KARABINIJERA U ANKONI
GRUPA — ZADAR

N 1/147 protokola **Poverljivo**

Zadar, 7. avgusta 1941—XIX

Predmet: Vesti preko granice

KRALJ. GUVERNATORATU DALMACIJE — Kabinet	<i>Zadar</i>
Kr. PREFEKTURI —	<i>Zadar</i>
KRALJ. GUVERNATORATU — Glavnom inspektoratu	
Javne sigurnosti —	<i>Zadar</i>
KOMANDI KR. KARAB. KRALJ. GUVERNATORATA	<i>Zadar</i>
KR. KVESTURI —	<i>Zadar</i>

Iz pouzdanog i potpuno nezainteresovanog izvora doznaje se da situacija u Kninu, pošto je vojnu komandu preuzeo italijanski garnizon, izgleda nekako zamršena i nejasna, što između ostalog izaziva nepovoljne komentare na naš račun.²

Komanda hrvatske divizije,³ koja se na prvu vest o pobuni razbegla, vratila se u mesto i ponovo je zauzela zgradu u koju se nakon pobune bio smestio komandant italijanskog garnizona.⁴

Ustaše, a među njima i oni koji su osumnjičeni kao izvršioc i najstrašnijih zločina, slobodno, drsko i bezočno se kreću, što je očito znak reakcije zbog kukavičluka koji su pokazali bežanjem pred ustanicima.

Sve se to odigrava pred očima italijanskih vlasti za koje se kaže da ne postupaju energično i odlučno kako bi to situacija zahtevala.

¹ Kopija originala (pisana na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 34/10—1, k. 542.

² Vidi dok. br. 92; tom V, knj. 32, dok. br. 12.

³ U Kninu se tada nalazio Stožer 15. peš. pukovnije dok se Stožer jadranskog divizijskog područja nalazio u Mostaru (vidi Arhiv VII, reg. br. 7/2, k. 1: skica rasporeda ustaško-domobrantskih snaga 7. avgusta 1941).

⁴ Vidi dok. br. 103.

Komandantu ustaša dozvoljeno je da ponovo obuče uniformu. Vršu se hapšenja, a sutradan uhapšeni se puštaju na slobodu. Nisu preduzete nikakve mere protiv izvršilaca najzver-skijih zločina.

Tu neodlučnost i to milosrđe većina pripisuje bilo našoj slabosti bilo saglašavanju sa svim onim što se desilo u Hrvat-skoj, što umanjuje naš prestiž i što se odražava i na nedavno pripojenoj teritoriji, a nadasve u pograničnoj zoni, gde, i pored naše okupacije, narod živi u užasnom strahu od represalija od strane Hrvata. Neka to potvrdi događaj, o kojem je već izve-šteno, koji se desio pre nekoliko dana, kad se zbog prouete vesti o prisustvu ustaša u selima terorizano seosko stanovništvo sklo-nilo u Kistanje.

Prema držanju ustaša koje, kao što smo kazali, ima sva obeležja drskosti i bezočnosti može se naslutiti da će situacija biti gora od one pre pobune ako Italijani napuste Knin. Doista opšte je uverenje da bi ustaše u tom slučaju iskalile na sta-novništvu svoj bes koji je pojačan usled nedavnih događaja.

Većina je mišljenja da bi prema svemu tome italijanska vlada morala zauzeti odlučniji i energičniji stav ili pak pokazati potpuno neinteresovanje za hrvatska zbivanja, povući se u svoje granice i brinuti se za njihovu zaštitu da tako osigura odbranu i otkloni opasnost od bilo kakvog prodiranja.

Tako se doista primećuje, ako bi se ovako nastavilo, da ćemo, osim slabljenja našeg prestiža, odbiti od sebe bilo Hrvate ili, bolje, ustaše, koji u našoj prisutnosti vide smetnju izvršenju svog programa da uklone sve pravoslavne Srbe, a isto tako i Srbe, koji bi mogli da nas okrive za saučesništvo u prošlim ili budućim represivnim merama.

KAPETAN, PRIVREMENI KOMANDANT GRUPE
M.P. Umberto Buonasizi
Buonasizi

SAOPSTENJE PREFEKTURE U SPLITU OD 7. AVGUSTA 1941. O STRELJANJU U BENKOVCU I PREDVIĐENIM REPRESALIJAMA NAD STANOVNIŠTVOM¹

STRELJANI SABOTERI

Po kratkom postupku streljana su sledeća lica zato što su oštetila i razorila telegrafске i telefonske linije na putu Benkovac — Obrovac:

Verkić Tome Milan; Verkić Tome Simun; Verkić Ante Marko; Verkić Ante Rade.

U njihovim stanovima nađeni su oružje i municija.²

Na isti način su kažnjena sledeća lica kod kojih su nađene bombe, eksploziv i oružje:

Pukac Ilija pok. Stefana; Stenjajić Spaso pok. Kuzmana; Stipić Stipe pok. Kuzmana; Mijić Sime od oca Šime; Stipić Stipe pok. Ante.

*

Neumoljiva fašistička pravda pogodila je bandu zločinaca koji su se počinjenim delom oglasili neprijateljima mirnog napretka i otadžbine.

"Posle vekovnih borbi i slavniх žrtava, stvaralačka sposobnost italskog plemena izgradila je veliku zgradu naše civilizacije, najvišu među onima koje istorija poznaje.

Fašizam se godinama borio očajničkom hrabrošću da bi spasao Italiju i njeno najplemenitije idejno nasleđe od sramne boljševičke vladavine.

Fašistička revolucija, neumoljivi čuvar svetog nasleđa koje su joj ostavili italijanski velikani i mučenici, ne može da pruži utočište divljaštvu!

Ako ne pomaže ubeđivanje, primer i propovedanje dobrote, onda — radi opšteg dobra — odmazda je neizbežna.

A nesavladljivo divljaštvo suzbija se olovom!

¹ Dokumentat (odštampan, na italijanskom jeziku, na trećoj strani lista „San Marko“, br. od 7. avgusta 1941) u Arhivu VII reg. br. 7/1—1, k. 549.

² Telegrafsko-telefonske linije na putu Benkovac — Obrovac isekle su noću 1/2. avgusta seoske partizanske grupe iz okoline Benkovca. Streljani su osumnjičeni kao učesnici ove akcije zato što je kod njih pronađena izvesna količina žice, koju su oni skinuli sa oborenih stubova radi svojih potreba (vidi tom V, knj. 1, dok. br. 121; Drago Gizdić, „Dalmacija 1941“).

PREFEKT PROVINCIJE SPLIT

Pošto je utvrdio da se zločinačka i vandalska dela od strane nepoznatih i dalje -vrše na železničkim, telefonskim, telegrafskim i drumskim komunikacijama;

pošto na osnovu raznih potvrđenih indicija smatra da stanovništvo odnosnih teritorija ne stoji po strani kad su u pitanju ta oštećenja;

uvidevši stoga hitnu potrebu da svim raspoloživim sredstvima prekine pomaganje i solidarnost nepromišljenih pojedinaca, koji očigledno doprinose nekažnjavanju odgovornih zločinaca na čijoj savesti leže i nevine ljudske žrtve;

u okviru svoje nadležnosti

NAREDUJE

Svi stanovnici su obavezni da odmah prijave najbližoj komandi karabinijera ili Kr. vojske dela ili pokušaje sabotaze za koje saznaju i da lično sudeluju, prema svojim mogućnostima, u otkrivanju i hapšenju posredno ili neposredno odgovornih.

U težim slučajevima i onda kada i pored pretraživanja i primene drugih mera ne bude moguće uhapsiti ili utvrditi vinovnike, svi stanovnici zone na razdaljini od 2 km od mesta udesa, biće prognani iz Kraljevine Italije ili konfinirani, a njihova imovina konfiskovana.

Ova naredba stupa na snagu na dan 8. avgusta 1941—XIX, a opštinski komesari će je istaći i objaviti naročito u onim mestima na koja se to najviše odnosi.

Split, 5. avgust 1941—XIX

PREFEKT
dr Paolo Zerbino

BR. III

DEPESA KOMANDE 6. ARMIJSKOG KORPUSA OD 8. AVGUSTA 1941. KOMANDI 2. ARMIJE O POPRAVCI PRUGE KNIN — ZRMANJA, ODNOSIMA SA USTASKO-DOMOBRANSKIM - JEDINICAMA I SITUACIJI U KNINU I GRAČACU¹

Telegram u dolasku

Šalje: Komanda VI arm. korpusa

Split, 8-VIII-41—XIX u 19,30 čas.
Zadar, 9 „ „ u 17,30 čas.

KOMANDI II ARMIJE

i na znanje

GUVERNATORATU DALMACIJE (preko Komande trupa — Zadar) Kabinet

Br. 4094/op. U Gračac je stigao pukovnik Salvatores.² Popravljen je deo pruge Knin—stanica Zrmanja. Predviđa se da će pruga Zrmanja—Gračac biti popravljena za tri dana. Moj nač. štaba otišao je juče kod gen. Lukića koji je:³

1) uveravao da će preduzeti mere da bi se izbegli incidenti sa našim trupama i nasilja nad stanovništvom;⁴

2) izjavio da će njegove trupe ostati u Gračacu i neće vršiti akcije duž pruge sem u vidu odbijanja eventualnih napada ustanika.

Posle jučerašnjih streljanja i preduzetih mera, stav hrvatskih trupa i ustaša izmenio se u odnosu na nas.⁵

¹ Original (prijemna depeša) u Arhivu VII, reg. br. 41/3, k. 540.

² Pukovnik Umberto Salvatores, komandant 6. bersaljerskog puka.

³ General NDH Mihajlo Lukić, komandant Ličkog zdruga, imao je zadatak da uguši akciju ustanika na prostoriji Gračac — Bihać. Pod svojom komandom je imao sve ustaško-domobranske snage koje su se nalazile na toj prostoriji (vidi tom IV knj. 1, dok. br. 238; tom V/1, dok. br. 116; Arhiv VII, reg. br. 1/1, k. 67).

⁴ i ⁵ U izveštaju zadarske grupe karabinijera od 8. avgusta 1941. Guvernatoratu Dalmacije piše „da se u Gračacu, uza svu prisutnost naših trupa, nastavljaju represalije ustaša protiv Srba... da ustaše preko granice, pretvarajući se kao da ne vide naše zastave na kamionima, pucaju na kamione. Uveče 6. tekućeg naši su vojnici uspeli da zarobe jedno lice koje je pucalo. Ono je juče streljano...“ Prema izveštaju domobranskog pukovnika Biščana od 7. avgusta 1941. zdrugu generala Lukića, italijanske jedinice su 6. avgusta u Gračacu uhapsile 2 ustaše i 1 domobrana, kao i 2 učesnika, koji su vršili popis žetve na napuštenim imanjima u Gračacu (vidi Arhiv VII reg. br. 37/10, k. 542 i 27/1—7, k. 77).

Akcije u zoni Gračac prestale su i zona je mirna.⁶
U Knin i dalje pristižu žene, starci i deca.

General Dalmaco

BR. 108

NAREDBA VIŠE KOMANDE ORUŽANIH SNAGA ALBANIJE OD 8. AVGUSTA 1941. O PREDAJI ORUŽJA OD STRANE USTANIKA I O MERAMA PROTIV ONIH KOJI TO NE UČINE¹

N A R E D B A

Glavni komandant oružanih snaga Albanije — Odeljenje za građanske poslove Crne Gore.

U vezi sa Naredbom Dučea, Komandanta operativnih trupa na svima frontovima, od 26. jula 1941—XIX;²

u vezi sa Ovlašćenjem Dučea, Komandanta operativnih trupa na svim frontovima, od 26. jula 1941—XIX, kojim je vršenje građanske vlasti u Crnoj Gori povereno Komandantu italijanskih okupacionih trupa iste teritorije;³

u vezi sa datim mu Ovlašćenjem, Naredbom od 9. novembra 1940—XIX Dučea, Komandanta operativnih trupa na svima frontovima;

u vezi sa Naredbom br. 107 Visokog komesara za Crnu Goru od 14. jula 1941—XIX;⁴

u vezi sa Naredbom ove Komande od 5. avgusta 1941—XIX koja se odnosi na sakupljanje i predaju oružja;⁵

uzevši u obzir potrebu da se koordiniraju razne mere objavljene od komandi Velikih jedinica,⁶ koje operišu na teritoriji Crne Gore, sa prethodnim propisima koji se odnose na posedovanje i predaju oružja:

⁶ O borbama oko Gračaca vidi tom V, knj. 1, dok. br. 39, 116 i 123.

¹ Original u Arhivu VII, reg. br. 7/1, k. 740.

² i ⁸ Vidi dok. br. 78, napomenu 2.

⁴ Odnosi se na naredbu o zabrani držanja oružja. Za neizvršenje naredbe bila je predviđena smrtna kazna (vidi „Glas Crnogorca“ od 21. jula 1941 (Arhiv VII, reg. br. 9/4, k. 781).

⁵ i ⁷ Vidi tom III, knj. 4, dok. br. 165.

⁶ Misli se na komande divizija i Komandu 14. korpusa.

N A R E D U J E

Cl. 1.

Proglasi objavljeni na teritoriji Crne Gore od Komande XIV armijskog korpusa i od komandi pešadijskih divizija „Kačatori dele Alpi“, „Venecija“, „Mesina“, „Taro“, i Pusterija“, da bi se postigla predaja nedozvoljeno posedovanog oružja, punovažni su, ako svaki stanovnik u propisanom roku od deset sledećih dana posle objave istih propisa u svakoj opštini preda oružje i materijal označen u navedenoj Naredbi od 5/8/1941—XIX.⁷

Cl. 2.

Stoga se neće streljati oni koji u roku određenom u prethodnom čl. 1. budu dobrovoljno predali sav ratni materijal koji ma kako poseduju. Biće, pak, predati nadležnoj vojno-sudskoj vlasti oni koji — spasivši život time što su predali oružje — moraju odgovarati zbog zločina dizanja oružanog ustanka koji je predviđen čl. 284. i sled. Krivičnog zakonika, ili zbog drugog prekršaja.

Cl. 3.

Odredba koju predviđa prethodni član ne odnosi se na poznate propagandiste ustaničkog pokreta protiv italijanskih oružanih snaga; na vođe i organizatore ustanka koji su bilo na koji način učestvovali u ustanku; na podstrekače ustanka; na one koji su se borili protiv italijanskih oružanih snaga; na lica koja su počinila svirepa dela protiv istih snaga. Protiv napred pomenutih lica postupiće se prema zakonskim propisima i ranije izdatim naredbama.

Cl. 4.

Posle isteka roka propisanog u čl. 1 ove Naredbe odmah će se streljati oni kod kojih se pretresom ustanovi da kod sebe ili u kućama poseduju oružje ili bilo kakav ratni materijal, kao i ustanici zarobljeni sa oružjem u ruci.

Cl. 5.

Odredbe sadržane u prethodnim članovima primenjuju se i na ustanike već zarobljene i internirane u koncentracione logore.

Cl. 6.

Svi ranije izdati propisi koji nisu izričito ukinuti, a tako-
đe nisu u suprotnosti sa ovom Naredbom ostaju na snazi.

Cl. 7.

Ratni sud je nadležan za suđenje po prekršajima predvi-
đenim ovom Naredbom.

Ova Naredba biće objavljena isticanjem na tabli sedišta
Više komande oružanih snaga Albanije — Odeljenje za gra-
đanske poslove Crne Gore, na tabli svake opštine, a stupa na
snagu danom objavljivanja.

Cetinje, 8. avgusta 1941 — XIX.

Glavni komandant armijski general
Alesandro Pircio-Biroli

BR. 109

**DNEVNI IZVEŠTAJ KOMANDE PEŠADIJSKE DIVIZIJE
„TARO” OD 9. AVGUSTA 1941. O AKTIVNOSTI POTČINJE-
NIH JEDINICA NA SEKTORU RISAN — HERCEG-NOVI¹**

Zf
XII—15

Poverljivo
(Dvostruki omot)

KOMANDA PEŠADIJSKE DIVIZIJE „TARO” (48-ma)

„Napred po svaku cenu”
Odeljenje načelnika štaba
Operativni odsek i službe

Strogo poverljivo

Br. 3524/op. prot.

V.P. 48/A, 9. avgust 1941/XIX

Predmet: Bilten od 18 časova 9. avgusta 1941/XIX.

Karta 1 :100.000 — serija J — sekcija Trebinje — Nikšić —
Kotor — Cetinje.

VIŠOJ KOMANDI ORUŽ. SNAGA ALBANIJE
VRHOVNOJ KOMANDI — S.I.M. — Odeljenje „I” —
Albanija

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 20/3—1, k. 550.

KOMANDI XIV ARM. KORPUSA
KOMANDI 207. PEŠAD. PUKA
KOMANDI 208. PEŠAD. PUKA
KOMANDI 11/208. PEŠAD. PUKA
KOMANDI II ALPINSKE GRUPE „VALLE“
KOMANDI 48. ARTILJERIJSKOG PUKA
KOMANDI 164. LEGIJE CRN. KOŠULJA

i na znanje:

EKSELENCIJI PREFEKTU KOTORA
KOMANDI VOJNOG POMORSKOG SEKTORA TIVAT
KOMANDI DIVIZIJE „MESINA“
KOMANDI DIVIZIJE „MARKE“
KOMANDI DIVIZIJE „KAČATORI DELE ALPI“
KOMANDI DIVIZIJE „PUSTERIJA“
KOMANDI GRUPE TERIT. KR. KARAB. KOTOR

1.) — *Operativna aktivnost*

a) — *Obalska zona*

— Nema šta da se javi.

b) — *Unutrašnja zona*

— U toku današnjeg dana izvršena su čišćenja u niže navedenim mestima:

Sektor Risan

— zona Grandovina—Dragalj;

— zona Poljana Lusenov Do —k. 1077;

— zona Zvečava—Sv. Jovan.—

Sektor Herceg-Novi

— zona Dubovi Do;

— zona Kruševica — k. 1096.—

Sektor Grahovo

— Alpinski bataljon „Val Peskara“ je zauzeo jutros u 10 časova Viluse.

Od ustanika nikakvog traga²

O rezultatima čišćenja javiće se naknadno.

— U raznim sektorima stanovništvo se i dalje vraća kućama i nastavlja se akcija smirivanja.

— U toku sutrašnjeg dana izvršiće se čišćenje u sledećim sektorima:

..... 1.

² Vidi dok. br. 82, primedbu 5.

Sektor Herceg-Novi

- Zona Gruda—Radovine—Mikulići; Đurinići—Molunat (Spiaggia);
- Zona Zelenika—Topla—Njivice
Mitrovići—Nadosovići

Sektor Risan

- Zona Ledenice — k. 577—Poljice—Grahov Do—Ubli

Sektor Grahovo

- Zona Grahovo—Pistedi
- Grahovo—zona Tospude.—

2.) — *Vest o ustanicima*

- Na putu Risan—Crkvice, na oko 7 km od Risna, pronađene su dve mine pripremljene s namerom da izazovu prekid puta. Mine su onesposobljene.

3.) — *Razne vesti*

- Ima se utisak da se stanovnici vraćaju u Golo Brdo (FT—VK), pošto je javljeno o pokretu jačem nego obično.

4.) — *Oružje i materijal sakupljeni za poslednja 24 časa*

- 1 jugoslovenska puška
- 1 pištolj sa dobošem
- 2 fišeklje
- 25 metaka

M. P.

Divizijski general komandant
(G. Pedracoli)
Pedracoli

BR. 102

PREGLED GUBITAKA PESADIJSKE DIVIZIJE „KACATORI DELE ALPI" 5. AVGUSTA 1941. U AKCIJI PROTIV CRNOGORSKIH USTANIKA U ZONI SAVNIKA¹

KOMANDA PES. DIVIZIJE „KACATORI DELE ALPI"

Sanitetsko odeljenje

Gubici pretrpljeni u akciji 5. avgusta 1941.²

	<i>ranjeni</i>	<i>mrtvi</i>
oficiri	—	1
podoficiri	—	—
vojnici	13	3
ukupno	13	4

51. *pešadijski puk*
ranjeni 4
mrtvi 1

52. *pešadijski puk*
ranjeni 4
mrtvi 2 (od kojih jedan
oficir) Ppuk.
Bokali³

Komanda peš. divizije
„KACATORI DELE ALPI"
Datum 9-VIII-941—XIX
Br. 1109 kat. klasa" pod
23 1 2 klasa

4. *bersaljerski puk*

ranjeni 3
mrtvi —

167. *teški auto-odred*

ranjeni 1
mrtvi 1 ? Luzinjoli⁴

8. *inženjerski*

ranjeni 1

Sef sanitetskog odeljenja
Ppuk. lekar Dr **Parizi Enio** [Parisi Ennio]

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 40/1, k. 665.

² Divizija je te gubitke pretrpela u sukobu sa četom Jezerskog bataljona i manjim delovima Drobnyačkog i Uskočkog bataljona, u rejonu Meki dolovi na Krnovu polju, kod Šavnika (vidi tom III, knj. 4, dok. br. 168; „NOB u Crnoj Gori 1941—1945", str. 221—222; VIG, br. 2/1952). Nastavivši nastupanje, ona je sledećeg dana imala još 4 ranjena i 1 mrtvog vojnika (vidi Arhiv VII, reg. br. 41/1, k. 665). Sedmog avgusta ona je ušla u Savnik (vidi tom III, knj. 4, dok. br. 167).

³ Mentore Boccali

⁴ Aldo Lusignoli

BR. III

**IZVESTAJ KOMANDANTA 23. ARTILJERIJSKOG PUKA OD
9. AVGUSTA 1941. KOMANDANTU PEŠADIJSKE DIVIZIJE
„RE" O SITUACIJI U GOSPIĆU¹**

P/C *Prepis*

Prilog Br. — 3

Komanda 23. artiljerijskog puka „Re"

Br. R/555 prot.

Gospić, 9. avgusta 1941—XIX

Predmet: Situacija u Gospiću

**KOMANDANTU PEŠADIJSKE DIVIZIJE „RE"
i na znanje
KOMANDANTU SEKTORA GOSPIĆ²**

Poznavanje situacije u Gospiću, koje sam stekao mnogim posetama mojoj grupi koja je ovde raspoređena, upotpunjeno je za poslednja 24 sata, od kada sam preuzeo komandu sektora, i omogućava mi da izložim sledeće:³

1) *Srpsko stanovništvo preovladava u zoni*: Ovo, tumačeći dobro ili rđavo humane i plemenite forme zaštite i pomoći koje mu naši vojnici pružaju, od naročite nam je koristi. U stvari:

¹ Prepis originala (pisan na mašini) u Arhivu VII reg. br. 2/5—3, k. 651.

² Odnosi se na komandanta 2. pešadijskog puka divizije „Re" pukovnika Sodua Mila Frančeska (Soddu Milio Francesco).

³ Krajem jula i početkom avgusta 1941. u Gospiću se nalazila Komanda 1. peš. puka sa prištapskim jedinicama i 1. divizion 23. art. puka divizije „Re". Komandant 1. peš. puka u isto vreme je imao funkciju komandanta sektora Gospić. Usled mnogobrojnih incidenata između italijanskih vojnika i ustaša, krajem jula i početkom avgusta, nastala je zategnuta situacija u ustaško-italijanskim odnosima u garnizonu Gospić. Zbog toga „da bi se stanje normalizovalo", Komanda 5. armijskog korpusa naredila je izmenu dislokacije komandi i trupa s ciljem „da se odstrane iz zone svi oni koji su *posredno* ili neposredno imali veze sa poznatim incidentima". Na osnovu tog naređenja, Komanda 1. peš. puka i 1. divizion 23. art. puka premešteni su u Otočac, a u garnizon Gospić premeštena je Komanda 2. peš. puka sa 1. bataljonom (8. avgusta) i 3. divizion 23. art. puka (11. avgusta). Dok je smena ovih jedinica bila u toku, dužnost komandanta sektora Gospić vršio je privremeno komandant 23. art. puka (vidi Arhiv VII, reg. br. 5/2 i 22/3, k. 81, reg. br. 116/3, k. 73; Giuseppe Angelini: *Fuochi di bivacco in Croazia*, Oblasna štamparija (Stamp, regionale), Rim 1946, str. 20, 21).

— U progonima Srba od strane Hrvata,⁴ naročito okrutnim prema ženama i deci bilo kojeg uzrasta, ovi se obraćaju našim jedinicama radi spasavanja golog života.

•— Naši kamioni koji su ovde svi snabdeveni italijanskim zastavama i koji prolaze zonama okupiranim ili kontrolisanim od naoružanih Srba ne samo da su neometani već im se često kliče i upućuju oduševljeni poklici „Živela Italija“, „Živeo kralj“ i „Živeo Duče“.⁵

— O akciji koju su Srbi preduzeli da bi zauzeli Medak (7. tek. uveče) prethodno su obavestili jednu našu patrolu sa službom na železničkoj pruzi, uveravajući da će poštediti škole gde je detašman smešten. Doista su zapalili kuću ustaša, eliminišući mali garnizon hrvatskih žandarma, dok pomenuti detašman uopšte nisu ni dirnuli.⁶

— Ne propuštaju priliku da izraze živu želju da italijanske trupe okupiraju jednoga dana zemlju da bi se oslobodili ustaškog nasilja. U tom bi slučaju *odmah* predali oružje Italijanima i vratili se mirnom i plodnom radu.⁷

2) *Hrvatsko stanovništvo* je sad uglavnom koncentrisano u Gospiću i u nekoliko drugih obližnjih mesta: na nas uglavnom gleda sa *nepoverenjem*, ne razumevajući sav značaj koji ima samo prisustvo naših trupa u odnosu na njih.

I stvarno:

— *Stanovništvo* nam ni na koji način ne olakšava boravak u zoni: ili otežava snabdevanje namirnicama — što je delimično razumljivo — ili pogrdno komentariše našu neaktivnost, ili prepričava već poznate epizode u vezi sa ženama koje dozvoljavaju da im Italijani prilaze, ili pak zauzima bezobzirno držanje.

— *Ustaše* su odlučno protiv nas. To se vidi iz poznatih događaja koji su se desili. Primećuje se to i pri samom susretu na ulici kada nijedan od njih ne pozdravlja, ne sklanja se s puta, niti ma na kakav način izražava poštovanje i uvaženje prema našim višim oficirima.⁸

⁴ Reč je o progonima Srba od strane ustaša.

⁵ i ⁷ Vidi napomenu 2 uz dok. br. 87 u ovoj knjizi; tom V, knj. 30, dok. br. 1 i 8.

⁶ i " Ustanici iz sreza Gospić zauzeli su s. Medak 5. avgusta (vidi tom V, knj. 1, dok. br. 26, 41 i 123).

⁸ Dvadeset trećeg jula 1941. došlo je do incidenta između italijanskih okupatorskih vojnika i ustaša. O tome se u obaveštajnom izveštaju 5. armijskog korpusa od 30. jula 1941. kaže:

„23. tek. meseca došlo je do incidenta usled neobuzdanog i nekorektnog ponašanja ustaša. Dok je jedan naš vojnik sa drugim voj-

Ustaše su, tačno rečeno, uglavnom mladići, čak i vrlo mladi, koji nose u sebi svu grubost rase i socijalnog položaja kojem pripadaju: već su se proslavili time što znaju da ubijaju, kolju, masakriraju goloruk i nebranjen narod.

Vojnički element, posredno, oseća taj ambijent nepoverenja. Komanda, koju sačinjavaju većinom oficiri bivše austro-ugarske vojske, korektno se ponaša i vojnički je disciplinovana. Ceni u suštini snagu koju predstavlja prisustvo naše vojske, makar samo potencijalno. Juče je general Lukić, pogrešno obavешten o polasku bataljona I pešadijskog iz Udbine, lično dotrčao u Komandu sektora da dozna da li je istina da napuštamo to srpsko mesto. Mnogo se obradovao kad je saznao da je posredi smena i da to mesto neće ostati *ni jedan sat bez* našeg garnizona.⁹

Komanda je otvoreno izjavila da vojska nema naročito udela u politici, naročito što se tiče ustaške aktivnosti pod velikim županom u Gospiću koji je — dodajem — brat jednog ministra.¹⁰

Trupe ne vode računa o korektnom vojničkom držanju prema nama. U odnosu sa vojnicima može se mnogo uraditi i postići, barem po formi, uzajamno poštovanje i sve one dobre disciplinske navike koje regulišu koegzistenciju dveju vojski makar i različitih snaga.

3) *Hrvatski garnizoni* u pretežno srpskim mestima mali su i nisu organizovani za obezbeđenje ili barem za dužu odbranu samih mesta. U Medaku hrvatski garnizon sačinjavalo je dva-

nicima i civilima prisustvovao sprovođenju jedne devojke u ustašku kasarnu, koja je izgleda okrivljena da se zabavljala sa italijanskim vojnicima, prišao mu je stražar-ustaša, koji ga je bez ikakve opomene grubo udario. — Na jednog našeg oficira koji je došao da razdvoji ovu dvojicu ustaša je uperio pušku sa nataknutim bajonetom.

Oficir je reagovao uperivši na njega pištolj. Ustaša se povukao u kasarnu i digao uzbunu, nakon čega su se na svim prozorima zgrade pojavili vojnici naoružani puškama; na isti način su postupili i regularni hrvatski vojnici, smešteni u obližnjoj zgradi. Našim vojnicima je naređeno da se vrate u kantonman i incident je okončan."

Početak avgusta nepoznata lica su ubila italijanskog podoficira iz 1. peš. puka. Ovo je još više zaoštrilo odnose, jer su italijanski vojnici smatrali da su ubistvo izvršile ustaše (vidi Arhiv VII, reg. br. 1/2—156, k. 332, reg. br. 1/5—4, k. 651).

⁹ Treći bataljon 1. peš. puka je 12. avgusta smenjen od strane 3. bataljona 2. peš. puka (vidi Arhiv VII, reg. br. 5/2—2, k. 81).

¹⁰ Veliki župan Like i Gacka (sa sedištem u Gospiću) Juraj Frković. Njegov brat inž. Ivica Frković bio je ministar šuma i ruda u „državnoj vladi NDH" („Narodne novine", br. 3 od 16. aprila 1941).

desetak ljudi, što žandarma što ustaša. Napadnuti noću od nekoliko stotina Srba, savladani su za kratko vreme. Sudeći po držanju komandanta te posade, što sam spomenuo u izveštaju povodom bolne smrti ađutanta 1. pešadijskog, ne poseduju onaj vojničko-ratnički duh koji ustostročuje energiju i kojim se uvek postiže častan uspeh.

4) *Hrvatskih vojnih jedinica* ima malo i oskudevaju u sredstvima. Prisustvovao sam akciji na Medak kojom su ga noću 8. tekućeg hteli ponovo zauzeti.¹¹ Izgledali su mi nesigurni, neodlučni, spori, bez oduševljenja i napadačkog duha, nesposobni da operišu. U stvari, kako sam već spomenuo u rečenom izveštaju, mala četa naglo krenuvši na starim kamionima iz Bilajskog Novog Sela zaustavila se na oko 9 km pred Medakom i krenula u malim skokovima jarkom pokraj puta. Akcija se nakon nekoliko sati svela na poneki rafal ispaljen sa velike udaljenosti od mesta i na povratak u Gospić a da se ništa nije postiglo.

Na čelu je maršovao general hrvatski vojni komandant zone.¹² Iz toga proizlazi:

— da smo se našli u čudnoj situaciji: naklonjeni su nam „neprijatelji“, nepoverljivi, ako ne i protivni, su nam „prijatelji“;

— saznanje vojnih vlasti¹³ o nedovoljnosti njihovih sredstava i s tim u vezi o značaju samog našeg prisustva;

— ubeđenje Srba¹⁴ da mogu zauzeti manja mesta kad god se na to odluče, pošto imaju operativnu inicijativu, pošto su brojno jači, pošto imaju više ratničkog duha, pošto lokalno stanovništvo pripada istom plemenu i puno je pravedne mržnje prema okrutnim hrvatskim progoniteljima¹⁵ i pošto mogu da se izvuku iz borbe kad god hoće da bi se ponovo pojavili u povoljnijim prilikama;

— da je pri sadašnjem stanju stvari Hrvatima¹⁶ nemoguće ili teško, usled pomanjkanja snaga i sredstava i usled slabog napadačkog duha, da se svugde odupru akcijama „ustanika“ ili da ponovo zauzmu izgubljena mesta.

Izlažem svoje lično mišljenje: Srbi bi mogli napasti Gospić kad god hoće sa velikim izgledima na uspeh što se tiče Hrvata. Ako to ne čine, razlog je taj što ovde postoji jak ita-

¹² Mihajlo Lukić

¹³ Odnosi se na vojne vlasti NDH.

¹⁴ Ustaničke jedinice tog kraja najvećim delom su bile sastavljene od srpskog stanovništva.

¹⁵ Vidi dok. br. 87, primedbu 4. i 5.

¹⁶ Odnosi se na organe NDH.

lijanski garnizon. Ali zatvori u Gospiću, gde uvek *ima na* stotine zatvorenih ljudi, predstavljaju veliki mamac za naoružane Srbe.

Za tačnost prepisa
štabni potpukovnik, načelnik
odeljenja
Renato De Frančesko [De Francesco]
De Frančesko

Pukovnik komandant
Dino Di Jani [Di Janni]

BR. 112

NAREĐENJE KOMANDE SEKTORA HERCEG-NOVI OD 11. AVGUSTA 1941. KOMANDI 364. LEGIJE CRNIH KOŠULJA DA PRIKUPLJA ORUŽJE NA PRAVCU ZELENIKA—PRESJEKA—LASTVA—BAKOČI¹

KOMANDA SEKTORA HERCEG-NOVI

Br. 66. S.C. prot. Herceg-Novi, 11. 8. 1941. XIX. F.E.

KOMANDI 164. LEGIJE CRNIH KOŠULJA — *Zelenika*
i na znanje:

KOMANDI PESADIJSKE DIVIZIJE „TARO“ — *V.P. 48/A.*

Predmet: čišćenje; ugušivanje.

1) Ta komanda, polazeći sutra u zoru, neka formira jednu kolonu jačine jedne čete strelaca sa pratećim oružjem.

2) Pravac:
Zelenika—Presjeka—Lastva—Bakoči.

3) Zadaci:
Prikupljanje oružja.

— Streljati odmah ustanike zarobljene sa oružjem, ako su i odbacili oružje u času kad su ih trupe iznenadile.

— Likvidirati one koji u svojim kućama ili pomoćnim zgradama drže sakriveno oružje, kao i porušiti im kuće.

— Uništiti kuće i imanja ustaničkih vođa.

4) Trupe će ručati van sedišta, a moraće se povratiti u svoje kasarne do 18 časova.

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 47/2—1, k. 781.

5) Preduzeti mere sigurnosti za vreme marša i odmora (prethodnica — zaštitnica — delovi za bočna osiguranja).

6) Komora (tovarne mazge) u sredini kolone.

7) Veza te komande s kolonom radio-stanicom (R. 2.)

Po povratku kolone odmah mi saopštiti važne novosti i predati neposredni izveštaj.²

Potvrditi prijem.

M. P.³

Komandant sektora pukovnik

G. Sifredi [Siffredi]

G. Sifredi

BR. 113

IZVESTAJ 22. MEŠOVITE ČETE T.R.T. OD 11. AVGUSTA 1941. KOMANDI INŽINJERIJE DIVIZIJE „KAČATORI DELE ALPI" O PREKIDU TELEFONSKIH LINIJA NIKŠIĆ — BOGETIĆI — DANILOVGRAD — PODGORICA¹

Br. 1904/23

22. mešovita četa T.R.T.²

V.P. 100/A, 11/8/41

XIX

časova 9.30

KOMANDI DIVIZIJSKE INŽINJERIJE

Od Kde 22 T.R.T.

Izveštava se da su noću između 10. i 11. avgusta posle 2 časa prekinute telefonske linije: Nikšić—Bogetići; Nikšić—Danilovgrad; Nikšić—Podgorica.³ Cela jedna žica između stubova odsečena je makazama na oko dva kilometra od Bogetića

² Prema izveštaju Komande 1. čete 164. jurišnog bataljona crnih košulja od 12. avgusta 1941, u toj akciji nisu postignuti neki značajni rezultati (vidi Arhiv VII, reg. br. 51/3—1, k. 781).

³ Upotrebljen je pečat 48. art. puka divizije „Taro", iz razloga što Komanda sektora (ustanovljena 9. avgusta) još nije raspolagala svojim pečatom, a komandant 48. art. puka je istovremeno i komandant sektora (vidi dok. br. 104).

¹ Original u Arhivu VII, reg. br. 2/7—1, k. 670.

² Verovatno: telegrafista i radio-telegrafista.

³ Te linije su prekinuli Grličko-turiočki i Kosovoluško-jastrebački gerilski vod (vidi B. Đuričković: „Razvoj ustanka u Srezu danilovgradskom", Vojnoistorijski glasnik (dalje: VIG), br. 1/1950).

na deonici Nikšić—Bogetići. U pitanju je sabotaža. Veza je uspostavljena.⁴

poruč [Potpis nečitak]

1295
11/8/41

BR. 114

PREGLED JEDINICA IZVIĐAČKOG VAZDUHOPLOVSTVA DODELJENIH 2. ARMIJI OD 12. AVGUSTA 1941. GODINE¹

b.g.

B E L E Š K A

A) — STANJE JEDINICA IZVIĐAČKOG VAZDUHOPLOVSTVA

- Armiji su dodeljene sledeće vazduhoplovne jedinice:
 - 63. grupa (41. i 113. eskadrila) *Udine*
 - 71. grupa (38. i 116. eskadrila) *Gorica*
 - 36. eskadrila *Mostar*
- Armija ih je ovako decentralisala:
 - 41. eskadrilu Udine XI armijskom korpusu
 - 113. „ Udine Brzom armijskom korpusu
 - 38. „ Gorica Komandi armije i artiljeriji armije
 - 116. „ Gorica V armijskom korpusu
 - 36. „ VI armijskom korpusu
- 63. grupa po naređenju Generalštaba takođe da daje jedan deo vazduhoplovnih sredstava potrebnih specijalnom armijskom korpusu za vazduhoplovno sadejstvo.
- Da bi udovoljila analognim zahtevima VI armijskog korpusa, Armija je tražila da se jedna grupa dislocira u Mostar. Generalštab je međutim dodelio samo jednu eskadrilu, i za sada ne može da dodeli druge (telefonsko saopštenje). Niti dozvoljava prebacivanje jedne eskadrile iz Gorice u Mostar (eskadrile iz Gorice nisu potpuno upotrebljive).

⁴ Komanda inžinjerije je 12. avgusta izvestila da je, usled sabotaže, ponovo prekinuta telefonska linija Danilovgrad — Podgorica na oko 3 km od Danilovgrada (vidi Arhiv VII, reg. br. 3/7—1, k. 670). Sledećih dana je došlo do novih sabotaža na telefonskim linijama na ovom sektoru (vidi dok. br. 121).

¹ Original (pisan na mašini) u Arhivu VII, reg. br. 3/2—1, k. 146.

Ali će narediti da grupa iz Kotora sadejstvuje, u slučaju potrebe, sa 36. eskadrilom u službi za VI armijski korpus (čekati pismeno saopštenje Generalštaba).

B) — RADIO-VEZE

- 1) — Armija raspolaže sa 4 stanice R 4 A za površinske veze. Dve stanice su dislocirane u Karlovcu (centrala za vazduhoplovne veze) i dve na aerodromu Miren.

Osoblje dveju stanica je bilo povučeno iz radio-telegrafске čete koja ga je bila angažovala drugde.

Potrebno je izjednačiti preostalo ljudstvo dodeljivanjem dvojice radio-telegrafista na stanicu (pismo je na potpisu). Otišlo.²

Osoblje i stanice preostale na aerodromu Miren treba da pređu 38. eskadrili, a to je ona neposredno potčinjena Armiji.

- 2) — Zbog naročite situacije potčinjeni armijski korpusi, naročito VI i V, bez odobrenja su upotrebljavali stanice R 4 A u površinskim vezama, primenjujući frekvencije rezervisane za vazdušno-zemaljske veze.

Armija je tražila od Generalštaba 15 radio-telegrafskih stanica koje su joj potrebne i, u očekivanju da stignu, odobrila je upotrebu stanica R 4 A dodelivši frekvencije koje ne ometaju vazdušno-zemaljske veze.

- 3) — U vezi sa ograničenim brojem raspoloživih radio-telegrafskih stanica i frekvencija, armija je organizovala površinske radio-telegrafске veze za vazduhoplovno sadejstvo stanica R 4 A.

Ali da bi se mogla uspostaviti veza sa VI armijskim korpusom (odnosi se na saradnju sa vazduhoplovstvom) treba dislocirati u Zadru jednu međustanicu — između Crikvenice (V korpus) i Splita (VI korpus).

U tom cilju, za potrebne pripreme o kojima je reč, treba uputiti u Zadar oficira šefa centrale za vazduhoplovne veze.

V. P. 10, 12. avgusta 1941—XIX [paraf Blazio]³ Da

Potporučnik Fratini [Frattini] iz inžinjerije⁴

² Dopisano crnom olovkom.

³ Ettore Blazio, brigadni general, načelnik Štaba 2. armije

⁴ Dopisano crvenom olovkom.

BK. 115

**NAREDBA GUVERNERA DALMACIJE OD 13. AVGUSTA
1941. O NADLEŽNOSTI SEKCIJE SUDA 2. ARMIIJE U ŠIBENIKU¹**

NAREDBA 13 kolovoza 1941—XIX, br. 23.

*Nadležnost Sekcije Suda II Armije, sa sjedištem Sebenico.
Propisi o civilnoj mobilizaciji bića i ustanova.*

MI

GIUSEPPE² BASTIANINI

Vitez Velikog Križa Redova Sv. Mauricija i Lazara
i Talijanske Krune
GUVERNER DALMACIJE

Snagom datih Nam ovlaštenja Kr. Dekretom od 7 lipnja
1941—XIX, br. 453;³

NAREĐUJEMO:

Cl. 1

Presuđivanje krivičnih djela, za koje su zakoni bivše Jugoslovenske države od 31 prosinca 1929 (Službene novine od 31 prosinca 1929) i od 24 listopada 1930 (Službene novine 5 studenoga 1930) dodijelili nadležnost Sudu za zaštitu države, doznajuju se anektiranim teritorijama provincija Zara,⁴ Spalato⁵ i Cattaro,⁸ Otsjeku Suda IIe Armije, sa sjedištem Sebenico.⁷

Cl. 2

Paragrafi 91, 92 i 93 Krivičnog zakonika bivše Jugoslovenske države preinačuju se ovako: „Tkogod ugrozi život, nepovredljivost i ličnu slobodu Kralja, Regenta, Kraljice, Prestolonasljednika, drugog lica Kraljevskog Doma, Poglavara Vlade, Vođe Fašizma i Guvernera Dalmacije, kažnjava se smrću“.

¹ Dokument (na italijanskom i srpskohrvatskom jeziku) objavljen je u Službenom listu Guvernerata Dalmacije, god. I, br. 3, od 13. avgusta 1941, na str. 7. Jedan primerak tog lista nalazi se u Arhivu VII, reg. br. 1/9—11, k. 542.

² Đuzepe

³ Vidi dok. br. 32.

⁴ ⁸ » Zadar

⁵ ⁹ Split

⁶ ¹⁰ Kotor

⁷ Šibenik

Cl. 3

Yremene kazne ograničenja lične slobode koje se razlikuju od robije, predviđene zakonom bivše Jugoslavenske države za krivična djela navedena u članu 1. i novčane kazne koja se razlikuje od globe, zamjenjuju se robijom i globom.

Same kazne mogu biti povećane na trostruko, ali ni u kojem slučaju robija ne može da prevrši trideset godina.

Cl. 4

Istom Otsjeku Suda II Armije doznačuje se također, na teritorijama anektisanim provincijama Zara,⁸ Spalato⁹ i Cattaro,¹⁰ presuđivanje krivičnih djela predviđenih Banovinskom Naredbom od 22 prosinca 1939 (Narodne novine od 27 prosinca 1939), koja proširuje na Dalmaciju Naredbu bivše Jugoslavenske države sa zakonskom snagom od 20 rujna 1939.

Cl. 5

Ostajući na snazi koliko je određeno u čl. 16 gorespomenute Naredbe, kazne utvrđene u istoj Naredbi za prekršaje zamjenjuju se zatvorom i novčanom kaznom, a kazne utvrđene za zločine robijom i globom.

Same kazne mogu biti povećane na peterostruko.

Objelodanjenje propisano u čl. 20 spomenute Naredbe vrši se na talijanskom i hrvatskom jeziku u jednoj od dnevnih novina koje se izdavaju na području Vlade.

Ukida se čl. 22 iste Naredbe.

Cl. 6

Istom Otsjeku Suda II Armije pripada presuđivanje zločina predviđenih u slijedećim članovima 7 i 8.

Cl. 7

Tkogod, oduzimajući na bilo koji način redovitoj potrošnji robu opće i obilne potrošnje u jakoj mjeri, prouzroči pomanjkanje iste na pijaci ili povišenje cijena, kažnjava se smrtnom kaznom.

Ako čin nije proizveo teški poremećaj na pijaci, primjenjuje se kazna vječite robije.

Roba biva zaplijenjena.

Cl. 8

Tkogod, uništavajući sirovine ili poljoprivredne ili industrijske proizvode, ili sredstva za proizvodnju, prouzroči veliku

štetu proizvodnji ili prouzroči pomanjkanje u jakoj mjeri robe opće ili obilne potrošnje, kažnjava se smrtnom kaznom.

Ako čin nije prouzrokovao tešku štetu ili je roba uzmanjkala u manjoj mjeri, primjenjuje se kazna vječite robjije.

Cl. 9

Našom ćemo Uredbom odrediti koja se bića po pravu ili po stvarnosti i koje ustanove, na koji bilo način ustanovljene na anektiranim teritorijama, potrebiti životu, odbrani i djelovanju Nacije moraju smatrati civilno mobilizirani.

Sva lica koja pripadaju bićima i ustanovama civilno mobilizovanim potpadaju pod vojničku jurisdikciju iste Sekcije.

Cl. 10

Lica označena u prednjem članu koja napuste službu, makar privremeno, bez opravdanog razloga i potstrekači kažnjavaju se robijom do dvadeset četiri godine. Podliježu istoj kazni, ako izvrše nasilje ili prijetnju ili uvrijede ili otkazu poslušnost višemu u tehničkoj ili administrativnoj hijerarhiji ili vojniku pretpostavljenom disciplinarnom nadzoru.

Ako nasilje proizvede na višemu ili na vojniku tešku ili vrlo tešku tjelesnu povredu, može da se primjeni robija; ako proizvede smrt, primjenjuje se smrtna kazna.

Isto tako kažnjavaju se robijom do dvadeset četiri godine viši u tehničkoj ili administrativnoj hijerarhiji ili vojnici pretpostavljeni disciplinarnom nadzoru koji počine čin zloupotrebe vlasti ili izvrše nasilje ili prijetnju na štetu nižega.

Cl. 11

Ova naredba objelodanjuje se preko oglasa i stupa neposredno na snagu.

Iz palače Guvernera
, Zara,¹¹ dne 13 kolovoza 1941—XIX